SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
XXIV

4

1959

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychádza šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXIV. ročník Kčs 24,—, jednotlivé čísla po Kčs 4,—. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. — Rozširuje a doručuje Poštová novinová služba v Bratislave. — Objednávky prijíma každý poštový úrad aj doručovateľ.

OBSAH

Mistrík J., K realizácii aktuálneho členenia — — — — — — — — 193
Dvonč L., Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach — — — — 213
Lesná M., K druhému vydaniu prekladov z ruštiny — — — — — 226

Diskusie

Ružička J., Spojky *pretože, lebo* — — — — — — — — — — 231

Zprávy a posudky

K päťdesiatke prof. dr. Eugena Jónu. Š. Peciar — — — — — — 236
Leksikografičeskij sbornik, vypusk I, II, Moskva 1957. Š. Vragaš — — 237
Słownik języka polskiego I. F. Buffa — — — — — — — — — 242
Mária Šalingová, Malý slovník cudzích slov. M. Hayeková — — — 248

Rozličnosti

O rode podstatného mena zbroj. O. Kajanová — — — — — — 251
Emmenské, nie „Ementálske" údolie. L. Dvonč — — — — — — 252
Silon, silonový, nylon, nylonový, či silón, silónový, nylón, nylónový?
A. Keder — — — — — — — — — — — — — — — — 253

Odpovede na listy

1. Počúvať a očúvať. — — — — — — — — — — — — — 254
2. Poltuctová bránka? — — — — — — — — — — — — — 255
3. Perečník, piernik. G. Horák — — — — — — — — — — — 256

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXIV 1959 ČÍSLO 4

K REALIZÁCII AKTUÁLNEHO ČLENENIA

Jozef Mistrík

Ak chápeme výpoveď ako súčasť dlhšieho jazykového prejavu, javí sa nám ako útvar, ktorý je vnútorne rozčlenený na dve časti. Jednou z nich sa výpoveď zapája do kontextu alebo nadväzuje na známu situáciu a druhou vypovedá niečo nového. Hovoríme o takzvanom aktuálnom členení vety alebo výpovede, pričom prvú časť pokladáme za východisko a druhú za jadro.[1] Cieľom výpovede je teda jadro. Ak sa o skutočnosti vypovedá pokojne, nevzrušene, stojí východisko na prvom mieste a jadro za ním, čo je v súlade s fonickou líniou našej vety. Ide o objektívne poradie s perspektívou východisko — jadro. Pri vzrušenejšom vyprávaní môže byť jadro na inom ako na poslednom mieste; vtedy hovoríme o takzvanom subjektívnom členení výpovede.

V súvislosti s problémom aktuálneho členenia výpovede vyskytuje sa niekoľko otázok. Najprv otázka čisto slovosledná — otázka polohy východiska a jadra vo vete. S tým súvisí problém určenia hraníc oboch častí a problém pomeru medzi aktuálnym a formálnym členením výpovede. Potom otázka — azda štylistická a kompozičná: realizácia východiska a jadra. O slovoslede a aktuálnom členení podrobnejšie už písal E. Pauliny v Slovenskej reči.[2]

V tejto štúdii sa nemienime zapodievať otázkou umiestnenia východiska a jadra vo výpovedi. Podľa obsahu a povahy výpovede sa obidve tieto časti môžu vyskytnúť vo všetkých polohách: na začiatku, vnútri alebo na konci.

[1] V. Mathesius na rozdiel od starších jazykovedcov, ktorí pracovali s termínmi *psychologický podmet* a *psychologický prísudok*, používa pojmy *východisko* a *jadro*. (*Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947.)

Staršie termíny ponecháva vo svojej *Mluvnici II* aj F. Trávníček (Praha 1951). A. S. Meľničuk vo svojej štúdii *Poriadok slov i sintagmatičeskoje členenije predloženij v slavianskich jazykach* (Vydavateľstvo Akadémie vied Ukrajinskej SSR, Kijev 1958) kritizuje Mathesiusove a Paulinyho termíny *aktuálne členenie, východisko, jadro, objektívny, subjektívny;* namiesto o *aktuálnom členení* hovorí o *syntagmatickom členení*, namiesto termínu *východisko* používa *východisková (ischodnaja) syntagma* a vo význame *jadra* je uňho *základná (osnovnaja) syntagma;* u nás však používame slovo *syntagma* v inom význame ako v sovietskej jazykovede.

[2] Slovenská reč XVI, 1950—1951, 171—179.

Tu nám teda nepôjde o slovosledný pohľad na vec, ani o hranice psychologických členov, ani o problém pomeru medzi aktuálnym a formálnym členením vety, ale o spôsoby, akými sa v jazykovom prejave východisko a jadro realizujú. Tu chceme skúmať, ako východisko nadväzuje na situáciu, akými prostriedkami sa spája so známou časťou textu, ako sa začleňuje do kontextu. Ďalej tu budeme skúmať, aké možnosti sú v slovenčine na vyjadrenie jadra výpovede.

Podobne, ako sa aktuálne členenie dotýka každého vetného člena,[3] tak sa ono dotýka všetkých plánov jazyka: výpoveď sa organizuje využívaním lexikálnych, gramatických, fonetických i mimojazykových prostriedkov. Kým pri formálnom (gramatickom) členení textu sa môžeme opierať o viac-menej zautomatizované, o prísne gramatické slovosledné zásady, pri aktuálnom členení si vyjadrovacie postupy utvárame oveľa prácnejšie. Realizovanie východiska a potom vypovedanie jadra je veľmi zložitý myšlienkový proces, ktorý kladie vysoké nároky aj na vyjadrovacie schopnosti. Spôsob, akým sa začleňuje nová výpoveď do kontextu a pritom alebo iba vecne vypovedá o skutočnosti, alebo vytvára aj umelecké obrazy, je štylistický charakterizačný prostriedok prejavu.[4]

Dorozumievacie štýly[5] kladú dôraz na jednoznačné, zrozumiteľné a zreteľné vyjadrenie, to znamená venujú pozornosť jadru výpovede. Pre dorozumievacie štýly je dôležité, aby veta bola čo najvernejším, ale aj najzrozumiteľnejším vyjadrením myšlienky. Básnický štýl nestavia medzi vety také ostré hranice ako dorozumievací štýl. Básnický štýl implikuje obraz a dej i v spojení východiska s kontextom, teda v realizácii východiska — a v tom je vo veľkej miere hodnota umeleckého diela. Preto sú hranice medzi vetami alebo výpoveďami v umeleckom štýle plynulejšie ako medzi vetami dorozumievacieho štýlu.

Pretože básnický jazykový štýl je na spôsoby realizácie aktuálneho členenia nepomerne bohatší ako dorozumievací štýl, brali sme doklady pre našu štúdiu z krásnej literatúry.

Východisko výpovede

Východisko sa týka toho, čo je nám známe. To „známe" je mostíkom, cez ktorý sa nová výpoveď dostane do kontextu. Aby sa ten istý výraz nemusel opakovať, autor výpovede ho niekedy vynechá a vysloví iba jadro.

[3] E. Pauliny v cit. štúdii na str. 177 hovorí, že „aktuálne vetné členenie je pre slovosled činiteľom základným a najvýznamnejším".

[4] E. Pauliny v cit. diele na str. 177 hovorí, že aktuálne členenie je „moment významový, a teda štylistický", nie formálny, gramatický.

[5] Budeme používať termíny *dorozumievací* a *básnický štýl*, ktoré používa súčasná *Slovenská gramatika* od autorov Pauliny—Ružička—Štolc; II. vyd., 388.

Výpovede sa potom opierajú o výraz v predchádzajúcom texte alebo o situáciu.

„Mňa otec n e c h á p e," vzdychá jedna. „Mňa ani otec ani mama," vzdychá druhá. (Gabaj) — „Neškodilo by p r e h n a ť trochu žrebca," dumal Gažovič. „Alebo mladú kobylu, nech sa zalamuje. Ale predsa žrebca... Ráno ti ho pošlem s chlapcom." (Lazarová)

V prvom prípade sa vynecháva východisko *nechápe,* v druhom *prehnať.* Výpovede s vynechanými východiskami sa v básnickom štýle vyskytujú pomerne často. Používajú sa najmä ako charakterizačný prostriedok v priamej reči alebo ako spôsob, ktorým sa možno vyhnúť neúčelnému opakovaniu tých istých výrazov. V uvádzacích vetách sa vynechávajú slovesá dicendi (*povedal, spýtal sa, odpovedal, vravel* atď.), ktoré bývajú zväčša východiskami.

Ak východisko nie je včlenené do kontextu, pripája sa jadro na situáciu pomocou neosobného pasíva: *čítalo sa, ukázalo sa, začína sa, zdá sa, stalo sa* atď. Reflexívne slovesá tak vystupujú vo funkcii „spony", ktorou sa prichádza k jadru. Tu sa opiera autor o znalosť situácie a predpokladá takú istú znalosť aj u prijímateľa. Prípady nevyjadrenia východiska sa vyskytujú na začiatku fabúl, rozprávok, na začiatku odsekov. Málokedy sa také výpovede vyskytnú vnútri textu.

Z a č a l i s a horúčkovité prípravy, v ktorých nebolo miesta na spomienky a úvahy. (Urban) — ... z d a l o s a mi, že som u niekoho... (Bednár)

Spájajúcim prvkom medzi východiskom a kontextom alebo situáciou bývajú nesamostatné častice *-si, -to, -koľvek, nie-, da-* a pod., ktoré ako časti neurčitých zámen (*ktosi, čosi, dakto, niektorý* ...) vyčlenia zámeno s veľkým rozsahom slovného významu, o ktoré sa opiera nová vypoveď.

„Č o s i mu ide nakázať," šepla sudcová Aranke. (Kukučín) — „A ja neviem!" smial sa Kremeň. „Musíte odpustiť... Kadrilu k t o s i pofušoval..." (Kukučín) — Dostali konečne zbraň a k t o r ý s i posmešník, vidiac, ako si mohutný Ondrej, zhodený predpoludním z tribúny, so záľubou prezerá novú — novučičkú pušku... (Urban)

Nová výpoveď sa môže včleniť do kontextu širokým určením času, miesta, subjektu, činnosti, stavu alebo deja. V takom prípade sa toto, významovo široké určenie príslovkové alebo všeobecný podmet, prípadne dej, stáva východiskom výpovede.[6] Určenie času a miesta reprezentujú naprí-

[6] No výpoveď sa včleňuje do kontextu alebo pripája na situáciu prostredníctvom príslovkového určenia (najmä určenia času a miesta) veľmi často. V slovenčine viac ako polovica epických útvarov alebo ich častí sa začína príslovkovým určením času alebo miesta. Napríklad T a j o v s k ý viac ako polovicu svojich Poviedok (*Hviezdoslavova knižnica*) začína príslovkovým určením. Podobne začína M i n á č poviedky v knihe *Na rozhraní,* L. O n d r e j o v náladové obrázky, príbehy v *Zbojníckej mladosti* atď. Výpoveď, ktorá sa začína zaradením do času alebo priestoru, má charakter pokojného, nevzrušeného rozprávania.

klad také slová ako *raz, vtedy, voľakedy, ráno, minule, často, potom, celý deň; tam, voľakde, všade;* všeobecný podmet sa vyjadruje výrazmi ako *ľudia, človek, muž, úrady, obyčajný smrteľník;* širšie určenie činnosti, stavu alebo deja: *bolo, je, stáva sa, hovoria, vidia, cíti* atď.

M i n u l e mi tak dogabal čižmu. (Urban) — V t e d y sa pokladal ňaňo za oprávneného požičať na zmenku niekoľko zlatých. (Jégé) — P o t o m sa z nej čosi vynorilo. (Lazarová) — R a z sme boli i na dreve v obecnej hore. (Jégé) — Č a s t o spomínal, že ľudia sú už raz hlúpi, keď si myslia, že žijú preto na svete, lebo je tu dobre. (Jégé) — Stará mať bola chudá ako trieska, nebolo na nej masti ani za orech. Drhla c e l ý d e ň a hundrala na všetko. (Jégé) — Následky sucha z predošlého roku začali sa prejavovať najväčšmi až na jar. L u d i a nemali čo jesť. (Zúbek) — A strach je tiež taký neurčitý. Č l o v e k nevie, čoho sa bojí, a predsa sa bojí. (Kukučín) — Medzi najprvotriednejšie rozruchy patrilo, keď sme išli v temnejšej noci s kárami v čas kosby obilie kradnúť. Čo mal c h u d o b n ý č l o v e k robiť? (Jégé) — Hľa, takého si ona vzala! „Načo som to u r o b i l a — načo?" (Kukučín)

Teraz prejdeme k prípadom, keď sa východisko výpovede vyjadrí synonymicky. Pôjde o synonymá v najširšom zmysle slova: od prostého opakovania výrazu s event. pozmenením jeho gramatických kategórií až po kontextové synonymá. No vždy iba o lexikálne, nie gramatické.

Najbežnejší a najpoužívanejší spôsob vyjadrovania východiska vo vete je prosté opakovanie výrazu z predchádzajúceho kontextu. Tak sa môže opakovať to isté slovo, pravda, tvarove prispôsobené gramatickej funkcii v novej vete: *volal — voláme; nožík — nožíkom; zelený — zelenému; sedieť — sedávať* atď. Alebo sa môže opakovať istý výraz derivovaním upravený a presunutý až do iného slovného druhu, napríklad: *kúpiť — kupec, zlostný — zlosť — zlostiť, čerň — černieť — čierny* atď.

„Hahaha, aká si ty s p r o s t á, Mara, nie ja!" „Ty si s p r o s t ý, ty, ty, ty!" pichla Mara do mňa ukazovákom a vytriešťala okále. (Jégé) — „A komuže r o z k a z u j e š." „Tebe, Floriško, r o z k a z u j e m, a všetkým: varte guláš!" (Tatarka) — „Že vraj je na frontoch vojsko h l a d n é." ... „nie veru, niet čarodejov. Tu sa h l a d u j e, tam sa h l a d u j e ..." (Figuli) — Mohli by ste prísť na čašu č a j u. My každý večer č a j u j e m e. (Jesenský) — „Nemaj nič — z l e je; maj dačo — aj tak je z l e," mrzí sa sused. (Tajovský) — Panský m a j e r sa premenil na vylíčené, červenou strechou rozveselené obydlie. V m a j e r i ostalo bývať iba sedem deputátnikov štátnych majetkov ... (Lazarová) — „Poznať, Kristína, muž ti nefajčí a nepije. Rada by si, aby aspoň z neho p á c h l a ..." „... p á c h l a zafajčená chlapina, chachá." (Tatarka) — „Keď sa tamtie v y d á v a j ú, v y d a j ú sa aj tieto," myslel podsudca a dal večeru. (Jesenský)

Vo vete, ktorá uvádza priamu reč, je východiskom sloveso dicendi, napríklad: *povedal, vravel, odvetil, spýtal sa* atď. Sloveso dicendi v uvádzacej vete písanej reči je v istom zmysle slova synonymickým konštatovaním toho, čo je i tak implikované v priamej reči, je konštatovaním toho,

že niekto niečo povedal, hovoril, vravel. V uvádzacej vete sa teda realizuje východisko opretím sa nie o výraz, ale o situáciu.

„Pamätáš sa, keď sme to mali vo vašej záhrade tie domčeky?" v r a v í Saba a oči jej svietia radosťou. (Timrava) — „Budem taký smelý," h o v o r í podsudca a červená sa. (Jesenský) — Čože je to všetko proti tomu vyznačeniu, čo mu gazda dal, keď mu ešte včera večer h o v o r i l: „Ondro, pôjdeš ty na lúku i s ľuďmi." (Čajak) — „Dievčatá by sa nemali tak oduševňovať za chlapcov," p o v e d a l a káravo. (Zúbek)

Zámená majú vo všetkých druhoch jazykových prejavov veľkú frekvenciu. Zámená — pronominálne synonymá — opierajú výpoveď o známe situácie, o fakty alebo už použité výrazy. V odbornom štýle, kde sa zväčša zachováva zautomatizovaná intonačná línia našej vety s perspektívou východisko — jadro, stoja najčastejšie v prvej časti vety, vo východisku.[7] To, čo tu hovoríme o zámenách, platí aj pre zámenné príslovky.

Bolo by dobre, keby nejaká veľká starosť doľahla na ňu. T á by azda zahnala aspoň na čas všetky mátohy od nej. (Kukučín) — „Čo ma biješ!" vykríkne študent a jeho päste zbubnujú na dievkinom chrbte. Ale t á skočí do humna a pričapí m u vráta pred nosom, založiac rýchle háčik na klin. (Hečko) — Hoci netreba zavierať oči pri skoku cez deliacu čiaru. Treba i c h len poriadne otvoriť. (Mináč) — Pozrela na Katku. T á t o bola bosá a trocha vykasaná! (Čajak) — Protokolista si položil cviker. T e n sa jagal a zväčšoval j e h o jasajúce oči. (Jesenský) — Na krštení nieto toľko roboty, čo j e j bolo u susedov ten deň a celú noc potom. (Tajovský)

Striedanie zámen *ty — ja, vy — my, vy — ja* v dialógu je pronominálna synonymia, ktorou sa realizujú východiská.

„Ak by som v á m nebol primálo...?" „J a som skromná." (Jesenský)

Synonymom vo funkcii východiska bývajú vzťažné zámená *ktorý, kto, čo...*

Pani matka bola v druhej izbe zamestnaná s Tonkom, k t o r é h o od pár dní neprestával poučovať... (Tajovský) — Preto Hanka s Jankom vybehli na cestu, po k t o r e j lenivo hrkotal voz, naložený tehlou z Vajlovej tehelne. (Moric) — Iba ak po niekom, č o sa v bani zadusí. (Králik)

Stupeň schopnosti striedať synonymné výrazy v texte je priamo úmerný stupňu štylizačných schopností autora. Umenie štylizovať je do veľkej miery umením využívať synonymá v jazyku.[8] Najvhodnejším rámcom,

---

[7] Enklitické tvary *ma, ťa, sa, si, mi, ho, mu,* ako vieme, ustálili sa v slovenskej vete na druhom mieste; je otázne, čo bolo pri tomto ustaľovaní prioritným činiteľom, či význam (zámen vo výpovedi) alebo zvuková podoba. Túto otázku bude treba skúmať. Keďže však vieme, že postavenie enklitík býva často indikátorom významu vo vete, možno sa domnievať, že sa krátke enklitické tvary zámen začali ustaľovať na druhom mieste vo vete ako významové, a nie ako fonetické jednotky.

[8] E. P a u l i n y, *O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka,* Slovo a slovesnost XVI, 1955, 22: „Najdôležitejším štylistickým prvkom je synonymita. Najmä synonymita umožňuje utvárať z jazykovej stránky prehovor adekvátne danému cieľu."

ktorý umožňuje využiť bohatstvo synoným, je aktuálne členenie. Výber synonymných výrazov pri prechode od známeho výrazu k východisku poskytuje najviac možností na štylistické zafarbenie prejavu. Realizácia východiska sa často uskutočňuje striedaním výrazov z viacerých vrstiev slov.

Dostali konečne z b r a ň a ktorýsi posmešník, vidiac, ako si mohutný Ondrej, zhodený predpoludním z tribúny, so záľubou prezerá novú — novučičkú p u š k u, musel ho škodoradostne dlbnúť: „No ľaďže! Už máš ten svoj g v e r... Len pozor, aby si sa nepostrieľal!“ (Urban) — Čo máme, máme, to je naše. Nemôžeme to zahodiť za neznáme a budúce. To je morálka k u p c o v... Morálka d a l a m á d a ť je veľmi nákazlivá. (Mináč) — „A po poháre a po š t o p l c í h e r pôjdem azda ja?“ zadrel Ondrej do mňa. Jediným skokom som bol v kuchyni. Mama vybrala v ý v r t k u zo zásuvky stola. (Letz)

V prvom príklade sú synonymá *puška — gver,* v druhom *kupci — dal a má dať,* v treťom *štoplcíher — vývrtka.* Aj v rámci výmeny jadro — východisko plní autor diela svoje umelecké ciele.

Synonymné výrazy sa môžu striedať iba kvôli spestreniu štýlu — bez snahy charakterizovať reč epickej osoby. Významová príbuznosť výrazov ukazuje, ako sa spája nové východisko s výrazom, ktorý sa použil už skôr.

Chlapcov všetkých p o z n á, v i e, aké majú trápenie a aké radosti. (Mináč) — Keď sa Marmara tak neslušne zachoval proti Anne, on ju obsypal láskavosťou a pýtal, mysliac, že ona mu vďačne hneď p a d n e d o n á r u č i a. Ale ona sa radšej v y d a l a za Šporinského... (Timrava) — B e d a bolo tomu, kto sa dostal do nepriateľských rúk! V y m l á t i l i ho nemilosrdne. (Jégé) — „Ja sa do toho nebudem m i e š a ť,“ neochotne, pomaly súkal slová Gažovič. „A n e s t a r a j s a ani ty!“ (Lazarová) — Tento s t r a c h pred stratou čohosi, čo nakoniec ani nepoznáme, je síce hlúpy, ale je hlboko v nás. B o j í m e s a prejsť cez deliacu čiaru, b o j í m e s a odhodiť všetko, čo sa na nás nalepilo... B o j í m e s a ako svedomitý obchodník pred riskantným obchodom. (Mináč) — Raz sme boli i n a d r e v e v obecnej hore. K r a d n u t i e obecného d r e v a nebolo také nebezpečné... (Jégé) — Takto som nevidela Adelku d í v a ť s a ešte na nikoho. Pritom jej p o h ľ a d bol kritický; bolo v ňom úsilie preniknúť až na dno duše s k ú m a n é h o človeka a v e r i ť si, či to, čo tam nájde, zrovnáva sa s tým, za čím sa vybrala. Áno, v o č i a c h jej b l č a l plameň skúmavého rozumu... (Zúbek) — Cestou napadla ju c l i v o s ť. Ľ u t o v a l a dcéru. (Čajak)

Štýl je pôsobivý a pestrý, ak sa na včlenenie východiska použijú kontextové synonymá. Ak je čitateľovi dobre známa situácia, osoba alebo vec, o ktorú sa východisko opiera, možno pomenovania striedať podľa potrieb prejavu, štýlu. V kontexte môžeme napríklad pomenovať knihu priateľom i nepriateľom, pomocníkom i otravou, knižočkou i brakom a pod. Ide o výrazy, ktoré z hľadiska významu nemajú nič spoločného, no v texte ako kontextové synonymá môžu pomenúvať jednu a tú istú vec. A práve východiská výpovedí sa môžu vyjadrovať (často striedavo v reči epickej alebo

autorskej osoby) takýmito kontextovými synonymami. V nasledujúcom úryvku sledujeme, ako sa východiská pomenúvajú kontextovými synonymami.

„Ale by si to spravil?" opýta sa dievka brata, odsudzujúc Pava a ľutujúca rodičov. „Čo by som nie," schlapí sa študent so smiechom, „iba by som si vybral trochu rúčejšiu." „Žofku Magurčákovú," zavráti ho Marka. „Myslíš, že neviem, na koho vypliešťaš bleskáne?" „Sprostaňa!" nahnevá sa mládenček. Tým viac sa napáli, že sa mu Žofka naozaj páči. Práve na ňu myslel, a nechápe, ako mohla Mara uhádnuť jeho myšlienky. (Hečko) — „Zorka, dievča moje, hádam pôjdeme," povedal sladko Funtík... „Nedajte ma!" bránilo sa dievča. „Hlupaňa, ešte si nevidela vojaka?" osopil sa na dcéru. (Tatarka)

Východisko býva často vyjadrené metonymicky.

Tetka Porubiačka chcela zvedieť aj niečo o svojom mužovi a začala sa vypytovať... „Nuž môjho ste tam nevideli?" „Bol pri inom pluku... Ale ak dochodia od neho listy, drží sa pri živote. Všetkých nemôžu pobiť." (Figuli)

Východisko výpovede sa niekedy fixuje za zložitých psychických procesov autora. Čo najadekvátnejšie vyjadrenie myšlienky kladie tu vysoké nároky na rečové schopnosti autora výpovede.

Na dokladoch ukážeme, že akt pomenovania východiska predchádzajú niekedy komplikované asociačné procesy, keď už schopnosť pomocou lexikálnych prvkov zachytiť asociačné spojenia je štylizačné umenie.

Medzi kontextom, resp. jadrom a východiskom novej výpovede vznikajú napríklad takéto skoky: na výraz *brána* sa nadviaže výraz *ulica*; z výrazu *cesta* sa prejde na slovo *ponáhľať sa;* alebo *rodina* asociuje *dom, lipy* asociujú *včely; život* môže asociovať sloveso *biť, nevidieť — zabudnúť,* zo *stolára* možno prejsť na *učňa* atď. Asociačný skok sa učelne prispôsobuje autorovmu zámeru a býva v súlade s jeho obrazivosťou a predstavivosťou. Prijímateľ si takýto skok vôbec neuvedomí, ale cíti, ako by sa jadro z predchádzajúcej výpovede stalo východiskom nasledujúcej výpovede.

„Aj iní hladujú," odvetil otec potichu a zvesil hlavu. „V Trenčianskej vraj ľudia jedia zomletú kôru zo stromov a uvarenú trávu," pokračovala mama. „Ba niekde utišujú lačný žalúdok hlinou..." (Zúbek) — Blížil sa prvý máj. Na prípravu osláv vytvorili výbor, v ktorom boli zastúpení politici, spisovatelia... (F. Kráľ) — Lipy pri krčme voňali ťažko, včely bzučali tlmenejšie. (Ondrejov) — Pán podsudca si i potykal s protokolistom a bozkali sa cez noc aspoň štyri razy. (Jesenský) — „Teraz už čo?" Postál v bráne, rozmýšľal... Na rohu ulice ukázala sa ženská figúra. (Jesenský) — „A nevedel on, že som staršia?" Áno, zabudlo sa vtedy na všeličo. (Kukučín) — Celé popoludnie prehrabúva sa v truhlách. Povykladá z nich na stôl Pavovu bielizeň. I jeho šaty zvešia zo žŕdok. (Hečko) — Zavše znad tanierov úkosom pozrú na rodičov, no vždy vidia to isté: materine oči ligotať sa od sĺz a otcove blyšťať sa hnevom. (Hečko) — I keď sa neusmie-

vala, v tvári mala čosi ľudsky príťažlivého. Neurčitej farby o č i už zďaleka človeka láskali. Š a t y mala vyplavené, okolo lakťov vetché. (Figuli) — S t o l á r práve rozrába kyndrus, že natrie Ondrášovu truhlu načierno. U č e ň vystrihoval z pozlátky veľký kríž, že bude na vrcheň ... (Kukučín)

V realizácii východiska možno niekedy sledovať sukcesívnosť, s akou sa predstava vyvíja. Výrazy, ktoré reprezentujú východiská, nie sú synonymné s predchádzajúcimi, ani „náhodnou" asociáciou privolané, ale predstavujú členy v rade predstáv. Rady sa utvárajú na základe rozličných aspektov, najčastejšie časového a priestorového. Nové výpovede sa začleňujú do kontextu alebo opierajú o známu situáciu prostredníctvom východiskových výrazov, v ktorých je implikovaná postupnosť v apercepcii predstáv.

I d e Marienka s Laurincom. Naozaj. Dve postavy s a v y n o r i l i z bočnej uličky. K r á č a l i pomaly zabratí do rozhovoru. (Jesenský) — V p o n d e l o k si vyrozprávali zážitky z domu ... V u t o r o k ich ovanul za domom smútok ... V s t r e d u odpovedala Eva na výbornú u doktora Zámrazíka ... Ale vo š t v r t o k už opadla jej natešenosť ... V p i a t o k dostala poštou — peniaze z domu ... (Gabaj) — Muž so ženou, ako deti pod stenou: v j e d n o m k ú t e sa povadia a v d r u h o m pomeria. (Tajovský) — V d l á ž d e n e j k u c h y n i večer sama sedela Saba so starou Dorou. Zo s u s e d n e j i z b y zaznievali hlasy domácich i Šporinského, ktorý už bol vdovcom. (Timrava) — Vo Sv. Kríži n e b o l o j a r m o k u. Z a k á z a l i ho pre choleru. (Kukučín) — Jedľová bola susedná neveľká d e d i n a. D o m y stáli okolo zhadenej cesty. V p o l o v i c i ju pretínala bystrina, prameniaca pod temenom Choča. P o z d ĺ ž b r e h o v bujnel lopúch ... V o d a po kameňoch sa penila alebo iskrila ... (Figuli) — ... zobudilo ho t i c h é k l o p a n i e. V o š l a tetka Rézika. (Kukučín)

Zložitý psychický proces podávateľa si vyžaduje realizácia východiska analýzou kompaktného obrazu jadra. Rozkladom jedinej predstavy na nové obrazy sa môže vytvoriť viac východísk. Napríklad na jadro *celé stavenisko* nadviazal Mináč — ako to čítame v ďalších príkladoch — východiskami *pôdorys, múry, priestranstvo, trochu ďalej.* Výraz *ľudia* rozbíja Bednár východiskami na *prví, druhí, tretí;* výraz *čisté* (šaty) analyzuje Hečko vo východiskách na *sviatočné, nové.* V takýchto prípadoch sa o jeden výraz opiera viacej východísk. Každé z nich ex post dokresľuje prvý, hmlistý ešte obraz — ide o tzv. synonymické konkretizovanie.

Sučiak s Petrom ležia hore, pod farskými schodíkmi. Odtiaľ majú výhľad na c e l é s t a v e n i s k o. P ô d o r y s je dvakrát toľký ako malá stará škola. M ú r y sa už zdvihli do výšky pása dospelého človeka a na p r i e s t r a n s t v e m e d z i š k o l o u a f a r s k ý m i s c h o d í k m i je uložený materiál. Tehly, jama na vápno, dosky, skaly a t r o c h a ď a l e j kráľovstvo Jožo Sučiaka, smrekové kmene ... (Mináč) — Tie berú ľ u d i a. Čo všetko by nezužitkovali! J e d n i si ich prikladajú k uchu, ... d r u h í si ich dávajú do vitrín ..., t r e t í si z nich robia tienidlá ... (Bednár) — „Choď, syn môj, preobleč sa do č i s t é h o. I háby si vezmi s v i a t o č n é ... Aj topánky si obuj n o v é!" (Hečko) — K a ž d á r u k a dočahovala za pohárom. K o m u sa ušlo, rozšafne prizvu-

koval... komu nie, zavzdychal si... (Tatarka) — Na môj list odpovedal Štúr dvoma listami. Obidva prišli naraz. Jeden bol adresovaný osvietenej pani Ostrolúckej, druhý mne. (Zúbek) — Prvý máj má byť dňom triumfu... V predvečer usporiadajú umeleckú akadémiu v Národnom divadle, v deň sviatku bude slávnostná manifestácia... (F. Kráľ) — Všetci. Vy všetci. Jedni o svoje bohatstvo, druhí o svoju slávu. (Mináč) — ...o chvíľu už každý mal svoje miesto: po kútoch, v tme šramotila stárež,... pri dverách zas častovala sa mládež... (Urban)

Opačný postup je, keď sa východisko vyjadrí zhrnujúcim výrazom, ktorý sa dotýka viacerých predstáv z predchádzajúceho kontextu. Zovšeobecňujúci výraz slúži ako východisko pre výpoveď, ktorou sa odrazu vypovedá niečo nové o vopred opisovaných situáciách alebo obrazoch. Napríklad Š. Letz zhrnuje výrazy *zapískal* (pri odhaľovaní karty), *zaprskal* v syntetický výraz *zvukový sprievod.* M. Kukučín výrazy *otec, brat, sestra* zhrnuje vo výraz *to všetko (tí všetci).*

Na novú kartu ani len nepozrel, prikryl ju starou, po milimetri ju odhaľoval, aby potom od prekvapenia alebo radostne zapískal alebo sklamane zaprskal. Bez zvukového sprievodu sa neobišla u neho ani jedna karta. (Š. Letz) — „Ej, zlý hosť je cholera." „Mne umrel na ňu otec." „Mne brat." „A mne brat i sestra." „My zas koľko nás bolo v dome, všetci sme ležali. Nemal kto vody podať." To boli všetko pamätníci prvej veľkej cholery. (Kukučín) — „Murín je jeden neokrôchaný sedliak," písali jej v jednom. „To je človek nevzdelaný, hrubý, lump," písali v druhom. „Skrz — naskrz chorý..." vravel tretí list. „Hýri a rozhadzuje groše do sveta..." čítala v štvrtom. Všetky sa končili tým,... (Jesenský)

Východisko novej výpovede spolu s jadrom alebo s východiskom niektorej z predchádzajúcich výpovedí utvára jeden predstavový celok. Nové východisko je akoby očakávané, lebo bez neho by bola niektorá z predchádzajúcich výpovedí neúplná. Východisko sa teda opiera o výraz, s ktorým sa navzájom dopĺňa. Napríklad Jégé — ako uvedieme ďalej — má v jednej vete východisko *ja* a v inej vete *ostatní.* Letz spomína v jednej vete *tri poháre* a ďalšiu vetu začína výrazom *štvrtý,* pričom všetky štyri majú tvoriť jeden predstavový celok. Atď.

Ostatní si vždy brali ku každej lyžici len omrvinky, kdežto ja som sa napchával čistou bryndzou. (Jégé) — Poháre musím najprv vyumývať. Potom ich prinesiem. Prišla len s troma pohármi. „A štvrtý je kde?" pýtal sa Vereš... „Pre koho? Či nevidíte, pani Hudcová, že stôl má štyri rohy?" (Letz) — V majeri ostalo bývať iba sedem deputátnikov štátnych majetkov... Ostatní si postavili domy na druhej strane potoka... (Lazarová)

Štylistickú pestrosť vo vyjadrovaní dosahuje autor tým, že namiesto rozvitého člena novej výpovede použije iba rozvíjajúcu časť. Tak sa dosahujú pregnantné spojenia medzi východiskom a kontextom.

Zo skupiny žien a detí, stojacich pri mori, zrazu vybehli dvaja chlapci...

Menší a slabší, v červenej košieľke... pribehol ku mne, a druhý, celý akoby okrúhlejší, zastal... (Bednár) — „Mám pravdu?" hľadel na Esteru. A hneď na Evu... (Gabaj) — ... chcela zvedieť niečo o svojom mužovi a začala sa vypytovať... „Nuž môjho ste tam nevideli?" (Figuli) — A tu zrazu, kde nič, tu nič, spustil sa vonku lejak. Prudký výdatný letný dážď s ťažkými veľkými kvapkami. (Letz) — Chlapci zastali v kruhu skraja priehlbne, Jakub Fekiač Škuliba vyhodil grajciar... (Ondrejov)

Doteraz sme prebrali prípady, keď realizácia východiska výpovede súvisela s lexikálnym plánom jazyka. Ďalej si povšimneme, ako sa vyjadrenie východiska opiera o gramatické javy. Už V. Mathesius[9] upozornil na to, že sa téma výpovede niekedy odráža „jen v morfologickém aspektu slova, které náleží k jádru výpovědi...". Vo výpovedi totiž môže chýbať východisko vtedy, ak je zrejmé z gramatických významov, z rekcie slovies alebo z gramatických kategórií vôbec, ktoré sú explikované na slovách patriacich do jadra výpovede. No podmienkou je, aby z kontextu alebo zo situácie bolo jasné, na čo sa vyjadrené gramatické kategórie vzťahujú.

Prácky vstúpil. Pozre-l skúmavo na obe. Vide-l ich rozpaky i vyplakané tváre. Zmrašti-l sa a zašomra-l si pod nos... Prešie-l pár krokov po izbe, ako by niečo hľada-l, a vyšie-l von... (Čajak) — ... ňaño musel sa s ťažkým srdcom odhodlať doviezť lekára, dóktora Búroša, ktorého som dobre poznal... Bo-l vysok-ý, mocn-ý chlap, ešte mlad-ý... Suseda bol odišiel včasráno úhoriť, nevede-l o ničom. Suseda necha-la v izbe a v kuchyni všetko tak, ako ráno vstali, neriadi-la, nevari-la obed, len chodi-la k prasaťu... (Tajovský)

Výpoveď chápeme ako parolový jav. Je preto prirodzené, že v súvislosti s otázkou aktuálneho členenia si všímame aj nejazykové prostriedky, pomocou ktorých sa výpoveď člení. V živom prejave je mimika a gestikulácia takmer nevyhnutným sprievodným znakom pri dorozumievaní. Podávateľ namiesto toho, aby východisko vypovedal, naznačí ho iba posunkom alebo mimikou.

„Je Ondriš doma?" Mama ukázala do izby. „Píše, ale to nič. Len choďte dnu..." (Letz) — „Som vaším právnym zástupcom, pane." „To je možné. Aj vy?" ukázal na Wrighta. (Karvaš)

Ak za súčasť výpovede počítame aj oslovenie, potom východiskom býva ono.

„Čo si chcela, Viki?" (Karvaš) — Nespi, holúbok, utopíš sa! (Tomaščík) — Kapitán Barr, staraj sa o svoje veci. (Žáry)

Zvolacie vety sa spravidla opierajú o situáciu. Ako v ostatných expresívnych jazykových prejavoch, tak aj vo zvolacích vetách sa autor prehovoru ponáhľa vypovedať jadro. Východisko spravidla vynecháva.

---

[9] V. Mathesius, c. d. 240.

Nemecko bezpodmienečne kapituluje v pondelok 7. mája 1945. M i e r, v y t ú ž e n ý m i e r! (F. Kráľ) — Dnes Peter vedel, že mladý Sučiak mal pravdu. A k é ž e u n i f o r m o v a n é m y s l e n i e! K r á s n e m y s l e n i e! (Miináč)

J a d r o v ý p o v e d e

Jadro výpovede treba chápať ako výpoveď v užšom zmysle slova. Každá výpoveď plní predovšetkým funkciu dorozumievaciu. Kým v básnickom štýle sa pri výstavbe výpovede kladie dôraz na estetický moment, v dorozumievacom štýle sa kladie hlavný dôraz — ako sme už hovorili — na zrozumiteľnosť, jasnosť, jednoznačnosť obsahu výpovede.

Požiadavke dorozumenia pri výstavbe výpovede učiníme zadosť natoľko, nakoľko sme schopní vyjadriť podstatu, jadro veci, v našom prípade jadro výpovede. Výstižné označenie jadra je základnou podmienkou, ktorú autorovi výpovede kladú všetky druhy štýlu dorozumievacieho i básnického.

Výpoveď je základná dorozumievacia jazyková jednotka, ktorá má mať takú štruktúru, aby sa výrazne vysunulo jadro, kvôli ktorému sa výpoveď uskutočňuje. Okrem základných diakritík — v písanom prejave slovosledu, v hovorenom intonácie — využíva sa pre tento cieľ celý rad ďalších prostriedkov. Ide o prostriedky, ktoré si štylistika vyberá zo všetkých zložiek jazyka — zo slovníka, z gramatiky (morfológie i syntaxe) i z fonetiky, ba aj z oblastí mimojazykových. V tejto časti budeme skúmať tieto prostriedky.

Dôraz sa veľmi často vyjadruje opakovaním. Výraz sa môže opakovať proste, bez spojok — asyndeticky, napríklad *letí, letí; kto, kto;* môže byť spojený spojkou — syndetické opakovanie, napríklad *šiel a šiel; číta a číta; písať a písať; nie a nie;* môže byť prerušovaný atribútom a pod.

Ale ako keby nám obom boli ruky skľaveli, n i e a n i e vystreliť. (Figuli) — Adelke pripadlo smiešne, keď som sa jej spytovala, či v opere aktori v š e t k o — v š e t k o spievajú ... (Zúbek) — „Tu je p e k n e," povedal, „v e ľ m i p e k n e." (Bednár) — V š e t k o vypijú, v š e t k o zjedia, hlupaňa! (Tatarka) — D o s ť už mám toho, d o s ť. (Tatarka) — „Ty si sprostý, t y, t y, t y!" pichla Mara do mňa ukazovákom a vytriešťala okále. (Hečko) — „No z a d u s s a s ňou, z a d u s, ty troviteľ." (Hečko) — A veď m u s e l, m u s e l vytušiť, že ho ona rada. (Gabaj)

Jadro výpovede sa indikuje aj epanalepsiou prísudku v typoch *písať nepíše.* V takejto dvojici slov toho istého výrazu prvé slovo — infinitív — je východiskom a druhé je jadrom výpovede. O tejto otázke písal J. R u ž i č k a v Slovenskej reči,[10] a preto sa podrobnejšie ňou zaoberať nebudeme.

[10] J. R u ž i č k a, *Vytýčený vetný člen,* Slovenská reč XIX, 274—275 (vytýčený prísudok).

„A čože, už nemáš dreva?" „M a ť ešte čosi m á m." (Jégé) — „Myslel som aj na to, aby sme narýchlo zavolali na piatok alebo na sobotu večer nejakého skúseného rečníka..." „Š k o d i ť by n e š k o d i l o, ale by ani veľmi neosožilo." (Hečko) — Ale k ú p i ť im ho k ú p i, keby ho to malo stáť škridlu z vlastnej strechy. (Lazarová)

Zdôraznenie jadra výpovede sa dosiahne gradáciou výrazu. Gradácia môže mať dvojaký smer — klimax alebo antiklimax. Významová gradácia vo výpovedi je vždy stredom pozornosti a indikuje jadro myšlienky.

Pavo s Dorou od Síkačky zažal v našom dome len o č i s t e c, ale ty „s tým tvojím" podpáliš p e k l o! (Hečko) — Nestretli sa dlho. Minuli d n i, t ý ž d n e a m e s i a c e. (Vámoš)

Ak častice vyjadrujú vzťah hovoriaceho k výberu jednotlivých výrazov alebo k celej výpovedi, ich funkcia vo vete je predovšetkým štylistická: vyjadrovať rozličné významové odtienky. Pri aktuálnom členení niektoré z nich môžu vhodne vyzdvihnúť potrebný výraz. Povahu deiktických častíc majú niektoré spôsobové, napríklad z odkazovacích *aspoň, predsa, reku, vraj, slovom, vari* a ďalšie, z hodnotiacich *aj, asi, hoci, i, iste, leda, neúrekom, snáď* atď., z vydeľujúcich *aspoň, len, najmä, priam, vôbec* a ďalšie.

L e n m ň a budú obviňovať, že som ťa pustila. (Tajovský) — I h á b y si vezmi sviatočné. (Hečko) — „Budeme hladovať!" „A j i n í hladujú," odvetil otec potichu a zvesil hlavu. (Zúbek) — Zo všetkého trčal jej i b a k o n č i t ý n o s... (Tajovský) — Zobovi a Janovčíkovi Martin l e n z á v i d í, ale Jura Mikulu a j n e n á v i d í. (Hečko)

Jadro výpovede sa môže označiť explicitným vyjadrením niektorej gramatickej kategórie. Napríklad namiesto *idem* sa povie *idem ja* alebo namiesto *máte* sa použije *vy máte* alebo *máte vy* a pod.

„Mama, m á m e m y karty?" „Máme, syn môj, máme kdesi"... Nechajte, mama! J a ich n á j d e m. (Letz)

V doplňovacích otázkach je opytovacie zámeno alebo opytovacia príslovka. Opytovacie slovo je jadrom bez ohľadu na to, kde vo vete stojí.

A p r e č o sú hladné tie deti? (Moric) — A k o tu chce Vinco a jemu podobní budovať nový svet, nový život? (Horák) — A č o sa potom stalo s tým dieťatkom? (Jančová) — Doma č o nového? (Tatarka) — No, č o ž e nejdeš dnu? (Tajovský) — A ty potom s tou čižmou č o? (Urban)

V zisťovacích otázkach sa intenzifikuje jadro takým spôsobom ako v ostatných druhoch viet.

Zápor sa môže vyjadriť iba k známej skutočnosti, k známej situácii a k známej téme. Vo výpovedi, ktorou sa niečo popiera, býva novým zápor, teda ten je jadrom výpovede. (Záporové sloveso, ktoré sa event. opakuje z predchádzajúcej vety, z toho vynímame.) Niekedy je negácia vyjadrená iba nesamostatnou časticou *ne-*, ale často je zdôraznená ešte aj ďalšími samostatnými slovami, ako napríklad *ani, nič* a pod.

Katka sa zvŕta v nových šatoch pred zrkadlom... Gáni na obraz v zrkadle. Ne-vidí už nové šatočky, vidí iba novú cudziu tvár. (Ponická) — Z vášho zasnúbenia ne-bude n i č. (Jesenský) — A mali by sme, keby ne-bolo vojny a zlých ľudí. (Figuli) — „To sa ty len hneď vráť, dcéra moja," hovorí krstná mať, „aby a n i ne-vedel, že si bola za materou." (Tajovský) — Pásol trpezlivo, n i č nevravel. (Ondrejov) — Šechnárovci majú sa dosť dobre. A predsa n i e sú spokojní... (Hečko) — Marka sa ne-zdrží a trepne bratovi zľahka cez ústa. (Hečko) — Adelka sa zapálila, keď jej mamička dala prečítať Štúrov list. Ale pre Adelku ne-bolo v ňom n i č viac iba krátky pozdrav na konci. (Zúbek)

Záporová častica *ne-* signalizuje dôraz aj vo zvolacích vetách, keď častica stráca svoj význam záporu a znamená ešte silnejšie zdôraznenie obsahu prísudkového slovesa. Ide o vety typu *Čo ty ne-máš!, Na čo sa tá ne-dá!, Koho tí ne-zavolajú!, Čo sa mne ne-podarilo!* Pritom je dôraz nie na prísudku, ale na podmete, ktorý je jadrom výpovede.

Najdôležitejší výraz vo výpovedi sa môže intenzifikovať obrazne lexikálnou hyperbolizáciou. Namiesto *uteká* sa použije obrazne *letí*, namiesto *hrnce sa na šporáku rýchlo pohybujú* hovorí v jednej poviedke Tajovský, že *tancujú*. Inokedy sa namiesto osobného zámena použije ukazovacie *sám*, alebo namiesto *veľa* vo zvolacej vete sa povie *toľko, koľko* a pod.

...a konečne doviedla sa do preklínania tak, že fruštik navariac, len tak hrnce po šporherte t a n c o v a l i, hodila jedlo na stôl. (Tajovský) — A čo ti môžem dať ja, keď s á m nemám ničoho, keď s á m len tak leziem sem-tam, z nálady do nálady. (Vámoš) — K o ľ k o takých a podobných rečí sa Peter denne napočúval. (Ináč) — Darmo toho vzývaš, s a m i si musíme pomôcť. (Moric)

Hyperbolizácia sa veľmi často vyjadruje analyticky, pomocou totalizujúcich výrazov, ako sú *sám, jediný, všetko, každý, hotový (zlodej), celý, vždy, obaja (obidvaja), všade, nikde, nikto, žiaden, nikdy* atď.

S á m s l ú ž n o d v o r s k ý prišiel do Lomnice, prikrútil občanom a nadovšetko richtárovi. (Kukučín) — Je presvedčený, že jeho slávny švagor môže žrať s a m ú š u n k u, chlípať čistú masť a kúpať sa v mlieku... (Hečko) — Všetko to bola j e d n a j e d i n á p i e s e ň. (Ináč) — A čo sa týka m ň a s a m é h o, ako by som sa mohol ponížiť natoľko. (Vámoš) — „C e l é d v e s t o v k y dá na pijatiku!" (Letz) — Moji pomocníci sa činia, j e d n a r a d o s ť. (Ponická) — ...ohryzok mu poskočil o d o b r ý c h d v a d s a ť c e n t i m e t r o v. (Karvaš)

Ďalej budeme sledovať, ako sa na vytyčovaní jadra výpovede zúčastňujú gramatické aspekty slov.

M. K u k u č í n používa veľmi často záporový genitív, ktorým spravidla signalizuje jadro výpovede. Použiť záporový genitív popri záporovom slovese znamená časticou vyjadrený zápor ešte zintenzívniť. Na osi afirmácia-negácia stojí záporový genitív na strane negácie za bodom záporového slovesa. Výrazom *nemám peňazí* poukazuje podávateľ na situáciu, ktorá je preňho relatívne horšia, ako keby povedal *nemám peniaze*.

Black prekročil mieru, už z neho zrejme nedostanú rozumného s l o v a. (Karvaš) — „Milča mala na výber — vybrala si to horšie, lebo nemala r o z u m u . . ." (Kukučín) — Teraz nevedel s l o v a povedať. (Tajovský) — Neostane nám s t r e c h y nad hlavou. (Figuli) — Tak sa mu podarí prísť z kostola ostatnému, keď na ceste niet už č l o v e k a. (Hečko)

Dlhšie bezpredložkové tvary osobných a zvratných zámen *mňa, teba, jeho, seba, mne, tebe, jemu, sebe* sa vnútri alebo na konci vety používajú pri dôraze, ktorý signalizuje jadro. V písanom prejave, keď fonetický dôraz odpadá, ostáva jediným indikátorom tvar zámena.

My sa už nejako pretlčieme, len t e b e aby sa nič nestalo. (Moric) — Ondriš Slámka nech je v družstve, do toho zasa j e m u nič! (Tallo) — A na predsedníctvo . . . určil nebohý Púpava — t e b a. (Hečko)

Výrazným morfologickým prostriedkom na podčiarknutie jadra sú formanty komparatívu a superlatívu adjektív alebo adverbií. Základný tvar adjektíva alebo adverbia je spravidla známy zo situácie alebo z kontextu. K nemu sa pridáva iba sufix *-ší (-šie)* . . . event. prefix *naj-* podobne ako k slovesu záporová predpona *ne-*.

„Ach, ja som n a j n e š ť a s t n e j š i a, n a j p o t r e s t a n e j š i a. (Timrava) — Zuzina spokojnosť je z l o ž i t e j š i a. (Hečko) — Lomoz kolies zanikol v huňatom chlapskom smiechu. Bolo im akosi v o ľ n e j š i e, t e p l e j š i e. (Urban)

Keďže výpoveď sa uskutočňuje predovšetkým kvôli vysloveniu jej jadra, často ostáva východisko nevyslovené. Tým sa maximálne využije situácia alebo kontext. Najčastejšie sa takéto elipsy vyskytujú v dialógoch. Ak sa vyslovená časť vety opiera iba o situáciu, hovoríme o elipsách situačných, ak o kontext, vtedy je reč o kontextových elipsách. Pri eliptickom vyjadrovaní je jadro prehovoru vypuklejšie.

„No, čože nejdeš dnu? . . . S e m, a z o č i - v o č i!" (Tajovský) — Jakub Fekiač Škuliba vyhodil grajciar: „P í s m o, či k o r u n a?" (Ondrejov) — „Ale by si to spravil?" „Čo by som nie, iba by som si vybral trochu rúčejšiu." „Ž o f k u M a g u r č á k o v ú!" (Hečko)

Intenzifikácia a dôraz sa vyjadruje aj členským pričlenením. Výraz, ktorý sa má zdôrazniť, vyzdvihnúť, je voľnejšie pripojený k ostatnej vete a predchádza ho pauza. Vypovie sa s osobitným dôrazom a melódiou; najčastejšie sa vyskytuje v ústnom prejave. O tejto otázke písal V. B l a n á r v Jazykovedných štúdiách a v Mladenovovom zborníku Bulharskej akadémie vied.[11] Pričlenenie je obyčajne „prejavom silného citového dôrazu".[12]

[11] V. B l a n á r, *Vetné pričlenenie*, Jazykovedné štúdie SAV I, 179—212.
V. B l a n á r, *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov, Sofia 1957, 393—401.

[12] V. B l a n á r, *Vetné pričlenenie*, c. d. 183.

To spôsobilo, že sa Hanka po Novom roku neukázala v konzume — týždeň. (Hečko) — Ja som prestala byť pre teba dušou, človekom, a z teba vystrčilo hlavu zviera, ktoré je všade to isté, ohavné. (Vámoš)

Vyzdvihnúť určujúci člen determinatívnej syntagmy možno pozmenením poradia jej členov. Tento syntaktický prostriedok sa využíva ako významový ukazovateľ v aktuálnom členení výpovede. Postponovaný determinujúci výraz býva veľmi často jadrom výpovede.

Veľké ruky nie sú na hanbu. Hanba je iba mať ruky nerobotné. (Lazarová) — Nič by sa nebolo stalo, keby to bola bývala hus cudzia, ale bola to hus ňaňovcov. (Jégé)

K otázke vytýčeného, resp. vysunutého vetného člena písali v Slovenskej reči J. Ružička[13] a E. Pauliny.[14] Pre potrebu tejto štúdie nie je dôležité konfrontovať stanoviská oboch autorov k problému, či vytýčený člen je vždy zdôrazneným východiskom výpovede — ako to hovorí J. Ružička — alebo nemusí byť vždy zdôrazneným a ani nemusí byť vždy východiskom — ako o tom píše E. Pauliny. Prečo sa niektorý člen vo vete vytyčuje a čo signalizuje, na to spoľahlivo odpovie kontext, z ktorého príslušná výpoveď vyrastá. Tak či onak je vytýčenie signálom, ktorý sa týka významu výpovede a odčleňuje jadro.

V Indii sú piesne o všeličom... Pieseň, to je umenie a umenie okrášľuje život... (Bednár) — ...lebo im pomáhal kmotor na lúke košarinu skladať, a to na celý deň. Nuž a kmotra, toho len treba náležite uctiť. (Čajak) — Bude sa ti cnieť za otcom, materou. A môj — ten ti odšacuje každú lyžičku, čo vložíš do úst. (Kukučín)

O tom, že v uvedených prípadoch sú vytýčené vetné členy východiskami, rozhodol kontext.

Pri vyratúvaní sú východiskami výrazy označujúce poradie a opierajúce výpoveď o známy kontext. Jadrami sú výrazy, ktoré autor vyratúva, vymenúva, vypočítava.

A. Bednár vo svojej poviedke *Ťažké ulity* takto vyratúva, na čo všetko ľudia zužitkujú ulity: *Jedni si ich prikladajú k uchu... druhí si ich dávajú do vitrín... tretí si z nich robia tienidlá... na malé lampy...* Jadrami sú *k uchu, do vitrín, tienidlá,* kým východiskami sú slová *jedni, druhí, tretí.*

Bojíte sa, to je to — ...jedni o svoje bohatstvo, druhí o svoju slávu. (Mináč) — Marka vojde do zadnej izby prichystať sa na dojenie, prevliecť sa do horších šiat. (Hečko) — Najprv povedal babici svoju mienku a zatým nadal ňaňovi. (Jégé) — Pravdaže, všeličo mu chýbalo: netancovali pred ním ohnivé jazyky vatry, nešumeli staré smreky, pozlátené

[13] J. Ružička, c. d. 269—275.
[14] E. Pauliny, *Vysunutý vetný člen,* Slovenská reč XX, 107—109.

jej žiarou, nežmurkali b e l a s é h v i e z d y, nerozvoniavala s p á l e n á ž i v i c a, nezachrčal p o p l a š e n ý k o n í k... (Urban)

V poslednom doklade od Urbana možno sledovať, ako sa synonymicky opakuje východisko výpovede *chýbalo: netancovali, nežmurkali, nerozvoniavala, nezachrčal.*

Doteraz pospomínané diakritiká vytyčovali jadro výpovede v písanom prejave, keď sa podávateľ nemohol opierať o fonetické výrazové prostriedky. V umeleckom diele sa môže výpoveď epickej osoby komentovať autorskou rečou, pričom sa opisom dokreslí fonetická povaha prehovoru. V intelektualizovanom jazyku — v dorozumievacom štýle — je zas intonačná podoba výpovede automatizovaná. S fonetickými prostriedkami ako činiteľom pri aktuálnom členení možno rátať iba v ústnom prejave.

Z intonačných prostriedkov najpoužívanejší je dôraz. Bez ohľadu na stavbu výpovede zdôraznený výraz je jadrom. T a j o v s k ý vo svojej poviedke *Susedovo prasa* použil takúto vetu: *To ty musíš k mužovi.* Keby sme vetu izolovali od kontextu, mohli by sme okrem uvádzacej častice *to* hociktorý výraz označiť ako jadro výpovede. Takisto by sme v uvedenej vete mohli na koniec postaviť hociktorý z tých troch výrazov. O tom, ktoré z nich je jadrom, rozhodne iba dôraz. Že Tajovský mienil dať dôraz na slovo *ty* a že takáto lokalizácia dôrazu je evidentná aj čitateľovi, o tom svedčí vecná súvislosť, kontext: Vydatá dcéra sa prišla požalovať matke, že ju dobil muž. Keď mať, stryná, krstná mať a suseda zistia, že tu nejde o sinky, o zauchá, chytia stranu obžalovanému a žiadajú od žalujúcej, aby bola iná, milšia k svojmu mužovi *ona* a vravia jej *„To ťa len z lásky...“*

„... To t y musíš k mužovi...“, pričom, samozrejme, dôraz je na slove *ty.* Keby sme uvedené slovo aj s dôrazom postavili na hociktoré miesto, bolo by jadrom ono.

Ďalší doklad z F. K r á ľ a: *Mal by si byť v o v š e t k o m (posledné slovo Kováč zdôraznil) skromnejší, lepšie by ti to svedčilo...* Poznámka v zátvorke je od F. Kráľa. Tu nestačil kontext na to, aby si čitateľ vedel predstaviť dôraz na správnom mieste, a preto spisovateľ bol nútený vyjadriť to explicitne.

Ďalší intonačný prostriedok — pauza — používa sa na vysunutie jadra zriedkavejšie ako dôraz, no je v istom zmysle teatrálnejší a predpokladá jazykove vyspelejšieho podávateľa. Vyskytuje sa často ako sprievodný jav popri dôraze alebo kvôli vystriedaniu ostatných intonačných prostriedkov. V písanom prejave sa pauza vyjadrí obyčajne pomlčkou. Kedy pomlčka naznačuje pauzu pred jadrom, dozvieme sa v písanom prejave iba z kontextu.

V piatok dostala poštou — p e n i a z e. (Gabaj) — „A čo sa vy, katolík, za-

stávate židov?" neovládne sa učiteľka . . . „Zastávam sa — ľ u d í!" zahučí Pavo a trepne do stola. (Hečko)

V prvom z uvedených dokladov stačí na indikovanie jadra pauza. V druhom okrem pauzy komentuje Hečko aj dôraz, ktorý je ešte sprevádzaný nejazykovým prostriedkom („trepne do stola").

Melódia ako intonačný prostriedok je sprievodným znakom pri každom dôraze.

Z fonetických diakritík by bolo potrebné spomenúť ešte tempo reči. Nápadné, spomalené tempo sa najčastejšie používa ako náhradný alebo sprievodný prostriedok na označenie jadra výpovede.

Pri ústnom prejave hrajú dôležitú úlohu aj nejazykové formy, ako je napríklad mimika alebo gestikulácia. Hovoriaci často vypovie iba východisko a namiesto vyslovenia jadra urobí obsahovo adekvátne gesto, grimasu a pod. Obsah jadra môže dať najavo aj iným spôsobom, napríklad udretím, dupnutím, výstrelom atď. Eventuálne hovoriaci súčasne, pri vyslovení obsahového jadra myšlienky, zdôrazní príslušný výraz niektorým zo spomínaných spôsobov. Napríklad A. B e d n á r v jednej svojej poviedke použil takúto výpoveď epickej osoby: *Tam toto isté nájdete, ale vysekané do žuly.* Z predchádzajúceho kontextu nevidieť, na čo autor myslí. Priamu reč doplnil spisovateľ takouto vložkou: *povedal a ukázal na ornament.* Úplné znenie: *„Tam toto isté nájdete," povedal a u k á z a l n a o r n a m e n t, „ale vysekané do žuly".* Živý dialóg bez použitia nejazykového prostriedku — ukázania na ornament — bol by nezrozumiteľný.[15]

Ešte uvedieme doklad, keď výraz, reprezentujúci jadro výpovede, zdôraznený je nejazykovým prostriedkom.

B u c h o l na stôl a skoro doslova opakoval niekdajšie Grečove slová. „S e d e m nás bolo urbárnikov, či aj je, veď nám urbár nevzali." (Lazarová)

Z pospomínaných lexikálnych, gramatických, fonetických i nejazykových prostriedkov málokedy funguje ako diakritikum jadra iba jeden prostriedok. Spravidla, najmä v ústnom prejave, vyčleňuje výraz ako jadro niekoľko ukazovateľov odrazu. Napríklad v G a b a j o v e j vete *Nuž aj naša Eva, aj naša Evka sa musí tak držať vo svete* môžeme pozorovať, ako je jadro výpovede *Eva* zdôraznené viacerými činiteľmi. Po prvé opakovaním výrazu, po druhé pomocou deiktickej častice *aj* a po tretie aj demi-

[15] V. M a t h e s i u s, c. d. 237: „V útržkovém všedním hovoru se jeví obraz aktuálního členění větného bohatší nežli v řeči upravené, zejména v řeči psané, a jeho bohatost je tím větší, čím jsou si životem a denní zkušeností bližší osoby, které spolu hovoří. Je to tím, že se u nich neobyčejně rozšiřuje daná situace, z níž je možno vybírat themata výpovědí nebo alespoň určení, která mohou být východištěm výpovědi. Do této dané situace patří vlastně všecko, co společně znají a co se v řeči může aktualisovat jako něco známého."

nutívnou príponou *-ka,* v ktorej okrem zdrobnenia je implikované zdôraznenie. Pravdaže, v živej reči by sa tu kumulovali ešte ďalšie činitele — fonetický dôraz a melódia — event. sprevádzané gestikuláciou alebo mimikou. Podobne je to v ďalšej jeho vete: *A čo tvoj syn, tvoj synáčik Peter?* Uplatnenie viacerých prostriedkov možno pozorovať napríklad aj v Bednárovej vete: *„Tu je pekne," povedal, „veľmi pekne."*

Záver

Výpoveď sa člení na dve časti. Východiskom je tá časť, ktorou sa výpoveď opiera o známu vecnú súvislosť, a jadrom je tá časť výpovede, ktorou vyslovujeme niečo nového. Aktuálnemu členeniu podliehajú všetky autosémantické slová okrem tzv. stálych enklitík. Výpoveď sa organizuje s využívaním jazykových a v ústnom prejave aj nejazykových prostriedkov, pričom sa opiera o psychické procesy v najširšom zmysle slova i o danú situáciu.

Sledovať realizáciu výpovede znamená osobitne skúmať jej východisko a osobitne jadro. Ide totiž o dva, z hľadiska cieľa ich vzniku celkom odlišné problémy: východisko sa fixuje výberom zo širokých možností, ktoré implikuje kontext alebo situácia, pravda, so zameraním na chystanú novú výpoveď; jadro istým spôsobom vybraný výraz determinuje.

Domnievame sa, že z jazykového hľadiska je oveľa náročnejšie ustáliť východisko než označiť jadro výpovede. Ďalej sme tej mienky, že ide o dva celkom odlišné myšlienkové procesy, i keď oba smerujú k spoločnému cieľu — zorganizovať novú výpoveď. Preto sme pri skúmaní problematiky východiska sledovali postupy, ktorými sa pripraví nová téma, a štúdiom realizácie jadra sme si všímali prostriedky, ktorými sa môže vyčleniť a ustáliť výraz, na ktorom bude spočívať nová výpoveď.

Dorozumievací štýl kladie dôraz najmä na moduláciu jadra výpovede, kým básnický štýl osobitne aj na moment výberu témy. Naše rozbory ukazujú, že pre štylistiku je komplikovanejšia problematika realizácie východiska ako jadra výpovede.

Ak je východiskom novej výpovede výraz, ktorý sa vyskytol už v predchádzajúcom kontexte, autor ho môže vynechať a vypovedať iba jadro. Takzvané neopreté východisko sa vyjadrí neosobným pasívom, neurčitým zámenom, širokým určením času alebo miesta.

Štylisticky pôsobivejšie sú texty, keď sa nová výpoveď včleňuje do kontextu prostredníctvom synoným. Najväčšiu frekvenciu majú pronominálne, potom lexikálne a konečne kontextové synonymá. V básnickom štýle prechádzajú synonymá až v metonymie.

Pri formovaní východísk sa odohrávajú často zložité myšlienkové po-

chody. Raz majú na vznik východiska vplyv asociácie, niekedy zasa predstavy, o ktoré sa opierajú nové témy, apercipujú s logickou postupnosťou v rámci priestoru, času alebo deja.

Pri utváraní nových východísk premieňa autor predstavy syntetickoanalyticky na nové obrazy. Raz ucelený obraz, ktorý reprezentuje jadro, rozloží východiskami na viac nových obrazov, inokedy viacej predstáv vyjadrených v texte zhrnie ako východisko novej výpovede do jedného predstavového celku. Výraz, ktorý je novou témou výpovede, môže byť integrujúcim doplnením predstavy, ktorej časť sa už vyjadrila v predchádzajúcom kontexte, alebo môže byť jej novým určujúcim členom.

Konečne môže byť východisko implikované v gramatickom tvare hociktorého slova alebo v jeho fonetickej podobe.

V živej reči sa môže nahradiť aj nejazykovými prostriedkami — mimikou, gestikuláciou, posunkom.

Moment realizácie východiska môže byť myšlienkovo veľmi bohatý a možno ho zachytiť pomocou lexikálnych, gramatických, fonetických i nejazykových prostriedkov.

Výraz, ktorý predstavuje jadro výpovede, môže sa tiež intenzifikovať pomocou diakritík patriacich do oblasti lexiky, gramatiky a fonetiky alebo aj nejazykovými prostriedkami. Fonetické prostriedky sú popri ostatných obyčajne sprievodnými. Najčastejšie sa na zdôrazňovanom výraze kumuluje viacej diakritík.

Jednoduchým spôsobom používaným na zdôraznenie je opakovanie výrazu alebo epanalepsia prísudku. V básnickom štýle sa využíva aj tzv. významová gradácia — klimax — alebo lexikálna hyperbolizácia pojmu.

Deiktické častice sa na zdôraznenie výrazu používajú vo všetkých štýloch. V otázkach je jadrom slovo, ktorým sa spytujeme, a vo vetách záporných to slovo, pri ktorom je častica *ne-*. Namiesto osobného zámena, ktoré sa má zdôrazniť explikovaním, použije sa ukazovacie *sám, -a,* ... na ešte silnejšie vyzdvihnutie nositeľa deja alebo stavu.

Na indikovaní jadra sa môžu zúčastniť aj niektoré gramatické javy. Napríklad záporový genitív znásobuje prostý zápor, dlhšie bezpredložkové tvary osobných zámen v strede alebo na konci vety signalizujú dôraz a konečne tvary komparatívu a superlatívu adjektív a adverbií sú už svojou povahou tiež prostriedkami, využiteľnými na intenzifikáciu. Zo syntaktických prostriedkov sa na tento cieľ využíva elipsa, členské pričleňovanie, inverzia v poradí členov determinatívnej syntagmy a vytýčený vetný člen.

V ústnom prejave, podobne ako je to aj s východiskom, pomáhajú poukazovať na jadro výpovede fonetické prostriedky — dôraz, melódia, pauza, spomalené artikulácie a konečne nejazykové prostriedky, ako je mimika, gestikulácia, sprievodné umelé zvuky.

Metodický postup, ktorý sme pri sledovaní otázky volili, mohol by vyvolať zdanie, ako by východiskom alebo jadrom výpovede mohol byť vždy iba jediný výraz. No spôsob, ktorým sme k danému problému pristupovali, použili sme cieľavedome: študovali sme iba centrá významových pólov výpovede. Okrem nich sú vo výpovedi ďalšie, sprievodné výrazy. Tieto sa usporiadajú jednak podľa svojej gramatickej funkcie vzhľadom na holé východisko alebo na jadro, jednak podľa ich aktuálnosti v príslušnej výpovedi. Domnievame sa, že na usporiadanie sprievodných členov východiska má rozhodujúci vplyv kontext alebo situácia, o ktoré sa východisko opiera, kým na usporiadanie členov jadra výpovede bude mať podstatný vplyv aj gramatický činiteľ. Skúmať túto otázku nebolo úlohou tejto štúdie.

Nesprávne by bolo vysvetľovať si, že sa výpoveď člení na dve významové skupiny slov tak, že jedna z nich celá zaberá prvú časť a jedna kompaktná druhú časť výpovede. Členy patriace k východisku môžu byť v dlhšej výpovedi prepletené pomedzi členy patriace k jadru. Vzájomnú prepletenosť týchto, z hľadiska aktuálneho členenia dvojakých slov môžeme sledovať najmä vtedy, keď centrum jadra stojí v prostriedku výpovede. Vo výpovedi — zdá sa nám — sú okrem toho významovo tranzitívne výrazy, ktoré sú z hľadiska aktuálneho členenia takmer neutrálne. Tranzitívnymi sú najmä slovesá, ktoré neimplikujú jadro alebo východisko výpovede.

Po tomto rozbore sa domnievame, že skúmanie aktuálneho členenia vety presahuje rámec jediného plánu jazyka, ba plánov jazyka vôbec. Prístup k nemu hľadáme prostredníctvom štylistiky.[16]

[16] To je v zhode s názorom B. Trnku, ktorý na pracovnej porade o otázkach štylistiky 4. a 5. novembra 1954 v Libliciach hovoril, že aktuálne členenie vetné patrí do štylistiky, ba že pojem východiska je základným pojmom štylistiky.

ZHODNÝ POSTPOZITÍVNY PRÍVLASTOK V NADÁVKACH

Ladislav Dvonč

I

Štúdia o polohe zhodného prívlastku, ktorú publikoval r. 1958 Jozef Ružička,[1] prehlbuje naše doterajšie poznatky o slovoslede v spisovnej slovenčine, a to o tzv. gramatickom činiteli, ktorým sa určuje poloha prívlastku k nadradenému vetnému členu (ide vždy o podstatné meno v úlohe akéhokoľvek vetného člena).

V druhej časti štúdie po prehľade doterajších výskumov a ich stručnom zrekapitulovaní autor ukazuje, že popri logickom zdôraznení prívlastku treba rátať aj s citovým zdôraznením prívlastku. Ale citové zdôraznenie, ako to zisťuje autor, nie je len v intímne formulovaných osloveniach, lež aj v osobitnom type, ktorý sa doteraz nespomínal — v nadávkach. Intímne formulované oslovenia i nadávky majú teda rovnakú črtu — citové zdôraznenie prívlastku, pričom v prvom prípade ide o kladnú citovú kvalitu, kým v druhom prípade o zápornú kvalitu.

V ďalšom autor ukazuje na dva typy nadávok z hľadiska charakteru adjektíva. Ponajprv sa v nadávkach pri podstatnom mene ako postpozitívny prívlastok často používa prídavné meno utvorené z toho istého základu. V dokladoch sú takéto nadávky: *čudo čudácke, sprostaňa sprostá, potvora potvorská, katan katanský, špinavec špinavý.* Ďalej autor píše: „Inokedy adjektívum v prívlastku je z iného základu ako nadradené podstatné meno." V dokladoch sú takéto nadávky: *fagan mizerný, stonoha vybíjaná, truľo sprostý, huba nasiaknutá, korhelisko starý, drak neľútostivý, neľud jeden, paskuda papuľnatá, papuľa hnusná, zlostniak strapatý, hlavoši nespratní.* Z hľadiska slovných druhov sa tu ako „adjektívne prívlastky" vyskytujú prídavné mená *(čudácky, sprostý, potvorský, katanský, špinavý, mizerný, vybíjaný atď.)* a číslovka *jeden.* Na zámená, ktoré sa používajú ako zhodný, a teda v Ružičkovom vymedzení ako adjektívny prívlastok, autor neuvádza príklady.

Ako zhodné prívlastky s najväčším rozsahom zhody (zhoda v rode, čísle a páde) sa zo slovných druhov používajú prídavné mená, zámená a čís-

[1] Jozef Ružička, *Poznámky o polohe zhodného prívlastku,* SR XXIII, 1958, 35—40. — „Do pojmu adjektívny prívlastok zahrnujeme determinatívne spojenia nielen typu *dobrý človek,* ale aj spojenia typov *prvý úspech, traja chlapci, môj sused.* Tu všade ide o zhodný prívlastok, ktorý sa skloňuje so svojím podstatným menom" (Ružička, l. c. 35).

lovky. V tejto štúdii chceme ukázať, ktoré z prídavných mien, zámen a čísloviek sa najčastejšie používajú v nadávkach v postpozícii.

II

Prídavné meno

A. Akostné a vzťahové prídavné mená

Ako postpozitívne prívlastky sa v nadávkach z prídavných mien najčastejšie používajú akostné a vzťahové prídavné mená.

1. Ponajprv ide tu o nadávky, v ktorých — ako to uvádza J. Ružička — prídavné meno je utvorené z toho istého základu ako podstatné meno. Aj v tejto skupine možno zistiť viac typov z hľadiska vzájomného pomeru podstatného mena a prídavného mena ako členov determinatívneho spojenia.

Najbežnejší je typ, v ktorom prídavné meno je utvorené od nadradeného podstatného mena príponou *-ský* (resp. *-ký* alebo v rozšírenej podobe *-ovský*), napr. *katan katanský, pohan pohanský, idiot idiotský, zbojník zbojnícky, ancijáš ancijášsky, potvora potvorská.*

Utrápi ju, katan katanský! (Mináč) — „Ach, taká potvora potvorská," žaluje sa synovi. (Rázus) — Ach, ty pohan pohanský, neznajboh bezbožnícky... (Hečko) — Ty zbojník zbojnícky! (Rázus) — Nuž, ty potvora potvorská, — hreší chlapčiska, — a keby sa ti bol zalial? (Rázus) — Lotor lotrovský! (úzus)[2]

Prídavné meno môže byť ďalej utvorené od nadradeného podstatného mena príponou *-ný*, napr. *ohava ohavná* alebo príponou *-ivý*, napr. *blázon bláznivý.*

Blázon bláznivý, ktorý chodíš svetom, chváliš krásne a dobré a smeješ sa hlúposti z celého hrdla..., ty raz odvisneš za svoj smelý jazyk. (Charles de Coster, Legenda o Ulenspieglovi, prel. Miroslava Bártová, Bratislava 1952)

Nadradeným podstatným menom je podstatné meno mužského alebo ženského rodu, ktoré označuje osobu mužského alebo ženského rodu, alebo

[2] Doklady, ktoré citujeme v tejto práci, majú tento pôvod: 1. Ružička, cit. štúdia; 2. Anton Habovštiak, *Prvky ľudovej reči v Hečkovom románe Drevená dedina*, SR XVII, 1951—1952, 192—201; 3. Ján Mihál, *O jazykových prostriedkoch Františka Hečku*, Jazykovedné štúdie I (Spisovný jazyk), Bratislava 1956, 227—253; 4. Ján Oravec, *Citový význam zámen*, SR XX, 1955, 144—156; 5. Gejza Horák, *K využívaniu slovesného času a spôsobu v slovenčine*, Studie ze slovanské jazykovědy, Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha 1958, 221—232; 6. Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika*, tretie prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955; 7. materiál Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied; 8. vlastná excerpcia.

podstatné meno ženského rodu, ktoré sa používa na označenie osôb oboch rodov, napr. *zbojník zbojnícky, lotor lotrovský, potvora potvorská, ohava ohavná.*

V nadávkach sa často používajú aj zvieracie mená. No repertoár nadávok s prídavným menom na *-ský (-ký, -ovský)* odvodeným od nadradeného podstatného mena (zvieracieho) je pomerne malý. Patria sem prípady ako napr. *pes psovský, somár somársky, sviňa svinská, lišiak lišiacky.*

Sú to p s i p s o v s k í — ryšavci so žltým bruchom. (Rudyard Kipling, Maugli, prel. Ada Kuzmány-Bruothová, Bratislava 1955)

Nadávky, v ktorých je prídavné meno utvorené priamo od nadradeného podstatného mena, možno pokladať za zvlášť výrazné. Ide v nich akoby o umocnenie nadávky. Preto je tento typ veľmi produktívny a môžu sa tu vyskytovať okrem bežných prípadov (ako napr. *potvora potvorská, ohava ohavná, lotor lotrovský*) aj prípady ojedinelé, neraz utvorené len ad hoc.

Z hľadiska derivácie obrátený pomer predstavujú prípady typu *špinavec špinavý, sprosták sprostý, sprostaňa sprostá, naničhodník naničhodný, ukrutník ukrutný, bezbožník bezbožný, falošník falošný* a pod. V týchto nadávkach je podstatné meno odvodené od prídavného mena, a nie naopak, ako je to v predchádzajúcom type. Za zvlášť produktívne možno tu označiť spojenie mena nositeľa vlastnosti na *-ík* s prídavným menom na *-ný*, od ktorého je meno nositeľa vlastnosti odvodené. V ženskom rode ide v tomto prípade o striedanie prípony *-ica* s príponou *-ík*, napr. *falošník falošný/falošnica falošná, naničhodník naničhodný/naničhodnica naničhodná.*

...ale na š p i n a v c o v i š p i n a v o m neraz nevidia fľaky ako táto noc. (Karvaš) — Čuš mi, ty s p r o s t á k s p r o s t ý! (Alexy) — Po chvíli prestal a ohlásil sa: — Čo len toľko do mňa dobiedzaš, ty, ty, — rozmyslel si starý Priesol a dodal: s p r o s t a ň a s p r o s t á. (Krno) — „Neobťažujte nás!" Odhodí srdito slúchadlo a doloží: „S p r o s t a ň a s p r o s t á!" (Stodola) — Ale predsa ohlásil sa u toho n a n i č h o d n í k a n a n i č h o d n é h o. (Kukučín)

V ďalšom type aj podstatné meno aj prídavné meno sú samostatne odvodené od toho istého koreňa, napr. *hlavaj hlavatý.*

Keď i má, nemal by to nechať, — neustúpi h l a v a j h l a v a t ý. (Rázus)

Prídavné meno nie je utvorené od nadradeného podstatného mena, ale od jeho derivátu, napr. *čudo čudácke* (príd. meno *čudácke* je utvorené od podst. mena *čudák*).

„Ale ty č u d o č u d á c k e!" urazí to i rozhnevá mamenku. (Martáková)

V týchto typoch môže sa na označenie osoby mužského i ženského rodu používať podstatné meno stredného rodu, napr. *čudo čudácke (čudo* = čudák, čudný človek).

Pre všetky nadávky, v ktorých sa používa pri podstatnom mene ako post-

pozitívny prívlastok prídavné meno utvorené z toho istého základu ako podstatné meno, je príznačný slovosled podstatné meno — prídavné meno. Pretože sa tieto „reduplikované" nadávky používajú len v podobe s postpozitívnym prívlastkom, citové zdôraznenie sa tu dosahuje nielen postpozíciou prívlastku, ale aj opakovaním základu nadradeného podstatného mena. Pri iných nadávkach (pozri ďalej) môže stáť prídavné meno nielen za nadradeným podstatným menom, ale aj pred ním.

2. Prejdime teraz na druhú skupinu, v ktorej prídavné meno v prívlastku je z iného základu ako nadradené podstatné meno.

V prvej skupine, ako sme videli, bol výber prídavného mena viazaný na nadradené podstatné meno. Skúmať, ktoré prídavné mená sa tu používajú, znamená vlastne skúmať, ktoré podstatné mená sa vyskytujú v nadávkach. Hoci sa niektoré nadávky používajú častejšie (napr. *lotor, potvora, ohava),* jednako presnejšie vymedziť podstatné mená v nadávkach je pomerne ťažké. V druhej skupine ide do značnej miery o slobodný výber príslušného prídavného mena, ktorým sa má postihnúť nejaká negatívna vlastnosť. Tak ako nemožno presne určiť podstatné mená, ktoré sa používajú v nadávkach, nemožno vyčerpať ani prídavné mená, ktoré sa v nich pridávajú k podstatným menám. Negatívne charakterové a fyzické vlastnosti osôb, zvierat alebo vecí, ktoré sa „vypichujú" v nadávkach, sú také vlastnosti ako bezcennosť, hlúposť, krutosť, nesvedomitosť, lenivosť, pokrytectvo a pod.

Úplná bezcennosť sa postihuje prídavným menom *naničhodný,* ktoré stojí nielen pri podstatnom mene *naničhodník* (kde je do istej miery len „reprodukciou" podstatného mena), o čom sme hovorili pri prvej skupine, ale aj pri iných podstatných menách. — Toto prídavné meno sa používa azda najčastejšie.

Pijan naničhodný, darebák! (Alexy) — Ja troviteľ naničhodný, sprostý ako obuch. (Kukučín) — „Aj ty ešte? Sopliak naničhodný." (Jilemnický) — Šarvanci naničhodní, — nadhadzoval sa [Kúrňava] na chromej nohe. (Urban) — Vidíte ho, pačmagu naničhodnú? srdili sa sklamaní Ráztočania. (Urban) — „Čakaj si, cifráň naničhodný!" (Kukučín) — Počkaj, ty blaniar naničhodný. (Urban) „Huncút naničhodný," usmial sa Kúrňava na ceste, popravujúc si remeň. (Urban) — Čo by mohli, darebáci naničhodní? (Barč-Ivan) — Ach, ty zbojník naničhodný! (Fraňo Kráľ) — Teda tu si, ty skupáň naničhodný! (Mačingová) — „Ach, ty oplan naničhodný!" (Fraňo Kráľ) — Troma menami ho chcela naraz nazvať, ako „vlk nesvedomitý", „bezbožník naničhodný"... (Timrava) — „Aké cundry naničhodné...!" (Kukučín) — Vy pankharty naničhodné, hneď vás rozsekám na guláš... (Rázus) — Lotri naničhodní! (Rázus) — Tras sa, lotor naničhodný! (tlač) — Mama sa mraští, premýšľa: Kde len môže byť? Tulák naničhodný... (Ondrejov) — „Ej, ale mu uši vytiahnem, až sa vráti pohan naničhodný..." (Vámoš) — Figliar naničhodný — vravel

krajčír, — povedal som vlka, to je pravda, ale veď dobre vieš, že sa tak volá dlhý sedliacky kabát. (de Coster) — Ten žgrloš naničhodný, — vravel Ulenspiegel, — ani kvapku vína by nedal. (de Coster)

Sem možno pripojiť aj prídavné meno *mizerný,* napr. *fagan mizerný, chlap mizerný* a pod.

Ty fagan mizerný, však ste sa vešali na plachtici? (Rázus) — Chalan mizerný, von vravím! (Mladá tvorba)

Hlúposť je ďalšia vlastnosť, ktorá sa vypichuje v nadávkach. Patria sem prídavné mená ako *sprostý, chumajský, hlúpy, idiotský, somársky.* Ako nadradené podstatné meno tu často vystupuje zvieracie podstatné meno.

A čo mu vy budete rozprávať, bumbajovi sprostému... (Jilemnický) — Chlapčisko sprosté! (Jilemnický) — Ani mi nespomínaj, to sedliača sprosté! (Fraňo Kráľ) — Ty čuš, baba sprostá! (Kavec) — „Taký truľo sprostý!" Obľahčila si opovržlivou nadávkou. (Timrava) — Ty chumaj sprostý! (Bodenek) — „Vždy sme vedeli, že si trkvas chumajský!" (Zima) — „Krava sprostá," — zahrešil Ondrej a zahnal sa na ňu päsťou, lenže Hanka odskočila a vbehla do majera. (Krno) — Somár sprostý, cez sito si ju mal preosievať. (de Coster) — Hovädo sprosté, somár, kôň, — reval mu do ucha mená všetkých domácich zvierat. (Urban) — Držíte ústa, chumaji sprostí! — zareve Tadeáš do veselého rozhovoru. (Bukovinka)

V nadávkach sa často spomína ohavnosť a odpornosť. Patria sem prídavné mená ako napr. *odporný, hnusný, ohavný, protivný.*

Claes len-len že nezošalel a hnevom sa trasúc po celom tele, povedal: „Kati ohavní!" (de Coster) — „Či už nevieš, kto je starý Lenhart, ty papuľa hnusná?!" (Mináč) — Stál tam a cítil sa čoraz mocnejším a smelším, akoby sa ho chytala zúrivosť, a počul sám seba hovoriť: „Keď teda sú ženy na Islande, tak teraz, potvora hnusná, pobadáš, že sú na Islande aj chlapi." (Halldór Kiljan Laxness, Islandský zvon, prel. Imrich Zálupský, Bratislava 1958) — Teba sa istotne nebála, murín hnusný, — odpovedal Ulenspiegel. (de Coster) — Tigri ohavní, budem vás chodiť hrýzť. (de Coster)

Krutosť sa vyjadruje napríklad prídavnými menami *ukrutný, neľútostivý* a pod.

Claes vravel: „Katani ukrutní! Môj úbohý brat!" (de Coster) — Nespravodlivo ma trescete, tigri ukrutní. (de Coster) — Veď ju on utrápil, drak neľútostivý, v robote katanskej ju utrápil, neľud jeden! (Mináč)

Často sa zo zlostnou výčitkou vyhadzuje na oči lenivosť, napr. *potvora lenivá, kožka lenivá.*

Chcela, potvora lenivá, aby som prorokoval, že nájde poklad. (Roháč) — Ja ti dám poklad, kožka lenivá! (Roháč)

Pokrytectvo sa vyjadruje prídavnými menami *farizejský, svätuškársky* a pod.

Sedia pri pohárikoch ... Svine farizejské... (Fraňo Kráľ) — Lumpi svätuškárski! zvolal a utrel si pot z čela. (Sir Arthur Conan Doyle, Pes baskervilleský, prel. Alfonz Bednár, Bratislava 1957)

Zriedkavejšie sa používa prídavné meno *nesvedomitý.*

Troma menami ho chcela naraz nazvať, ako „vlk nesvedomitý", „bezbožník naničhodný" ... (Timrava)

Aj neposlušnosť, nespratnosť, odvrávanie býva terčom nadávok. Patria sem prídavné mená ako napr. *nespratný, papuľnatý.*

„Ja? Ty paskuda papuľnatá, ale ja?!" (Mináč) — Vraniakovci odjakživa boli takí hlavoši nespratní, ale vo Vieske sú aj dobrí ľudia. (Tatarka)

Pochabosť, samopašnosť, výstrednosť sa postihuje v takýchto nadávkach: *naničhodník bláznivý, naničhodnica bláznivá, stvora bláznivá.*

Ja som hlúpa basa? Ty naničhodnica bláznivá! (Holý)

Neporiadnosť, nečistota je vyjadrená prídavným menom *prašivý,* napr. *suka prašivá, kôň prašivý.*

A za čo, ty suka prašivá? (Krno)

Prefíkanosť, prešibanosť, chytráckosť sa vyjadruje prídavnými menami ako napr. *furtácky, prebitý, vybíjaný.* Ale v týchto prípadoch nadávka už do veľkej miery ostrie negatívneho hodnotenia stráca.

Pozriteže, figliarku prebitú, vravela Soetkin, ani len nemukla! (de Coster) — Nasršil sa teda na Smaedelyke-broederov a povedal im: — Banda furtáčka, nepustím vás odtiaľto, kým mi tu nenecháte všetko šatstvo okrem košele. (de Coster) — No, no, vy zbojníci šibeniční! — hrkne to v bačovi. (Rázus) — „Ty stonoha vybíjaná, viem ja, odkiaľ vietor fúka!" (Martáková) — Ja ti dám, paskudník akýsi, lotor prešibaný! rozrážala si rukami cestu medzi chodcami, sácala ich nabok a oči jej sršali hnevom. (Práca)

Aj iné vlastnosti bývajú v nadávkach predmetom opovrhnutia. Ich vyčerpávajúci výpočet podať nemožno.

Posmešník zlomyseľný, — povedala kuchárka, — keby si mal namiesto vlasov konskú srsť, ani len chodiť by som po nej nechcela. (de Coster) — Lotri nehanební, — volal baes, — veď vy všetci pokapete na šibenici. (de Coster) — ... to hovädo zúrivé, triumfuje v Sasku, v Brunšvicku, Lüneburgsku, Mecklenbursku ... (de Coster) — Ulenspiegel však vystúpil na kazateľnicu, zhodil rečníka zo schodov a vravel, obracajúc sa k ľudu: — Blázni zú-

r i v í, námesačníci, trkvasi sprostí, čo nedovidíte ďalej než na koniec svojho usopleného nosa, vari nechápete, že to všetko nastrojili zradcovia? (de Coster)

V nadávkach sa pripomína aj v e k, a to prídavným menom *starý*. Označuje sa ním dlhé časové trvanie negatívnej vlastnosti (napr. *korhelisko starý, lotor starý*) alebo neočakávaná a nepredvídaná, a preto prekvapujúca prítomnosť negatívnej vlastnosti aj vo vysokom veku osoby (napr. *somár starý;* = hoci je starý, predsa je hlúpy).

K o r h e l i s k o s t a r ý, ani páru nemá na svete, a ešte je aj opátom! (Alexy)

T e l e s n é n e d o s t a t k y sa v nadávkach spomínajú veľmi často. Ide napr. o nepekný výzor (príd. meno *škaredý*) a nadmiernu veľkosť niektorej časti tela (*nosatý* človek s priveľkým nosom, *ušatý* = s veľkými ušami). Pravda, prídavné meno tu neraz už nadobúda prenesený význam; napr. prídavné meno *slepý* má význam „nepozorný, nedávajúci pozor".

P r a s a s l e p é, vari nepoznáš svojho cisára? (de Coster) — Ty ešte pochybuješ, k r t s l e p ý? — povedal Ulenspiegel. (de Coster) — P o c h á b e ľ s l e p ý, — riekol Ulenspiegel. (de Coster) — K a l i k a n o s a t á, sprobuj si ísť proti mne ešte raz. (Ondrejov) — Iď ho, ty, l u c i f e r i s k o k r i v ý. (Kukučín) — A keď totka spustí krik hneď naňho, ty h u b á č g a m b a t ý, ty zaridenec červený, čo si mu to, há! (Rázus) — B o s o r k a š k a r e d á, bodaj si skapala ako suka! (de Coster)

Ako charakteristika môže sa zdôrazniť v nadávke aj f a r b a. Napr. *kocúrisko rysavý, zarídenec červený.*

A keď totka spustí krik hneď naňho, ty hubáč gambatý, ty z a r í d e n e c č e r v e n ý, čo si mu to, há? (Rázus) — Ten k o c ú r i s k o r y s a v ý ich podrhol, však? (Rázus)

V nadávkach sa veľmi často vyskytujú aj prídavné mená, ktorými sa vyjadruje vzťah k z a m e s t n a n i u, k i s t e j s p o l o č e n s k e j s k u p i n e, h n u t i u, o r g a n i z á c i i, s p o l k u a pod.

Vládnem v obci, somár d e m o k r a t i c k ý! (Hečko) — O b l u d y ž a n d á r s k e! Panskí sluhovia, palice, — kričí napaprčený Martin Belko. (Svet socializmu) — To predstúpil Lamme a povedal: — Ty z r a d c a s t a t k á r s k y, kde máš kľúče od pivnice, stajne, chlievov a ovčínca? (de Coster) — „Ach, Bože môj!" — zaplakal Lamme, „a to p r a s a m n í š s k e vypočulo tvoju sladkú spoveď!" (de Coster) — I ty ešte, ty trubiroh kadejaký, ty o h r e b l o p a n s k é! (Urban) — Ticho, keď ja hovorím, b a n d a m i z e r n á s e d l i a c k a! (Holý) — Nevedel napochytre nájsť spôsob, ako by strestal tohto m a m ľ a s a s e d l i a c k e h o. (Horák)

V tomto prehľade prídavných mien, ktoré sa používajú v nadávkach v postpozícii, išlo nám len o najzákladnejšie a najbežnejšie prípady. Jazykové tvorenie je v tejto oblasti neobyčajne bohaté. Mnohé prípady majú viac-menej iba individuálnu platnosť; vyčerpať všetky možnosti je teda priam nemožné.

V nadávkach druhej skupiny, v ktorých sa pri podstatnom mene ako postpozitívny prívlastok používa prídavné meno utvorené z iného základu ako nadradené podstatné meno, môže stáť prídavné meno aj pred podstatným menom, napr. *starý trkvas, sprostý trubiroh.*

No, čo s t a r ý t r k v a s, prehltol si si jazyk? (Chrobák) — Nad nimi stáli vojaci v šedivom, s t a r í t r k v a s i... (Horák) — Ale to ti povedať musím, že si ty pri svojom všetkom šibalstve predsa len s t a r ý t r u b i r o h! (Palárik)

Postpozitívnym postavením, ako to konštatuje J. Ružička, zdôrazňuje sa práve prídavné meno. Naň sa v nadávke presúva hlavná pozornosť najmä vtedy, keď nadradené podstatné meno nemá expresívny charakter, napr. *duša naničhodná, kožka lenivá.*

Ja tvoju d u š u n a n i č h o d n ú! — nadával vchádzajúci hosť namiesto pozdravu. (Mór Jókai, Levočská biela pani, prel. Valéria Paříková-Slotíková, Bratislava 1956) — Ja ti dám poklad, k o ž k a l e n i v á! (Roháč)

B. Privlastňovacie prídavné mená

Individuálne privlastňovacie prídavné mená sa v nadávkach používajú pomerne zriedkavo. Najčastejšie sa tu používa privlastňovacie prídavné meno *sukin,* ktoré je utvorené od zvieracieho podstatného mena; spája sa so slovom *syn* v spojenie *sukin syn.* Prídavné meno je tu však pred určeným podstatným menom. Pravdaže, prídavné meno *sukin* je privlastňovacím len svojou podobou. — Príklady uvádzať netreba.

V postpozícii sa používajú z privlastňovacích prídavných mien slová *bohov* a *Kristov,* ktoré sa spájajú so slovom *kôň: kôň bohov, kôň Kristov.* Tieto nadávky sa bežne používajú napr. vo vojenskom slangu. V materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV sa doklady na tieto nadávky nevyskytujú a nepodarilo sa mi ich získať ani vlastnou excerpciou. Spojenie *Mária bohova!,* v ktorom sa tiež používa postpozitívne privlastňovacie prídavné meno *bohova,* nemá charakter nadávky, lež zvolania. Vetou sa tu vyjadruje prekvapenie, začudovanie, hnev a pod.

Na druhé privlastňovacie prídavné mená v nadávkach máme len jeden doklad: *Dokonca aj cigaretu od našinca občas vymáni, p s i a d u š a j e d n a!* (Roháč) — Ukazuje sa, že takéto prídavné mená v nadávkach vyskytujú sa veľmi zriedka. — Privlastňovacie prídavné meno *boží sa používa* v spojení *ľudkovia boží;* toto vyjadrenie, ako to uvádza J. R u ž i č k a,[3] má svoj pôvod v cirkevných texoch. Má charakter oslovenia, nie nadávky.

[3] L. c. 37.

Zámeno

Zo zámen sa ako zhodné prívlastky používajú: *A.* určité zámená: 1. privlastňovacie: *môj, tvoj, svoj, náš, váš;* 2. ukazovacie: *ten, tá, to, tento, tamten, taký, toľký;* 3. opytovacie: *čí, aký, ktorý; B.* neurčité zámená: *nejaký, niečí, nijaký, ničí, daktorý, dajaký, hociktorý, hocaký, bárktorý, bárkoľký, bársaký, voľajaký, máloktorý* atď.

Používanie postpozície prídavného mena v nadávkach predstavuje, ako sme to uviedli podľa J. Ružičku, citové zdôraznenie prívlastku. Ide podľa toho o citový význam. S citovým významom sa často stretávame aj pri zámenách. Citový význam zámen v spisovnej slovenčine charakterizoval a bohatým dokladovým materiálom doložil vo svojom článku Ján Oravec.[4] Pri niektorých zámenách dotýka sa i nadávok a spomína aj prípady, keď príslušné zámeno je za svojím nadradeným podstatným menom. Ale autor — a to ani nebolo úlohou jeho článku — nevenuje osobitnú pozornosť otázke, ktoré zo zámen sa používajú v postpozícii. Ukážeme, že v postpozícii sa používajú len niektoré.

A 1. Privlastňovacie zámená. Zo zámen *môj, tvoj, svoj, náš, váš* sa ako postpozitívne prívlastky v nadávkach (ba vôbec ako prívlastky v nadávkach) používajú len zámená *tvoj, váš.* Používajú sa tu teda iba zámená, ktorými sa privlastňuje 2. osobe. Naproti tomu zámená *môj, náš* sa používajú v intímnej reči na oslovenie osôb, ku ktorým máme vrelý a sympatický vzťah.[5] Je to pochopiteľné. Privlastňujeme si to, čo je nám príjemné, milé, sympatické, k čomu máme kladný vzťah, naproti tomu odmietame veci nepríjemné, nesympatické, nemilé. V nadávkach, ktoré sa vzťahujú na spolubesedníka, môže ísť podľa toho len o použitie zámen *tvoj* a *váš.* Tieto zámená sa v nadávkach používajú, a to nielen pred určeným podstatným menom, ale v dôraznejšej forme aj v postpozícii, napr. *ja tvojho ancijáša, ancijáša tvojho, ancijáša vášho* a pod.

Anciáša vášho, oj, sme my to len podarení čeľadníci. (Plávka) — Ancikrista tvojho! — zahreší dopálený Martin. (Hečko)

3. osoba nemá privlastňovacie zámeno. Platnosť privlastňovacieho zámena tejto osoby má genitív jedn. a množ. čísla osobného zámena 3. osoby *on, ona, ono; oni (ony)* — teda: *jeho, jej, ich.* Aj keď sa podstatné meno skloňuje, zámeno ostáva nezmenené. V nadávkach sa toto zámeno stavia postpozitívne, napr. *otca jeho, boha jeho.*

Ale ja som ho videl, otca ja jeho...(Plávka)

---

[4] L. c. (pozri pozn. 3).

[5] Ružička, l. c. 38 konštatuje, že v intímnej reči sa najčastejšie kladú prívlastky *môj, náš, milý, drahý.*

A 2. Ukazovacie zámená. Z ukazovacích zámen sa v postpozícii nepoužívajú zámená *ten, tá, to.* Tieto zámená stoja vždy pred podstatným menom, napr. *ten lotor, tá potvora.*

Z ukazovacích zámen sa pomerne zriedkavo používa postpozitívne zámeno *taký,* napr. *chumaj taký.* O zámene *taký* (a *takýto*) Ján Oravec uvádza, že „bežným nástrojom na vyjadrovanie záujmu, počudovania, nadšenia, sklamania alebo rozhorčenia z nejakých vlastností sú aj zámená *taký* a *takýto.* Vecne pridávajú vete alebo výrazu významy: veľký — veľmi veľký — dlhý — príjemný — nepríjemný, dobrý — zlý a pod." (str. 154).

Škoda bolo krpce drať. No čo? Chumaj taký! (Martáková)

Zámeno *taký* častejšie býva pred podstatným menom, napr. *taký truľo, taký trkvas, taký trubiroh.*

Taký truľo! Títo starí ľudia sú ozaj truľkovia. (Alexy) — Vraniakovci odjakživa boli takí hlavoši nespratní, ale vo Vieske sú aj dobrí ľudia. (Tatarka)

A 3. Opytovacie zámená. Aj tvary opytovacích zámen nadobúdajú — ako to uvádza J. Oravec[6] — kladné alebo záporné citové zafarbenie vtedy, keď sa nimi ukazuje na bezprostredne vnímanú skutočnosť v priamej alebo polopriamej reči. Zámená *aký, koľký, ktorý, čí* (popri *kto, čo*) sa totiž, ako o tom píše na inom mieste ten istý autor,[7] používajú popri opytovacom a vzťažnom význame aj na ukazovanie. Spoločnou podstatnou vlastnosťou týchto zámen s ukazovacím významom je podľa Oravca ich citovosť pri použití v jednoduchých vetách, zväčša zvolacích. Oravec uvádza bohatý dokladový materiál, na ktorom ukazuje citovosť týchto zámen. Zámeno *aký* sa používa pomerne obmedzene aj v nadávkach, pričom sa obyčajne ešte spája s iným zámenom alebo prídavným menom, napr. *aká hlupaňa, akí lumpi.* Ale postpozitívne sa toto zámeno nepoužíva.

B. Neurčité zámená. Neurčité zámená, ako sa to uvádza v *Slovenskej gramatike,*[8] „označujú spôsoby (mody) z hľadiska subjektívneho hodnotenia (podč. L. D.), ktoré sa vyjadruje morfologickými prvkami s expresívnym významom pred zámenom alebo za ním". Povaha neurčitých zámen, pri ktorých ide o subjektívne hodnotenie, veľmi dobre vyhovuje na to, aby sa využívali v nadávkach, ktoré vždy predstavujú viac alebo menej subjektívne hodnotenie osôb, zvierat alebo vecí. O citovom význame neurčitých zámen, rovnako ako o citovom význame ostatných zámen, píše Ján Oravec. Hovorí, že pomerne veľmi používaným prostriedkom na vyjadrenie zápornej emocionality sú niektoré neurčité a záporné zá-

[6] L. c. 154.

[7] Ján Oravec, *Ukazovací význam zámen aký, koľký, čo, kto, ktorý, čí,* Slovenská reč XX, 1955, 49—53.

[8] Pauliny—Ružička—Štolc, l. c. (pozn. 3), 191.

mená. Citový význam sa podľa neho vyvinul pri tých zámenách, ktoré vyjadrujú ľubovoľnosť, náhodnú rozličnosť *(ledakto, ledačo, kadejaký, lecičo, lecijaký, hocikto, hocičo, hocijaký, kdekto, kdečo, kdejaký, bárskto, bárščo, báraký)* alebo úplnú neistotu *(bohviekto, bohviečo, bohvieaký, čertviekto, čertviečo, neviemčo, ktoviečo, ktovieaký)*. Autor sa ďalej zmieňuje, že všetky uvedené neurčité zámená zvyšujú expresívnosť nadávok, ak stoja pri nich ako prívlastky. Uvádza príklady *maznavec kadejaký* a *lecijaká šepleta*. Ďalej ešte spomína, že najčastejšie sa negatívna citovosť zosilňuje zámenom *akýsi*. Pravda, Oravec, rovnako ako pri ostatných zámenách, neštuduje osobitne postavenie zámena. Možno aj tu konštatovať, že nie všetky neurčité zámená, ktoré sa používajú v nadávkach, môžu stáť pred určeným podstatným menom i za ním. Takýchto postpozitívnych zámen v nadávkach je málo.

Na prvom mieste treba uviesť zámeno *akýsi*. Podľa Oravca týmto zámenom ako neurčitým sa najčastejšie zosilňuje negatívna citovosť. Vo všetkých dokladoch, ktoré prináša Oravec, je zámeno *akýsi* postavené postpozitívne. Ide o prípady *sprosták akýsi, panchart akýsi, hlupák akýsi, beťár akýsi, korheľ akýsi* a pod.

Tetky mu povedali, aby sa u nich viac neukázal. S p r o s t á k a k ý s i! (Jesenský) — P a n c h a r t a k ý s i, takto mi odpovedal... (Tallo) — To sa ti veru podobá, b e ť á r a k ý s i! — usmiala sa, — ešte aj šesť zlatých si pýta! (de Coster) — Z druhej strany cesty počula utišujúce zakliatie a nadávky na zvonára: — K o r h e ľ a k ý s i, celú dedinu vyplašil. (Chrobák) — Ja ti dám, p a s k u d n í k a k ý s i, lotor prešibaný! rozrážala si rukami cestu medzi chodcami, sácala ich nabok a oči jej sršali hnevom. (Práca) — Veselo poznamenala: „Bodaj by vás... n e z b e d n í k o v a k ý c h s i." (Slovenské pohľady)

Oľga K a j a n o v á[9] sa pri výklade písania neurčitých zámen *ktorýsi* a *akýsi* v 1. p. mn. č. muž. rodu zmieňuje, že „neurčité zámeno *akýsi* popri význame, v ktorom sme ho citovali, „nejaký, neurčitý, neznámy" môžeme použiť i vo význame „kadejaký, naničhodný", v spojeniach, ako sú napríklad: *čudák akýsi, pobehaj akýsi, truľo akýsi, potvora akási* a pod.". Vo všetkých spojeniach, ktoré tu cituje, je zámeno *akýsi* za určeným nadradeným podstatným menom. Autorka, pravdaže, túto okolnosť už nepripomína.

Z neurčitých zámen sa takto používa aj zámeno *kadejaký*, napr. *trubiroh kadejaký, lagan kadejaký*.

„Dajte ju [trúbu] sem — s p a c h t o š k a d e j a k ý..." (Kukučín) — Ach, ty l a g a n k a d e j a k ý, ešte ti bude takto starého človeka vysmievať... (Plávka) — „Nech vedia D a l m a t í n c i k a d e j a k í, ...že stúpili na pôdu Európy," hútali ...naši priatelia... (Kukučín) — Zadrhni sa s nimi, ty, ty

[9] Oľga K a j a n o v á, *Jazyková poradňa*, Pravda 40, 1959, č. 30 (31. januára), 6.

p ľ u h á k k a d e j a k ý! (Hečko) — „Sopliak k a d e j a k ý," reve Hugo. (Barč-Ivan) — I ty, ty t r u b i r o h k a d e j a k ý, ty ohreblo panské? (Urban) — N a n i č h o d n í k k a d e j a k ý! (Sokol 1867) — Ja byť gazdom v tomto dome, dal by ťa pod samár, m a z n a v e c k a d e j a k ý, a navážal by ti fúru dreva na ľadvie. (Kukučín) — „P o t v o r a k a d e j a k á, ešte zo mňa starej ženy posmech vystrája..." (Vansová) — ... že by mozole nemilobohu prehajdákali mu l o t r i k a d e a k í... (Hviezdoslav) — Kým ja prídem, aby voda vrela! D a r o m n í c i k a d e j a k í! (Kukučín)

Takto sa používa niekedy aj zámeno *ledajaký*, napr. *potvora ledajaká.*

Konečne pomerne zriedkavo sa používa v tomto postavení aj zámeno *voľáky.*

Azda budeš ako pohan, ty p a p ľ u h v o ľ á k y?! (Rázus) — Nevieš ty vysypať poriadnejšie, t y s p r o s t á k v o ľ á k y! (Rázus)

Vo všetkých týchto prípadoch sa, pravda, expresívnosť nadávky opiera predovšetkým o expresívnosť príslušného nadradeného podstatného mena; zámeno ju len zdôrazňuje.

Číslovka

Z čísloviek sa ako zhodné prívlastky používajú: *A.* určité číslovky: 1. základné číslovky, napr. *jeden, dva, tri, štyri, piati, oba* ...; 2. druhové, napr. *jednaký, dvojaký, trojaký* ...; 3. násobné, napr. *dvojnásobný, štvornásobný* ...; 4. radové, napr. *prvý, druhý, tretí* ...; *B.* neurčité, napr. *mnohý, koľký.*

V nadávkach sa postpozitívne používa číslovka *jeden.*

Ako uvádza František T r á v n í č e k,[10] „jeden je v lid. a hovor. mluvě výrazovým prostředkem citového důrazu, nemá číselnou platnost, na př. *je to jeden darebák* (rozhořčení); *i ty kluku jeden//i ty kluku jedna!*" — V dokladoch, ako vidíme, je číslovka *jeden* pred podstatným menom aj za ním. Trávníček túto okolnosť výslovne nespomína.

To isté platí pre slovenčinu. Aj v spisovnej slovenčine sa používa číslovka *jeden* na citové zdôraznenie. V nadávkach býva táto číslovka veľmi často za svojím podstatným menom, napr. *huncút jeden, potvora jedna.*

Ty h u n c ú t j e d e n *(Slovenská gramatika,* 3. vyd., str. 206) — Ach, ty p o t v o r a j e d n a! — pomyslel si. (Život) — Dokonca aj cigaretu od našinca občas vymámi, p s i a d u š a j e d n a! (Roháč) — Zhŕkli sa [tetky] okolo Janka a obsypávali ho hrozbou i nadávkami: — Ty p a p ľ u h j e d e n, chriašteľ! — Pondus! (Martáková) — ... h á v e ď j e d n a, všivý hyd... (Zámostský) — „Ty z b o j n í k j e d e n! Karol Ruček je slabší a aspoň takto sa bráni." (Pravda) — „...aby ťa už ...ty s y s e l j e d e n!" (Zguriška) — Ty g a n e f j e d e n

[10] František T r á v n í č e k, *Mluvnice spisovné češtiny,* Část II. Skladba, Praha 1949, 564.

naničhodný! (Vámoš) — Trubiroh jeden! (Fraňo Kráľ) — Veď ju on utrápil, drak neľútostivý, v robote katanskej ju utrápil, neľud jeden! (Mináč) — „Hybaj hore, Jón Hreggvidsson, ty lapaj jeden," káže kráľov kat, „a pretni lano zvona." (Laxness)

Keď sa pri podstatnom mene používa postpozitívne číslovka a prídavné meno, číslovka je priamo za podstatným menom, napr. *hovädo jedno sprosté, lapaj jeden naničhodný.*

Iné číslovky, ktoré sa skloňujú ako prídavné mená, v nadávkach sa postpozitívne nevyskytujú.

III

V tejto štúdii sme podali prehľad „citových" prídavných mien, zámen a čísloviek, ktoré sa najčastejšie používajú v nadávkach v postpozícii.

1. V nadávkach, v ktorých sa pri podstatnom mene používa ako prívlastok prídavné meno utvorené z toho istého základu, môže sa prídavné meno klásť iba postpozitívne, napr. *zbojník zbojnícky, lotor lotrovský, špinavec špinavý, čudo čudácke, pes psovský, potvora potvorská.*

Keď prídavné meno v prívlastku nemá ten istý základ ako nadradené podstatné meno, môže stáť pred podstatným menom alebo pri citovom zdôraznení prívlastku za podstatným menom. Najčastejšie sa tu používajú prívlastky ako napr. *naničhodný, mizerný, hlúpy, sprostý, chumajský, idiotský, hnusný, ohavný, ukrutný,* ktorými sa postihujú bežne známe negatívne vlastnosti.

Z individuálnych privlastňovacích prídavných mien sa v nadávkach postpozitívne kladú prídavné mená *bohov* a *Kristov,* napr. *kôň bohov* a *kôň Kristov.*

2. Zo zámen sa v postpozícii vyskytujú privlastňovacie zámená *tvoj, váš* (aj zámeno *jeho,* ktoré zastupuje privlastňovacie zámeno 3. osoby; toto zámeno si však zachováva tvar genitívu, takže nejde o zhodný prívlastok), ukazovacie zámeno *taký* a neurčité zámená *akýsi, kadejaký, ledajaký* a *voľáky.*

3. Z čísloviek sa v nadávkach postpozitívne používa iba základná číslovka *jeden.*

K DRUHÉMU VYDANIU PREKLADOV Z RUŠTINY

Marta Lesná

Druhé vydanie slovesného diela poteší nielen autora, ale aj prekladateľa. Radosť, ktorú má prekladateľ, pramení z toho, že čitatelia, ľudia rôznych povolaní a veku, si obľúbili dielo, ktoré on pretlmočil, sprístupnil, pustil na cestu po vlasti, aby roznášalo užitočné myšlienky, vplývalo na cit a charakter zväčšeného počtu ľudí.

Ak je medzi prvým a druhým vydaním prekladu väčší časový odstup, prekladateľ má možnosť starý preklad opraviť, popasovať sa s ním, zdokonaliť ho. Medzitým sa niektoré problémy v jazyku vyriešili, ustálili, vyšlo viacero umeleckých prekladov a mnohé otázky súvisiace s prekladaním si vyriešil sám prekladateľ. Pri reedícii má prekladateľ aj tú výhodu, že text pozná a originál ho už menej zvádza. Myslím, že na každom preklade jesto čo zlepšiť, priliehavejšie vyjadriť. Jazykového pracovníka — redaktora, prekladateľa, spisovateľa to „čierne na bielom" ustavične nabáda k opravám; akosi zreteľnejšie vidieť v ňom chyby alebo nedotiahnutosť.

V Hviezdoslavovej knižnici vyšla teraz v preklade Zory Jesenskej prekrásna Gladkovova *Povesť o detstve,* ktorú prvý raz vydal Tatran r. 1951. Pretože poznám svedomitú prácu Zory Jesenskej na nových vydaniach jej prekladov, porovnala som si prvých osem kapitol z I. a II. vydania. — Prekladateľka a redaktorka neupravovali text len prepísaním do nového pravopisu, ako to robievajú niektorí prekladatelia. Všetky opravy nemôžem a ani nechcem preberať (zmeny slovosledu, času, slovníka — ako jednotná oprava slova „kaftan" na *kepeň,* „podďovka" na *kamizol,* „čremcha" na *trpka,* „desiatina" na *hektár* — atď.). Za dôležitejšie pokladám opravy vo frazeológii, v prvkoch hovorovej reči, všetky miesta v texte, kde sa prekladateľka naoko vzdialila od autorových slov, ale tým sa dostala v skutočnosti bližšie k jeho myšlienke. V druhom vydaní sa odstraňovali rusizmy, falošné ekvivalenty, prekladateľka našla nové riešenia pri zaužívaných spôsoboch prekladania. Preklad tým veľmi získal, je plynulejší, prirodzenejší a pretlmočený dej je dynamickejší.

Ak starý preklad vyšiel r. 1951 — a prekladateľka sa pustila do prekladu asi r. 1949, 1950 — nie div, že v ňom zostali niektoré doslovné preklady („doslovizmy"), ako napríklad: „sideli, sklonivšis k koleňam" (sedeli sklonené ku kolenám — 1951) — *sedeli hlboko sklonené* (reedícia r. 1958). Doslovný preklad často vedie k nelogickosti a k mnohovravnosti „eto ty verno, choť i glup godami" (to si dobre povedal, čo si aj sprostý na roky) — *to si dobre povedal, čo si aj mladý a sprostý.* Alebo: „ona legko beguščimi šagami neslas" (ľahko bežiacimi krokmi letela) — *ľahkými krokmi le-*

tela. Alebo sa zabudne na náš úzus, na jazykové možnosti slovenčiny: „v iskľučiteľnyje dni goda — na roždestvo, na maslenicu" (vo výnimočných dňoch roku) — *len vo výročité sviatky.* Alebo: „gustaja rossyp ovečich orechov" (husté bobky ovčích orechov) — *husté ovčie bobky.* Doslovný preklad spôsobov klaňania sa do slovenčiny nie je možný. Napríklad: „v momenty zemnych poklonov ladoni opirajutsia na..." (vo chvíľach zemných poklôn sa dlane opierajú) — *keď sa klania po zem, oprie sa dlaňami.* Iný príklad: „poklonis deduške-to v nožki" (pokloň sa deduškovi k nôžkam) — *pokloň sa dedkovi až po zem.*

Teraz ešte uvediem rusizmy, z čírej snahy upozorniť na všetky možné chyby v prekladoch: „pravoj istovo klal na sebia dvuperstnoje krestnoje značenije" (pravou horlivo kládol na seba dvoma prstami znamenie kríža) — *dvoma prstami pravice sa horlivo prežehnával.* Veľmi bežnou chybou v rôznych prekladoch je preklad spojenia „dovodiť do konca": „dovodili do konca svojo voplenije" (doviedli do konca svoje horekovanie) — *dohorekovali.* Takisto sa v I. vyd. doslovne preložilo slovné spojenie: „vency sten, gladko obťosannyje — v moj rost" (hladko okresané brvná stien sú v mojej výške) — *hlavou siaham po hladko okresané trámy.*

Je jasné, že sa preklad nemôže zhodovať s originálom v počte slov vo vete. Ale v praxi sa v mnohých prekladoch zhoduje. Príklad zo starého prekladu *Povesti o detstve:* „boj dochodit do vyššego napriaženija" (boj dochádza do najnapätejšieho stavu) — *boj vrcholí.*

Takmer v každom preklade možno naďabiť na tzv. falošné ekvivalenty, slová, ktoré sú znením úplne podobné, ale významom sa odlišujú. Z I. vydania *Povesti o detstve:* jadrionoje lico (jaderná tvár) — *tvár kypiaca zdravím;* „smejotsia otec, korčitsia Sygnej (smeje sa otec, krčí sa Sygnej) — *smeje sa otec, pučí sa Sygnej;* „net u tebia ľubvi evangeľskoj" (niet v tebe lásky evanjelickej) — *niet v tebe lásky kresťanskej.*

Niektoré spôsoby prekladania nedajú sa použiť pri každom slove toho istého typu, lebo by vznikol dvojzmysel. Ak pomocou prípony *-tý* môžeme pretlmočiť ruské „dlinnonogij i dlinnorukij detina" ako *nohatý a rukatý valibuk,* v spojení so slovom *hlava* sa tomu musíme vyhnúť: *hlavatý* totiž značí z a ť a t ý, t v r d o h l a v ý. „Baškastyj" je v I. vydaní preložené ako „hlavatý", no v II. vydaní už priliehavo *s veľkou hlavou.*

Pri dnešnom stave jazykových pomôcok u nás každé nové zlepšenie, zdokonalenie v oblasti frazeológie a idiomatiky treba hodnotiť ako tvorivý čin. Mám na mysli prekladateľkine opravy takéhoto druhu: „sosuľkoj staneš" (bude z teba cencúľ) — *zamrzneš na cencúľ;* „a dovedis na kuláčki" (a keď príde na päste) — *a keď príde do tuhého;* „ja samozabvenno smotriu na golubuju lošaď v jablokach" (ja som celkom zabudol na seba a len sa dívam na grošovaného) — *ja som zabudol na celý svet...;* „žuťju

vejet" (úzkosťou dýcha) — *hrôza ťa obchádza;* „sej ogoň buriami buševal" (... búrkami blkotal) — ... *po nebo šľahal;* „bedy ne oberiošsia" (nešťastia sa neuchrániš) — *nešťastie nás neminie;* „ja sproť vsiech pojdu, dušu otvedu" (proti všetkým pôjdem, duši si uľavím) — *sám proti všetkým sa postavím, nech sa mi uľaví na duši;* „a to boltaješsia, kak kobeľ na cepi i voješ da noroviš i staromu i molodomu v gorlo vcepiťsia" (a takto sa hádžeš ani pes na reťazi a reveš a len striehneš aj starému aj mladému sa zaťať do hrdla) — *lebo skáčeš ani pes na reťazi a skuvíňaš a len sa zahryznúť, len sa zahryznúť každému do krku;* „rabotu po duše" (daj mi robotu po duši) — ... *po mojej chuti;* „mirojed da barin kak syr v masle katajutsia da na mne jezdiat" (vydriduch a pán sa gúľajú ako syr v masle a na mne jazdia) — ... *sa majú ako prasce v žite a na mne sa vozia;* „k tebe choďat ľudi uma-razuma nabiraťsia (k tebe chodia ľudia nabrať umu-rozumu) — *k tebe si chodia ľudia po rozum;* „klaňajus jemu s etoj dokukoj" (klaniam sa mu s tou prosbičkou) — *nuž ja k nemu s poníženou prosbou;* „nužda v teňoty gonit" (psota ťa ženie do klepca) — ... *drží v pazúroch;* „poporoť — eto vsiegda nado" (... to vždy treba) — ... *to nikdy nezaškodí;* „Sygnej vertel Titom, kak jemu chotelos" (... krútil s Títom ako chcel) — ... *robil s Titom, čo chcel;* „vaľalsia v nogach u otca" (váľal sa pri nohách otcovi) — *kolenačky odprosoval otca;* „ves čornyj ot gneva" (celý čierny hnevom) — *od hnevu zamračený ako noc;* „žizni mužiku ne budet ot nich: všech po miru pusťat" (žiť nedajú sedliakovi — všetkých vyženú po žobraní) — *krv cicajú sedliakom: všetkých privedú na žobrácku palicu;* „nutro kipelo u nego" (vnútro mu vrelo) — *vrelo v ňom;* „zasidelas" (zasedela sa) — *už jej parta vrastá do hlavy* ... A mohla by som uviesť desiatky podobných príkladov.

Ruské nadávky sa v druhom vydaní nahrádzajú našimi: „sukin syn" — *ty paskuda;* „sukin kocúr" — *ty loptoš* atď. „Daj-ka jego siuda, porosionka" (Dajže ho sem, prasiatko) — *Dajže sem to šteňa;* „sukinym deťam — *všivákom.*

U nás nepoužívané zvolania (ako „hospodine") sa v tomto vydaní vymieňajú zvyčajnejšími, napr. *bože;* „Christa radi" (pre Krista) — *preboha;* „nu i slava tebe, gospodi" (no a sláva tebe, hospodine) — *aj za to ďakovať bohu.* Priradila by som k tomu i úslovia ako napr. „Skaži: spasi Christos za dobroje slovo" (Povedz: odmeň sa Kristus za) — *Povedz: pánboh ti zaplať;* „Viš, kak obnevedalsia: ličiško-to pomertvelo" (Ľaľa, aký je vyjašený, tvárička mu zbledla) — *Celý je vynáčený, krvi by si sa v ňom nedorezal.*

V slovenčine je menej zdrobnených prídavných mien ako v ruštine. Zdrobneniny sa zvyčajne utvoria len od substantív a prídavné mená, ktoré ich bližšie určujú, ostávajú v nezmenenej podobe. Je veľkým kladom

spomínanej reedície, že odstránila nezvyčajné zdrobnené adjektíva a z nich utvorené príslovky, ako „umneňko" (umnučko) — *múdro;* „v slepeňkoj, stareňkoj izbuške" (v slepučkej, staručkej chalúpke) — *v slepej, starej chalúpke;* „s ostreňkoj usmeškoj" (s ostručkým výsmechom) — *s ostrým . . .;* „maleňkim, mochnateňkim urodcem" (chlpatučkou obludkou) — *chlpatou potvorkou;* „chitreňko taraščil glaza" (prešibanučko vypliešťal oči) — *prešibane . . .* „i pianeňkij brodil" (. . . opitučký) — *. . . opitý.* Niekde je možný spôsob — veru + príslovka: „časteňko" — *veru často.* Niekedy možno nahradiť zdrobnené adjektívum iným prídavným menom, napríklad: „golos u nego byl toneňkij, drianeňkij" (hlas mal tenučký, vetchučký) — *hlas mal tenučký, trasľavý.*

Takmer osobitnú kapitolu v prekladaní tvorí slovo „maleňkij", ktoré mnohí prekladatelia chápu ako zdrobnený tvar slova *malý,* hoci ním v ruštine nie je. I slovo „maleňkij" možno prekladať rozmanito, podľa kontextu: *malý, drobný, miniatúrny* — napr. vo vete „Maleňkije teležki strojil" — *Zmajstroval miniatúrny vozík.*

Aspoň na ukážku uvediem zopár príkladov na prekladateľkin tvorivý prístup k práci. Slovo „babionka" prekladá: *ženička,* druhý raz *stvorička, chudina;* „čego i bajiť" (škoda aj spomínať) — *radšej nespomínaj;* „i koje-kto iz šabrov" (a ešte kde-kto zo susedov) — *a ešte nejeden zo susedov;* „i vsio-taki iz dolgov vylezti ne mogli" (a predsa sa nemohli vydriapať z dlhov) — *nedajbože vybŕdnuť z dlhov;* „nosil remešok na golove — podpojasyval im svoji volosy" (. . . priťahoval si ním vlasy) — *. . . aby mu vlasy nepadali do tváre;* „sneg po storonam igrajet" (sneh po bokoch sa ihrá) — *sneh okolo teba . . .;* „počťonnyj obyčaj stariny" (posvätná obyčaj stariny) — *posvätná starootcovská obyčaj;* „dejstviteľnosť neotdelima od fantaziji" (skutočnosť nemožno oddeliť od fantázie) — *skutočnosť splýva s fantáziou.*

Z ukážok zreteľne vidieť, že sa opravy týkajú rôznych jazykových oblastí.

Jazykovedci by si mohli všimnúť a analyzovať rozmanité spôsoby prekladania kategórie stavu, väzieb s pomocnými slovesami a časticami *(kažetsia, načinať).* Z ich práce by mohol mať osoh nejeden prekladateľ.

Som presvedčená, že keby Z. Jesenská a E. Križková znova vzali opravený preklad do rúk, urobili by v ňom ďalšie opravy. — Pre zmysel celého diela by bolo dobré zjednotiť všetky „v lapy" na *do pazúrov,* lebo niekde ostalo po starom „do paprčiek". Navrhovala by som aj ďalšie opravy. — „deň i noc, sutki proč" preložené v dialógu starého otca s Volodimiryčom ako: „. . . . hajs, volky, po starej brázde" navrhujem opraviť takto: *tebe je deň ako deň* alebo *prežiješ deň ako deň . . .* Mimochodom, ak je krstné meno *Seliverst,* ľudové otcovské meno bude *Seliviorstyč,* nie „Se-

liverstyč"; „sto raz provierit da primierit" (sto ráz premeria, kým odreže) — vari je lepšie zachovať tu príslovie: *Dva razy meraj, raz strihaj, kým odstrihne;* „strašnyj sud" je podľa mňa *posledný súd.* Škoda, že ostala vecná chyba, ktorá mení alebo neúplne vystihuje zmysel vety na str. 91: „Osmina — ne rezina, kak ni mer, ne budet desiatiny". V preklade: „Osmina je nie rezina, čo ako meriaš, nebude z nej hektár." Správne: *Osmina nie je guma (nie je z gumy), nedá sa naťahovať . . .*

Neporovnala som celý preklad s originálom, všimla som si len asi prvých osemdesiat strán a originál ma zaujímal iba tam, kde boli odchýlky od prvého vydania. Nenárokujem si preto úplnosť.

Preklad treba zdokonaľovať ako každé umelecké dielo. Prekladateľ musí poznať slová, výrazy, slovné spojenia z každej oblasti ľudskej činnosti. Za skúpymi slovami recenzenta: „Preklad je dobrý, preklad sa dobre číta" a pod. je úmorná, mravčia práca prekladateľa i redaktora — tých, čo pracovali a spolupracovali na preklade umeleckého diela.

DISKUSIE

SPOJKY *PRETOŽE, LEBO*

Jozef Ružička

V prvom čísle tohto ročníka Slovenskej reči uverejnil Ján Holý diskusný príspevok o spojkách *pretože, lebo*. Usiluje sa dokázať správnosť tradičného chápania súvetia so spojkou *lebo* ako priraďovacieho. Opiera sa pritom o dve kritériá na rozlíšenie priraďovacieho a podraďovacieho súvetia: 1. voľnosť poradia viet v súvetí a 2. vetnočlenský vzťah medzi vetami v súvetí. Na ich základe odmieta novšie chápanie súvetí so spojkou *lebo* ako podraďovacích.[1]

Podľa prvého kritéria súvetie *Domov sa vrátil neskoro, lebo zablúdil* Holý hodnotí ako priraďovacie: poradie viet v tomto súvetí nemožno pozmeniť. To je pravda. Ale toto kritérium nie je také jednoznačné, aby sa mohlo hodnotiť ako rozhodujúce. Poradie viet podraďovacieho súvetia je oveľa voľnejšie ako poradie viet priraďovacieho súvetia, ale sú isté ťažkosti aj v priraďovacom, aj v podraďovacom súvetí. Základné kritérium totiž nevyhovuje v rámci priraďovacieho súvetia, ako na to poukazuje aj J. Holý: „Zmeniť poradie viet pri ponechaní spojky možno iba v súvetí zlučovacom a vylučovacom, pravda, len v niektorých prípadoch." Ale J. Holý už nespomína, že uvedené kritérium neplatí v plnej miere ani v rámci podraďovacieho súvetia. V niektorých typoch podraďovacieho súvetia má totiž vedľajšia veta pevné miesto (napr. prívlastková veta za nadradeným slovom, účinková veta, veta majúca hodnotu mennej časti zloženého vetného základu jednočlenných viet). Všeobecne teda neplatí, že „umiestenie vedľajšej vety môže byť trojaké".

Ako vidieť, Holého prvé kritérium na rozlíšenie priraďovacieho súvetia od podraďovacieho nie je celkom bezpečné. Preto nie je závažný ani Holého prvý argument o priraďovacom charaktere súvetia so spojkou *lebo (Domov sa vrátil neskoro, lebo zablúdil)*.[2]

[1] Tým sa však nevyčerpávajú všetky argumenty. Obchádza sa napr. argument, ktorý som uviedol ako rozhodujúci pre podraďovací charakter spojok v článku *Spojka lebo*, Slovenská reč XIX, 1954, 135—142. — Ján Holý však z neznámych príčin tento článok ani necituje, ani nevyvracia jeho argumentáciu.

[2] Kritérium o poradí viet v súvetí je známe, pozri napr. Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 39: Místo vedlejší věty je volnější než místo věty hlavní. Můžeme říci: „Zůstanu doma, *protože prší*" i „*Protože prší*, zůstanu doma", ale jen „Zůstanu doma, *neboť prší*".

Podľa kritéria, ktoré J. Holý uvádza ako druhé, možno povedať o súvetí *Domov sa vrátil neskoro, lebo zablúdil,* že je to podraďovacie súvetie. Možno tu totiž skonštruovať obvyklú otázku na vetnočlenskú platnosť vety: *Prečo sa vrátil domov neskoro?*

Keďže podľa tohto druhého kritéria ide v našom súvetí o podraďovací vzťah, nie je jasné, prečo ho Holý vôbec uvádza.

Ukazuje sa teda, že sa Holého dôkaz o priraďovacom charaktere súvetia *Domov sa vrátil neskoro, lebo zablúdil* opiera o chabé argumenty: prvý z nich nie je celkom bezpečný a druhý hovorí celkom proti. Preto J. Holý bol nútený hľadať osobitný argument. Týmto „najväžnejším, možno povedať jediným dôvodom" je zameniteľnosť súvetia *Vrátil sa domov, lebo (bo, veď) zablúdil* súvetím *Zablúdil, preto (a preto, tak, a tak, teda, a teda) vrátil sa domov;* inými slovami — zameniteľnosť dôvodového priraďovacieho súvetia dôsledkovým.

J. Holý pritom odmieta zistenie, že spojky *lebo* a *pretože* sú synonymné, ako úzke a tvrdí, že „spojky *pretože, lebo, bo* možno nahradiť aj spojkou *veď*" a zmysel súvetia sa tým nepozmení.[3] Nazdávam sa, že spojku *veď* nemožno pokladať za synonymnú so spojkou *pretože.* Medzi spojkami *pretože* a *veď* je významný rozdiel. Zatiaľ čo spojka *pretože* je jednoznačne podraďovacia a príčinná, spojka *veď* je priraďovacia a vysvetľovacia. Spojkou *pretože* sa tesne pripína veta uvádzajúca príčinu deja súvetného člena, ale spojkou *veď* sa voľne pripína veta, ktorou sa vysvetľuje obsah súvetného člena.

Spojku *veď* používame obyčajne na uvedenie novej okolnosti (skutočnosti), ktorá adresátovi prejavu pomáha pochopiť obsah predchádzajúcej vety. Veta so spojkou *veď* má zvyčajne za úlohu presvedčiť adresáta o správnosti výroku predchádzajúcej vety. Pozorujme to na príkladoch:

Vezmi si ešte, *veď* ješ ako mačiatko. (Hečko) — Čo ty máš čo veriť pánom, *veď* tí nás chcú vždy len ošmeknúť. (Zúbek) — On stál ako studnička — berte, *veď* zo mňa večne vyviera. (Vajanský) — Dokonalosť, ako vieme, nikde sa nenájde, *veď* ľudia sme krehké nádoby. (Kukučín)

Uvedené vety sú typické pre funkciu priraďovacej spojky *veď.* Je zrejmé, že v nich nemožno spojku *veď* zameniť spojkou *pretože.* Teda Holého mienka, že spojky *veď* a *pretože* možno zamieňať bez zmeny zmyslu vety, nie je správna. Ale je pravda, že niekedy možno zameniť bez zmeny zmyslu súvetia spojky *veď* a *lebo.* Pre tieto prípady potom platí, že spojka *lebo* je priraďovacia. Potom však nemá dôvodový (príčinný), ale jedno-

Vo svojom článku o spojke *lebo* som toto kritérium ani nepoužil, pretože — ako to vidieť z uvedeného — toto kritérium nie je jednoznačné.

[3] Ján Holý odmieta formuláciu *Slovenskej gramatiky*[2], Martin 1955, 375. Táto formulácia sa zakladá na mojom zistení v citovanom článku o spojke *lebo.*

značne vysvetľovací význam ako spojka *veď*. Pravda, tým ešte vôbec nepadá moje základné zistenie, že v spisovnej slovenčine je príčinná spojka *lebo* podraďovacia, a to vždy vtedy, keď sa dá bez zmeny zmyslu súvetia zameniť spojkou *pretože*. V tomto zmysle spresňujem výsledky svojej dávnejšej úvahy o spojke *lebo*, že spojka *lebo* je v súčasnom spisovnom jazyku výlučne príčinnou podraďovacou spojkou.

Holého argument, že pri premiestnení viet v dôvodovom priraďovacom súvetí dostávame dôsledkové priraďovacie súvetie a že pritom na miesto dôvodových spojok prichádzajú spojky dôsledkové, je celkom správny. Napríklad dôsledkové priraďovacie súvetie *Zablúdil, a tak sa vrátil domov* možno pozmeniť na dôvodové priraďovacie súvetie: *Vrátil sa domov, veď zablúdil.* Ten istý pomer máme medzi podraďovacím súvetím účinkovým *Zablúdil, takže sa vrátil domov* a podraďovacím súvetím príčinným *Vrátil sa domov, pretože zablúdil.*[4] Ak by sme chceli v niektorej z uvedených viet použiť spojku *lebo*, bolo by to najprimeranejšie v príčinnom podraďovacom súvetí (ako synonymum spojky *pretože*). Tak by sme prišli k zámene spojky *lebo* spojkou *takže* a k zámene príčinného súvetia účinkovým. Len takto sa dodrží pôvodný zmysel, ako aj melodická forma celého súvetia. Tu poukazujeme na to, že práve melodická forma je v tomto prípade najspoľahlivejším výrazivom myšlienkovej výstavby výpovede.[5]

Na základe nových excerptov zo súvislých textov možno doplniť známe fakty o spojke *lebo* novými poznatkami. Týmto chceme aspoň v skratke doplniť svoj pôvodný výklad o spojke *lebo*.

Spojka *lebo* sa môže spájať aj so synonymnou spojkou *veď*. Tým sa len zosilní vysvetľovacia funkcia vety so spojovacím výrazom *lebo veď*. Príklady tohto druhu nie sú vzácne.

Prvý sa vystrieť od roboty, odložiť čakan alebo lopatu — to je výsadou najstarších. Z úcty k nim sa dodržiava, *lebo veď* každý sa raz zoderie v robote,

---

[4] Ako vidieť z uvedeného príkladu, spojku *takže* treba pokladať za podraďovaciu spojku účinkovú. Vznikla spojením odkazovacieho slovka *tak* so spojovacím slovom *že* (podobne: *preto*+*že* > *pretože*). Príklady: *Vlastný text piesne spevák zhlce, takže slovám nerozumieť...* (Hečko) — *Sedadlá boli len popri stenách, takže prostriedok bol prázdny.* (Čajak) — *Osobná služobnosť je s určitou osobou nerozlučne spojená, takže nemôže byť na iného prevedená.* (Luby) — *Francka poslal palier na poštu, takže Tomáš bol vyše hodiny pri sporáku sám.* (Zúbek)

Tým opravujeme výklad *Slovenskej gramatiky*[2], Martin 1955, 364, že spojka *takže* je priraďovacia.

Ján Oravec postupoval správne, keď spojku *takže* neuviedol medzi spojkami používanými v dôsledkových priraďovacích súvetiach. Ide o článok *K vyučovaniu priraďovacieho súvetia*, Slovenský jazyk a literatúra v škole V, 1959, 70—73.

[5] Pokladáme za veľmi dôležitý poukaz na rozličnú melodickú formu priraďovacieho súvetia nášho typu a podraďovacieho súvetia. Pre češtinu to dobre vystihol napr. aj Karel F. Svoboda v článku *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*, Naše řeč XXXIX, 1956, 1—18.

ustane, raz nacelkom vynechá. (Tatarka) — Trochu sa mu zakrútila hlava, *lebo veď* človek nechodí voliť každý deň. (Minač) — Nebezpečenstvo im nehrozilo, *lebo veď* deti, bezzubé baby a dýchaviční starci nemohli sa postaviť oceľovým puškám. (Urban) — Iľa sa zarazila a zľakla, *lebo veď* páni len na zlé volajú, i nemohla uhádnuť, čo asi chcú od nej pán notár. (Timrava)

V uvedených súvetiach nemožno dobre nahradiť spojku *lebo* príčinnou spojkou *pretože* (čím by mal vzniknúť spojovací výraz *pretože veď*), ale možno spojku *lebo* vynechať bez väčšej zmeny zmyslu súvetia. Namiesto spojovacieho výrazu *lebo veď* bolo by možno použiť aj spojku *totiž*. Nedostatok zdvihnutej polokadencie, ako aj pomerne výrazný predel pred spojovacím výrazom *lebo veď* je v tomto prípade spoľahlivým príznakom priraďovacieho súvetia: výrazne sa tým naznačuje voľné pripojenie druhej vety k prvej. Táto melodická forma spojenia viet sa zachováva pri zámene spojok: *lebo veď — veď — totiž.*

Veta so spojkou *lebo* môže stáť samostatne, môže byť aj na začiatku súvetia. Dokonca môže byť takáto veta i na začiatku odseku.[6] Ale bezpečných dokladov tohto druhu máme len niekoľko.

Pripomínala stále večer, noc, gazdovstvo. *Lebo* pri druhom stole sedeli remeselníci-majstri s paniami a starý otec počal sa i tým prihovárať, volať ich k nášmu stolu. (Tajovský) — Neviem, či z tých jeho hnusných rečí počul niečo aj Jašek. Ale, keď všetko ako sa patrí rozvážim, myslím, že áno. *Lebo* inak by som si ťažko mohol vysvetliť, kde sa v ňom odrazu vzalo toľko odvahy. Vstal a tvár sa mu pritom stiahla v rozhodnutú, nebezpečnú grimasu. (Chrobák) — Kde teraz pracuje malý človek Novák, neviem. Ani to neviem, ako to dnes stojí s Dubroveckou priehradou; spínačov na spisy je na nej neúrekom dosť, iba nechyrovať, aký je nový vedúci stavby. *Lebo* aj na ňom trochu záleží; i keď je fakt, že takú obrovskú stavbu bez spínačov postaviť nemožno. (Karvaš)

V takýchto prípadoch ide o vysvetľovaciu spojku *lebo*, ktorú možno nahradiť spojkou *veď*. Pravda, aj druhá veta príčinného súvetia sa môže osamostatniť, takže pre správny výklad každého príkladu treba mať širší kontext.[7]

Spojka *lebo* je najčastejšie používaná príčinná spojka. Podraďovací charakter tejto spojky je daný dvoma skutočnosťami. Po prvé — zameniteľnosťou spojky *lebo* spojkou *pretože*, a po druhé — možnosťou použiť odkazovacie slovo *preto (preto — lebo, len preto — lebo, iba preto — lebo, najmä preto — lebo, hlavne preto — lebo . . .)* v rámci prvej (hlavnej, nad-

[6] Pravdepodobne na tieto *prípady myslel Eugen Jóna* vo svojej diskusnej poznámke o spojke *lebo*, keď hovoril, že spojku *lebo* nemožno pokladať na začiatku samostatných viet za jednoznačne podraďovaciu. Pozri o tom v zprávе z konferencie o slovenskej skladbe, uverejnenej v Slovenskej reči XXIII, 1958, 371.

[7] Upozorňujeme na to, že aj v príčinnom súvetí môže byť vedľajšia veta uvedená spojkou *lebo* na prvom mieste. Doteraz mám zaznačený jediný príklad: *„Ty myslíš," lebo toto sa aj mňa týka, miešam sa mu do reči, „ty myslíš, že Magdaléna nemá právo rozhodnúť sama o svojej budúcnosti?"* (Figuli, Tri gaštanové kone)

radenej) vety. Toto platí pre všetky štýly spisovného jazyka, teda aj pre odborný štýl. Možno to ukázať práve v rámci tohto štýlu.

Napríklad na str. 13 až 110 knižky Kolomana S l i m á k a *Poľovné psy* (Bratislava 1957, Vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry) je vedno 110 príčinných súvetí. Využitie príčinných spojok je takéto: *pretože* — 14 (12,7%), *(iba, len . . .) preto, že* — 5 (4,6%), *(iba, len . . .) preto, lebo* — 3 (2,7%), *lebo* — 88 (80%).

Iný príklad. V knihe *Správna výživa zdravých a chorých* (Bratislava 1951) od kolektívu lekárov (redaktorom bol univ. prof. dr. Ladislav D é r e r) našlo sa na str. 7 až 208 vedno 178 príčinných súvetí. Využitie jednotlivých spojok je takéto: *keďže* — 8 (4,5%), *pretože* — 47 (26,4%), *(iba, len . . .) preto, že* — 8 (4,5%), *(iba, len . . .) preto, lebo* — 13 (7,3%), *lebo* — 102 (57,3%).

Ďalší výskum musí ešte ukázať, v akom rozsahu sa používa vysvetľovacia spojka *lebo* (= veď). Tým sa však podľa našej mienky nepodvráti tvrdenie, že spojka *lebo* v príčinnom význame (= pretože) je podraďovacia.

Príčinnú spojku *lebo* (= pretože) pokladáme za podraďovaciu na základe týchto skutočností: 1. Možno ju zameniť spojkou *pretože* (ale nie spojkou *veď*). 2 Možno pri nej použiť odkazovacie slovo *(preto — lebo, len preto — lebo . . .)*. 3. Pred príčinnou spojkou *lebo* je medzivetný predel ako v podraďovacom súvetí (polokadencia).

ZPRÁVY A POSUDKY

K PÄŤDESIATKE PROF. DR. EUGENA JÓNU

V kruhu jazykovedcov spomenuli sme 20. februára 1959 päťdesiate narodeniny prof. dr. Eugena Jónu, rodáka z Veľkej Suchej, okr. Poltár. O životnej dráhe Eugena Jónu rozhodlo jeho štúdium na Karlovej univerzite v Prahe, kde absolvoval slavistiku a romanistiku. Spomedzi jeho vysokoškolských učiteľov najväčší vplyv naňho mal Miloš Weingart. Po absolutóriu ostal Jóna dva roky v slovanskom seminári na univerzite v Prahe ako pomocná vedecká sila. Potom však odišiel učiť na strednú školu, pretože vedecká činnosť v buržoáznych pomeroch neposkytovala trvalú obživu.

Ako stredoškolský profesor pôsobil Jóna dlho v Martine. Tam mal možnosť popri školských povinnostiach pracovať v Matici slovenskej. Venoval sa najmä príprave slovníka spisovnej slovenčiny a pomáhal v redigovaní časopisu *Slovenská reč*. Je Jónovou zásluhou, že sa tento časopis postupne zbavoval puristickej orientácie. Po oslobodení sa stal jeho hlavným redaktorom. Ako referent Matice slovenskej bol súčasne výkonným redaktorom *Jazykovedného sborníka Matice slovenskej*.

V r. 1946—1949 vydával E. Jóna s dr. Antonom Jánošíkom v zošitoch *Slovník spisovného jazyka slovenského*. Autori pripravovali toto dielo bez akejkoľvek pomoci ostatných slovenských jazykovedcov, pričom sa nemohli opierať ani o lexikografickú tradíciu (vzorom im bol *Příruční slovník jazyka českého*). Za takejto situácie je celkom pochopiteľné, že dielo malo závažné nedostatky, odborné aj ideologické, pre ktoré bolo jeho vydávanie zastavené. Vyšiel iba nedokončený prvý diel (heslá písmen A—J).

Po reorganizácii Matice slovenskej prešiel Jóna r. 1950 do Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Tu uplatnil svoje skúsenosti a odborné vedomosti najmä v prácach na príprave nových *Pravidiel slovenského pravopisu* a na *Slovníku slovenského jazyka*.

Jónu však priťahovala pedagogická činnosť na vysokej škole. Už od zimného semestra r. 1950 prednášal na Pedagogickej fakulte v Bratislave, prijímal stále väčší úväzok, až napokon r. 1953 prešiel úplne na Vysokú školu pedagogickú v Bratislave, kde účinkuje dodnes ako zástupca profesora. S jeho pedagogickou činnosťou súvisí vydanie skrípt *Úvod do jazykovedy* (1954) a publikovanie viacerých článkov z oblasti gramatiky (napr. o slovných druhoch), štylistiky, prehľad slovenskej a českej lexikografie a i.

Prof. Jóna obetavo pomáhal a pomáha aj v práci na stredoškolských učebniciach. Je autorom alebo spoluautorom viacerých učebníc slovenského jazyka. Pravda, aj pri plnení povinností vysokoškolského učiteľa zúčastňuje sa prof. Jóna intenzívne vedeckého života. Je hlavným redaktorom časopisu *Slovenská reč*, členom redakčného sboru *Jazykovedného časopisu*, členom vedeckej rady Ústavu slovenského jazyka, členom výboru Združenia slovenských jazykovedcov a i. Je publikačne činný a aktívne sa zúčastňuje na vedeckých konferenciách a diskusiách.

Vedecká činnosť E. Jónu zasahuje do viacerých oblastí jazykovedy. Od slavistických štúdií *(O povahe velár v strednej slovenčine*, SMS XIII, 1935; *Príspevok*

k otázke tzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera, SMS XIV, 1936 a i.) a dialektológie prešiel k problémom spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Vo svojich príspevkoch, ktoré publikoval v časopise *Slovenská reč,* zaoberal sa otázkami jazykovej správnosti (proti puristom obhajoval a odôvodňoval správnosť výrazov ako *pilný, pilnosť, treba* a i.), rozličnými otázkami spisovnej normy a najmä otázkami slovenského pravopisu (vyslovoval sa vždy proti radikálnej pravopisnej reforme). Svoje rozhlasové relácie o rozličných drobných problémoch jazykovej správnosti vydal knižne pod názvom *Slovenčina pre každého* (Martin 1950). V posledných rokoch pracuje aj v oblasti dejín spisovnej slovenčiny. Cenná je jeho štúdia o Martinovi Hattalovi (*Jazykovedný časopis* VII, 1953).

Pre celú činnosť prof. Jónu je charakteristické, že vyviera z praktických potrieb našej spoločnosti. Pri plnení dôležitých praktických úloh dbá Jóna vždy o to, aby výsledky jeho práce zodpovedali súčasnému stavu teoretického bádania. Vo vývine slovenskej jazykovedy stál Jóna vždy na pokrokovom krídle. Posledné jeho práce sa vyznačujú úsilím o marxistické chápanie jazykovedných problémov.

V prof. Jónovi si vážime dobrého, čestného a rozvážneho človeka, ochotného a nezištného spolupracovníka. Želáme mu veľa úspechov v ďalšej práci.

Š. Peciar

LEKSIKOGRAFIČESKIJ SBORNIK, vypusk I, II, Moskva 1957.

Jazykovedný ústav Akadémie vied SSSR v Moskve začal vydávať r. 1957 *Lexikografický sborník.* Doteraz vyšli dva zväzky, zredigované O. S. Achmanovovou. Obidva zväzky sborníka uverejňujú závažné štúdie z lexikológie a lexikografie i rozličné zprávy a posudky lexikografických prác.

Sovietska lexikografia dosiahla veľké úspechy. V SSSR vydalo sa už veľké množstvo slovníkov a stále sa vydávajú nové slovníky rozličných typov. Pri tomto rozmachu lexikografie treba riešiť mnohé závažné teoretické problémy. Prvé dva zväzky moskovského *Lexikografického sborníka* sú dôkazom, že sovietski lexikografi sa už dopracovali k závažným teoretickým výsledkom.

V tejto recenzii si všimneme oba sborníky. Pozornosť venujeme najmä tým príspevkom, ktoré riešia problémy výkladového (jednojazyčného) slovníka. Ostatné príspevky len zaznamenávame.

Štúdia F. P. Filina *Zametki po leksikologii i leksikografii* (Poznámky z lexikológie a lexikografie) z prvého zväzku sa týka praktických lexikografických problémov. Autor ich študuje na materiáli z ruských slovníkov. V úvode sa pokúša riešiť otázku rozsahu slovníka. Odôvodňuje stanovisko, podľa ktorého sa hranica súčasného spisovného jazyka (ruského) posúva až do Puškinových čias. Ďalej uvažuje o tom, ako v konkrétnej slovnikárskej práci riešiť problém informatívnosti a normatívnosti slovníka. Potom sa autor podrobne a na bohatom materiáli venuje takým skupinám slov, ktoré robia lexikografom značné ťažkosti. Najprv si všíma zastarané slová a slová, ktoré vypadli zo slovnej zásoby súčasnej spisovnej ruštiny. Rieši aj otázku slov, ktorými sa pomenúvajú veci (pojmy) v socialistickej spoločnosti už nejestvujúce (napr. *barón, gróf* a pod.). Hovorí, že tieto slová nevypadli zo slovnej zásoby súčasnej spisovnej ruštiny, lebo sa v súvise so súčasnou kapitalistickou skutočnosťou bežne používajú (napr. v dennej tlači). Pri zriedkavých slovách autor ustaľuje kritériá, podľa ktorých treba alebo netreba isté typy zriedkavých slov v slovníku zachytávať. Dosť obšírne sa venuje nárečovým slovám. Rozdeľuje ich na: 1. slovníkové dialektizmy, 2. významové

dialektizmy a 3. afixálne dialektizmy. Zaujímavým spôsobom rozoberá pomer nárečových slov k termínom. Dochádza k záveru, že nemožno označiť slovo za nárečové, ak sa z neho stal termín. Autor celkom správne konštatuje aj to, že slová, ktoré označujú reálie (napr. roľníckeho života alebo iných zamestnaní), nemožno pokladať za nárečové.

Známy jazykovedec A. S. Čikobava má tu príspevok *O principach sostavlenija Tolkovogo slovarja gruzinskogo jazyka* (Princípy zostavenia Výkladového slovníka gruzínskeho jazyka). V úvode sa zaoberá všeobecne slovnou zásobou a jej zachytením vo výkladovom slovníku. Vysvetľuje rozdiel medzi výkladovým slovníkom jedného jazyka a dvojjazyčným slovníkom. V ďalšej časti sa podrobne zaoberá niektorými problémami súvisiacimi s prácou na výkladovom slovníku gruzínskeho jazyka. Najprv ukazuje, akým spôsobom sa organizuje práca pri koncipovaní a redakcii slovníka. Potom rozoberá rad otázok základného charakteru, ako sú: povaha lexikálnej jednotky, spôsoby usporiadania slov v slovníku (abecedne a hniezdovaním), výklad významu slov a ilustrácia dokladmi, pomer spisovnej lexiky a nárečovej lexiky.

V ďalšom príspevku *O postrojenii slovarnoj stať ji* (Stavba slovníkového hesla) zaoberá sa L. S. Kovtun otázkami, ktoré zaujímajú každého lexikografa. Na začiatku rozoberá otázku významu slova a jeho použitia. Významom slova rozumie základný význam slova a použitím nazýva tie významy, ktoré sa odlišujú od základného a ktoré slovo dostáva podľa toho, v akom kontexte sa nachádza. Podľa autorovej mienky schéma hesla závisí od typu slovníka, od jeho funkcie i od materiálu, z ktorého jeho zostavovatelia vychádzajú. Základný materiál tvoria doklady z krásnej literatúry. Ďalej sa zaoberá otázkou vydeľania významov na základe typického a individuálneho použitia slov v kontexte. Na pozadí tohto všetkého všíma si autor ešte otázku významu slova vo výkladovom slovníku v protiklade so slovníkom spisovateľa. Dotýka sa aj metaforického a obrazného použitia slov. Pri výklade stavby slovníkového hesla sa autor zaoberá členením slova na významy. Otázku poradia a súvis medzi jednotlivými významami necháva bokom.

N. Z. Kotelovová v štúdii *Ukazanija na sintaksičeskije svjazi slov v tolkovom slovare russkogo jazyka* (Poukazy na syntaktické spojenia slov vo výkladovom slovníku ruského jazyka) poukazuje na to, že väzba je dôležitý činiteľ pre určovanie významov slova. Najprv si všíma túto otázku v doterajšej lexikologickej a lexikografickej produkcii a konštatuje, že sa otázky syntaktického spojenia slov v doterajšej literatúre neriešili zásadne. Autorka sa na mnohých príkladoch snaží dokázať, že väzba je taký fakt, na ktorý sa možno oprieť pri vydeľaní významov polysémantických slovies. Autorka rozlišuje tzv. „silnú" a „slabú" väzbu. Silnou väzbou pripojené slová vyjadrujú obyčajne objekt činnosti alebo obsah činnosti. Slová pripojené slabou väzbou vyjadrujú rozličné okolnosti (čas, miesto, spôsob, príčinu, cieľ). Silná väzba podľa autorky spĺňa v ruštine funkciu rozhraničovateľa významov slova. Podobnú funkciu má spojenie slova s neurčitkom. Aj spojenie slova s vetou môže mať takúto úlohu. V závere autorka vyslovuje požiadavku, aby sa slová v slovníku charakterizovali aj zo syntaktickej stránky. Vyžaduje, aby sa pri jednotlivých slovách udávali skratkami (podobne ako sa charakterizuje slovo zo štylistickej stránky) také syntaktické vlastnosti, ktoré sú rozhodujúce pre členenie slova na významy.

F. P. Sorokoletov v článku *O meste proizvodstvennoj terminologii v tolkovom slovare russkogo jazyka* (Miesto výrobnej terminológie vo výkladovom

slovníku) rieši problematiku, ktorá je aktuálna aj u nás. Autor sa zamýšľa nad tým, ktoré odborné termíny do slovníka začleniť, keďže ich je veľký počet a nijaký všeobecný slovník ich nie je schopný zachytiť. V úvode sa autor pokúša načrtnúť všeobecne charakter výrobno-odborných termínov a ich výber. Zaradenie termínov do slovníka závisí od celkových smerníc slovníka, jeho cieľa, veľkosti a aj od toho, komu je určený. Prakticky ťažko určiť nejaký systém, podľa ktorého by bol možný výber termínov. Rozhodujúci princíp pre zaradenie termínu do slovníka vidí autor v bežnom používaní a širokej rozšírenosti termínu. Keď sa stane termín bežným (majetkom celonárodného jazyka) a vyskytuje sa prípadne i v umeleckých dielach, musí byť zachytený v slovníku celonárodného jazyka. Slová, ktoré sa nedostanú z úzkeho rámca odbornosti, spravidla nemajú oprávnenie v slovníku spisovného jazyka. Nakoniec treba brať zreteľ na dôležitosť termínu a jemu zodpovedajúcej reálie. So všetkými náhľadmi autora možno len súhlasiť. Škoda však, že si všíma len výrobnú (technickú) oblasť terminológie a necháva bokom termíny ostatných oblastí.

Prvý a dva posledné príspevky prvého zväzku recenzovaného sborníka zaoberajú sa problematikou dvojjazyčných slovníkov. Sú to tieto príspevky: N. I. Feľdman, *Ob analize smyslovoj struktury slova v dvujazyčnych slovarjach* (Analýza významovej štruktúry slova v dvojjazyčných slovníkoch), A. K. Borovkov, *Iz opyta sostavlenija russko-nacionaľnych slovarej* (Zo skúseností pri zostavovaní rusko-národných slovníkov) a K. E. Majtinská, *Otraženije različij grammatičeskogo stroja v dvujazyčnych slovarjach* (Odraz rozdielov gramatickej stavby v dvojjazyčných slovníkoch).

V úvode prvého príspevku poukazuje N. I. Feľdman na nedostatočné rozpracovanie základných teoretických otázok dvojjazyčných slovníkov. To spôsobuje značné ťažkosti zostavovateľom týchto slovníkov. Rozpracovanie dôkladnej teórie pre prácu na dvojjazyčných slovníkoch treba pokladať za prvoradú úlohu. V tejto štúdii sa autor pokúsil osvetliť otázku, ako analyzovať slovo, ktoré prekladáme. V súvislosti s otázkou dôkladne rozoberá tieto problémy: rozhraničenie významov, odlíšenie prenesených významov a obrazného použitia, poradie a zoskupenie významov a homonymá.

V druhom obsiahlom príspevku A. K. Borovkov si všíma problémy rusko-inojazyčných slovníkov. Jazyky národností SSSR majú svoje zvláštnosti v gramatike i v slovníku. Lexikografov stavajú pred riešenie závažných otázok. Mnohé z týchto otázok autor veľmi dôkladne rozoberá a dokladá hojnými príkladmi z rozličných slovníkov.

V poslednom príspevku autorka zdôrazňuje, že popri iných dôležitých úlohách dvojjazyčných slovníkov treba sa usilovať o to, aby sa zachytila špecifickosť porovnávaných jazykov vzhľadom na ich gramatický systém. Pomáha to najmä pri určovaní významu slova. V ďalšom rozbore autorka konkretizuje spomenutú požiadavku, porovnávajúc národné jazyky s ruským jazykom.

Prvý zväzok sborníka prináša tri zprávy. V prvej T. S. Kogotkovová informuje o koordinácii lexikografickej práce a o spolupráci sovietskych lexikografov z rozličných stredísk. Túto spoluprácu usmerňuje osobitná komisia. V ďalšej zprávе O. S. Achmanovová podáva krátky obsah lexikografických štúdií z nášho časopisu Slovenská reč (roč. XIX a XX). V tretej zprávе I. S. Ilʼjinskaja informuje o slovnikárskej práci v Bulharskej akadémii vied. Na posledných dvoch listoch prvého zväzku sborníka sa uvádza zoznam slovníkov, ktoré vyšli r. 1955 v Sovietskom zväze.

Druhý zväzok *Lexikografického sborníka* je čo do počtu strán i štúdií a článkov väčší ako prvý zväzok. Problematika, ktorou sa autori zaoberajú, je rôznorodá.

Prvé dva príspevky si všímajú problémy nárečového slovníka. Prvý príspevok *Ob oblastnom slovare russkogo jazyka* (Oblastný slovník ruského jazyka) je od F. P. Filina a druhý *Izučenije dialektnoj leksiky pri podgotovke oblastnych (regionaľnych) slovarej russkogo jazyka* (Štúdium nárečovej lexiky pri príprave oblastných slovníkov ruského jazyka) od B. G. Orlovovej a A. I. Sologuba. Obidva príspevky riešia dôležité problémy, ako je organizácia dialektologickej práce, tradícia, skúsenosti a produkcia v dialektológii, problémy okolo súhrnného nárečového slovníka a slovníkov jednotlivých osobitných skupín nárečí (oba tieto druhy sa v súčasnosti zahŕňajú pod jeden pojem — *oblastné slovníky*), spracovanie a výber slov pre tieto slovníky, otázky atlasu, zbieranie materiálu a i.

Pozornosť lexikografov iste vzbudí obsiahla štúdia známeho lexikografa S. I. Ožegova *O strukture frazeologii* (Štruktúra frazeológie). V úvodnej kapitole autor podáva prehľad knižných prác a slovníkov, v ktorých sa uvádza frazeológia, a všíma si, ako sa v nich vymedzuje pojem frazeológie a ako je frazeológia umiestená. Ďalej rieši otázku odlišného chápania a spracovania frazeológie vo výkladovom slovníku a vo frazeologickom slovníku. V druhej kapitole zaujíma stanovisko k základnej otázke frazeológie — k obsahu frazeológie. Rozoberá názory mnohých jazykovedcov na túto otázku *(Jefimova, Bulachovského, Vinogradova, Reformatského, Larina, Ožegova* a i.). V ďalšej kapitole si všíma typy frazeologických javov, ich štruktúrne vlastnosti. Pozastavuje sa nad neustálenosťou a pestrosťou frazeologickej terminológie. Rovnaké, zhodné javy sa chápu a pomenúvajú u rôznych autorov rozlične. Podrobne sa zaoberá v tejto súvislosti okrídlenými slovami, príslovami a porekadlami. V nasledujúcej kapitole vykladá autor, čo treba rozumieť štruktúrnymi vlastnosťami frazeologických jednotiek. Základnú štruktúrnu vlastnosť frazeologickej jednotky na rozdiel od voľného spojenia vidí v jej stavbe (štruktúre) a v celostnom význame. V tejto súvislosti venuje pozornosť otázke oporného slova frazeologickej jednotky. V piatej kapitole autor podáva klasifikáciu frazeologických jednotiek. Zhodne s Vinogradovom rozdeľuje všetky typy do dvoch skupín: frazeologické spojenia a frazeologické celky. V podrobnom rozbore poukazuje na ich charakteristické znaky. V poslednej kapitole sa autor pustil do rozboru zložitých mnohotvárnych druhov frazeológie. Rozlišuje tzv. frazeologizované voľné slovné spojenia, jazykové šablóny, spojenia s tzv. epiteton constans, spojenia, ktoré dostali obrazne prenesený význam, spojenia so syntakticky zmeravenou formou, ustálené syntaktické schémy a frazeologické zrasteniny. Pri každej skupine venuje autor pozornosť spôsobu tvorenia schém frazeologických jednotiek, určeniu oporného slova a podrobnému rozboru sémantických a štruktúrnych vlastností frazeologických jednotiek. Ku koncu štúdie venuje jeden paragraf združeným pomenovaniam. Mnohé z nich totiž pokladá za frazeologické jednotky. Po tomto podrobnom rozbore rozličných typov frazeologických jednotiek zmieňuje sa autor v závere ešte o type frazeologického slovníka.

Závažnou lexikografickou a lexikologickou otázkou sa zaoberá L. L. Kutinová v štúdii *Omonimy v tolkovych slovarjach russkogo jazyka* (Homonymá vo výkladových slovníkoch ruského jazyka). V tomto článku skúma autorka systém homoným v troch slovníkoch Ruskej akadémie, ktoré vyšli pred revolúciou. Sú to tieto slovníky: *Slovník Ruskej akadémie* (1789—1794 a 1806—1822),

Slovník cirkevnoslovanského a ruského jazyka a *Slovník ruského jazyka* (1891—1895 a 1903—1907). Vo všetkých uvedených slovníkoch sa zhodne za homonymá pokladajú také slová, ktoré majú rozličný pôvod. V prvom a treťom slovníku sa zhodne považujú za homonymá slová odvodené z rozličných slov a aj slová, ktoré vznikli rozštiepením jedného mnohovýznamového slova. V prvom slovníku sa zreteľne rozlišujú morfologické homonymá. V druhom slovníku niet dôslednosti pri homonymách. V treťom sa venuje väčšia pozornosť slovesám (ako homonymám), ktoré sa odlišujú vidom. Autorka ukazuje, ako chápanie homoným v uvedených slovníkoch malo vplyv na novšie slovníky.

R. P. Rogožnikovová v článku *Narečnyje i meždometnyje značenija suščestviteľnych i pokaz ich v slovare* (Príslovkové a citoslovcové významy niektorých podstatných mien a ich spracovanie v slovníku) hovorí o substantívach, ktoré majú aj príslovkový alebo citoslovcový význam. Sú to napr. ruské slová *strach, užas, beda, čudo, strasť* a iné. Ako príslovky majú tieto slová význam veľkého stupňa vlastnosti a podľa zistenia autorky majú ešte význam veľkého množstva, veľkého počtu. Okrem toho sa používajú aj ako citoslovcia. Tieto zistenia autorka konfrontuje so slovníkovou praxou. Navrhuje tieto slová spracúvať v slovníku v jednom hesle, a nie ako homonymá. Problematickým sa nám vidí citoslovcový význam spomínaných slov.

E. J. Biržakovová v štúdii *Ob opredelenijach v tolkovom slovare slov, oboznačajuščich životnych* (Definície mien živočíchov vo výkladovom slovníku) vzala si za cieľ ukázať, ako sa v ruských slovníkoch postupuje pri výklade mien zvierat, a podáva vlastný návrh, ako treba tieto mená vykladať v jazykovom slovníku. Slovníky ukazujú, že lexikografia mala pri menách živočíchov mnohé ťažkosti, lebo sa od jedného slovníka k druhému menila štruktúra výkladov. V jednom slovníku sa zostavovatelia usilovali o encyklopedický výklad mien zvierat, v druhom zase upadli do druhého extrému — do stručnosti. Podľa autorkinej mienky v definícii mien zvierat má byť uvedený spôsob života zvieraťa (dravec, bylinožravec atď.), jeho charakteristické vlastnosti (rozmery, farba atď.) a miesto výskytu. Autorka uzatvára tým, že slovníková definícia nemôže mať vo všetkých prípadoch jednu schému. Každý konkrétny prípad potrebuje individuálne spracovanie. Sú však potrebné jednotné zásady o tom, čo má byť pojaté do definície.

N. I. Feľdman (podobne ako v prvom zväzku) zaoberá sa problematikou dvojjazyčného slovníka v článku *O granicach perevoda v inojazyčno-russkich slovarjach* (Hranice prekladu inojazyčno-ruských slovníkov). Autor rieši tieto otázky: aké úlohy a ciele majú cudzojazyčné slovníky, problémy tzv. prekladového slovníka a rozličné ťažkosti pri preklade izolovaného slova.

Nasledujúci článok od troch autorov *K voprosu o slovare učebnogo tipa* (K otázke slovníka školského typu) sa radí svojou problematikou k predchádzajúcim. Autori tu uvažujú o tom, aký charakter má mať školský anglicko-ruský slovník.

V ďalších dvoch článkoch *Lexikografického sborníka* sa podáva rozbor lexikografickej práce v dvoch sväzových republikách. B. A. Larin podáva krátky historický prehľad litovskej lexikografie *(Kratkij istoričeskij obzor litovskoj leksikografii)* a A. G. Oružev píše o lexikografii v Azerbajdžane *(Azerbajdžanskaja sovetskaja leksikografija)*.

V nasledujúcich troch kratších článkoch sa autori zaoberajú špeciálnymi drobnými otázkami. A. S. Ľvov rieši pravopisné otázky slov *marakovať* a *morokovať*. S. I. Kotkov sa pokúsil o interpretáciu výrazu „zarja svet zapala"

v *Slove o pluku Igorovom.* I. I. Matvejev v krátkom príspevku píše o tom, že výkladové slovníky ruského jazyka nezachytávajú dosť pohotovo nové slová.

Dve autorky, A. P. Jevgenevová a T. V. Zajcevová, rozoberajú vo svojich príspevkoch štvrtý zväzok Slovníka súčasného ruského spisovného jazyka. Sústreďuje sa najmä na porovnávanie tohto zväzku s predchádzajúcimi a poukazujú na sporné otázky, ktoré v nasledujúcich zväzkoch bude treba doriešiť. Vyčitujú slovníku mnoho nedostatkov, ktoré sa týkajú napr. charakteristiky slovies, ilustrácií, spracovania predložiek a iných otázok. K štvrtému zväzku spomenutého slovníka sa veľmi kriticky stavia najmä A. P. Jevgenevová.

V rubrike *Kritika a bibliografia* prináša sborník recenzie troch prác: K. Ch. Chanazarov recenzuje *Rusko-uzbecký slovník,* autor s iniciálkami S. O. stručne recenzuje *Nový rusko-čínsky slovník* a B. V. Gornung celkom stručne recenzuje knihu akademika Endzelina *Toponymické názvy Lotyšskej SSR.*

V záverečnej rubrike druhého zväzku pod záhlavím *Informacija* podáva S. A. Mironov správu o lexikografii v Nemeckej demokratickej republike podľa materiálov medzinárodnej konferencie germanistov r. 1956 v Berlíne. V druhej správe informuje M. S. Ševelevová obšírne o koordinácii sovietskej lexikografickej práce. Tretia správa od A. G. Orudževa sa týka konferencie o otázkach výkladových slovníkov turansko-mongolských jazykov, konanej r. 1956 v Baku.

Vcelku sú oba zväzky *Lexikografického sborníka* cenným prínosom pre riešenie teoretických i praktických otázok v oblasti lexikológie a lexikografie.

Š. Vragaš

SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO. Tom pierwszy A—Ć. Redaktor naczelny Witold Doroszewski. Wiedza Powszechna, Warszawa 1958. Strán CLIX+1206.

Vyjdenie väčšieho normatívneho slovníka istého jazyka je pre nositeľov tohto jazyka veľkou kultúrnou udalosťou. Takouto udalosťou bude nepochybne aj vydanie veľkého slovníka poľského jazyka, ktorého prvý diel vyšiel koncom minulého roku.

Už pred vojnou sa všeobecne pokladal posledný slovník poľštiny, ktorého autormi boli Karłowicz, Kryński a Niedźwiecki, za nevyhovujúci, za zastaraný. Prikročilo sa teda k jeho doplňovaniu. Pretože však pripravený doplnkový materiál bol vo Varšave za vojny zničený, začali sa r. 1950 práce na novom slovníku. Veľký kolektív pracoval veľmi intenzívne, takže už pred Medzinárodným kongresom slavistov v Moskve r. 1958 mohol vyjsť prvý zväzok z predvídaných 10 zväzkov kompletného slovníka.

Na slovníku pracovalo vyše 40 ľudí (aj s administratívnymi pracovníkmi). Materiál sa získal excerpciou vyše 3 tisíc diel (krásnej literatúry i vedeckej spisby). Dnes majú pracovníci poľského slovníka k dispozícii vyše 4 milióny excerpt.

Recenzovaný prvý zväzok obsahuje okrem slovníkového materiálu (slová na A—Ć) 159 strán úvodného textu. Prvá časť tohto textu obsahuje krátku historickú charakteristiku doterajších dôležitejších slovníkov poľštiny. Druhá časť podáva základnú koncepciu slovníka v súvislosti s niektorými metodologickými otázkami. V tretej časti sú najdôležitejšie inštrukcie redakcie slovníka pre používateľa o spôsobe zostavenia slovníka. Pretože aj u nás sa pracuje na podobnom

slovníku, nebude azda od veci aspoň v krátkosti zhrnúť najpodstatnejšie časti tohto úvodu.

Prvé poľské lexikografické práce sa datujú už od stredoveku (r. 1564 vychádza tlačou v Krakove *Lexicon latino-polonicum* od Jana Mączyńského, r. 1621 vydáva G. Knapski tiež v Krakove *Thesaurus polono-latino-graecus* a v 18. stor. jedným z najdôležitejších je *Nowy dykcjonariusz, to jest mownik polsko-francusko-niemiecki* . . . od M. A. Trotza). Boli to slovníky viacjazyčné, v ktorých sa poľské slová vysvetľovali cudzojazyčnými ekvivalentmi. Až v r. 1807—1814 vychádza vo Varšave veľký, šesťzväzkový slovník Lindeho, bohato ilustrovaný príkladmi z vtedajšej poľskej spisby. Začiatkom 20. stor. (1900—1927) vyšiel spomínaný slovník Karłowicza — Kryńského — Niedzwieckého; veľkou jeho chybou je anormatívnosť. Autori v ňom registrujú všetky poľské slová, aké len našli kdekoľvek vytlačené; okrem toho zneužili slovotvorné možnosti poľštiny tým, že sami utvárali potenciálne, ale neživé slová (napríklad slovesné podstatné mená na *-anie, -enie* a pod.). Významy slov sa v tomto slovníku najčastejšie vysvetľujú synonymami. Tento slovník prevyšuje starší slovník Lindeho rozsahom, neprekonal ho však z hľadiska lexikografickej metódy.

Pre spomínané nedostatky tohto posledného slovníka, ako aj pre jeho neaktuálnosť (obsahuje vlastne materiál z 19. stor.) prikročilo sa k spracovaniu nového slovníka. Po dlhom uvažovaní a po diskusiách s historikmi sa ustálilo, že sa pre nový slovník bude excerpovať materiál nielen z 20. stor., ale aj z 19. stor. (od r. 1822 — vydanie Mickiewiczových *Ballad*). Okrem toho na želanie historikov vzal sa do úvahy aj istý počet prameňov z 2. polovice 18. stor. (osvietenstvo), ale len ako materiál pomocný na osvetlenie dnešného materiálu. Preto sa volil názov *Słownik języka polskiego*.

Požiadavka normatívnosti v jednojazyčnom slovníku sa dnes už prijíma všeobecne. Azda najviac sa otázka normatívnosti slovníka odzrkadľuje vo výbere hesiel. Na viacerých príkladoch sa tu (str. XVII.—XX.) ilustruje postup, ako sa z istých hláskoslovných alebo slovotvorných dubliet vyberali, prípadne diferencovali jednotlivé heslá, pričom často sa muselo vychádzať aj z histórie jednotlivých výrazov (najmä z porovnania so slovníkom Lindeho).

S otázkou normy veľmi úzko súvisí problém výberu textu, z ktorého sa má do slovníka čerpať materiál (heslový i dokladový). Odporúčajú sa ako najvhodnejšie pre slovnikárske ciele texty realistického charakteru.

Veľmi dôležitý je v slovnikárskej práci spôsob vymedzovania jednotlivých významov heslového výrazu, pričom toto vymedzovanie musí byť v slovníku metodologicky premyslené a v celom slovníku jednotné. S tým súvisí aj otázka definícií, ktoré tu majú charakter slovníkový a nie encyklopedický, t. j. ich cieľom je objasnenie významu (resp. významov) heslového slova, nie podávanie historických alebo technických informácií o pomenovanom predmete. V tomto slovníku sa použilo niekoľko typov definícií: 1. tzv. definícia reálnovýznamová, ktorá objasňuje významový obsah heslového slova bez odvolávania sa na jeho slovotvornú štruktúru. Táto definícia sa použila v slovníku pri výrazoch nepriezračných; 2. tzv. definícia štrukturálno-významová, pri ktorej sa využíva slovotvorná štruktúra definovaného výrazu (napr. *szachista — ten, kto uprawia grę w szachy)*; 3. tzv. definícia štrukturálna sa zakladá na odkaze formálneho vzťahu medzi vysvetľovaným výrazom a jeho slovotvorným základom. Používa sa tam, kde významový vzťah odvodeného slova k jeho základu je neurčitý, neustálený

a nedá sa spresniť (napr. *koński — przymiotnik od koń; czytanie — forma rzeczownikowa czasownika czytać; chlewek — zdr. od chlew* a pod.); 4. tzv. definícia rozsahová („definicja zakresowa") vymedzuje rozsah javov alebo vecí, na ktoré sa vzťahuje obsah heslového slova (napr. *achromatyczny — o układzie optycznym: nie dający rozszczepienia na barwy widome; cirykać — in. cięgocić, cięgotać; o kuropatwach: wydawać głos* a pod.); 5. synonymická definícia, t. j. definovanie pomocou synoným, čo je nevyhnutné najmä tam, kde iná definícia by bola veľmi opisná a neprimerane zdĺhavá (napr. *babrać — brudzić, walać, paprać; baciar — in. batiar; andrus, łobuz, ulicznik; spryciarz, numer, ziółko* a pod.); 6. gramatická definícia objasňuje gramatickú povahu hesla (napr. *lepszy — stopień wyższy od dobry; awansowanie — forma rzeczownikowa czas. awansować* a pod.).

Pri spracovaní viacvýznamového heslového slova zachovávalo sa takéto poradie: 1. základný význam v dnešnom jazyku, potom ostatné súčasné významy menej všeobecné, 2. špeciálne významy označené skratkami (podľa abecedného poriadku skratiek), 3. zastarané významy, 4. archaické významy. Vodidlom je tu snaha dať používateľovi spoľahlivé informácie o dnešnom, súčasnom používaní heslového výrazu.

Na ilustráciu definícií sa používajú v hojnej miere citáty z dobrých autorov. V zásade každý význam je doložený citátom, nie zriedka aj viacerými.

Slovník hojne zachycuje aj frazeologické spojenia. Z hľadiska vzájomného vzťahu jednotlivých členov frazeologického spojenia rozlišujú sa: 1. ustálené spojenia („związki stałe"), ktoré vystupujú len ako celok a ich významy nezodpovedajú súhrnu významov jednotlivých ich častí (napr. *anielskie włosy* — druh ozdoby na vianočný stromček); 2. spojenia s vymeniteľnými členmi („związki wymiennoczłonowe"), t. j. také, ktorých jeden člen možno zameniť synonymom (napr. *brać kogo w garść, w karby, w kluby, w ryzy* = obmedzovať niekoho v slobode pohybu); 3. frazeologické spojenia spájavé („związki frazeologiczne łączliwe") sú také spojenia výrazov, pri ktorých určujúci člen sa vzťahuje na typickú vlastnosť určeného člena a často sa s ním spája (napr. *aktor sceniczny, fala morska* a pod.); 4. frazeologické spojenia voľné („związki frazeologiczne luźne") sú náhodné spojenia, nelexikalizované. Posledné sa v slovníku zachycujú len v citátoch. Ostatné sa uvádzajú, a to bezprostredne za heslovým výrazom (ak sa istý heslový výraz vyskytuje len v tomto spojení), po definícii alebo po citátoch, prípadne v samostatnej skupine (po skratke *fraz.* alebo *przen.* = prenesene). Z príslovií a porekadiel do slovníka boli pojaté len najznámejšie, všeobecne používané.

V normatívnom slovníku sa vyžaduje hodnotiť výrazy štylisticky (obyčajne skratkami). Štylistické hodnotenia sa delia na geografické (napr. *gwar.* = nárečové, *reg.* = krajové, *krak.* = krakovské a pod.), sociálne („społecznośrodowiskowe", napr. *uczn.* = študentský slang, *biur.* = úradnícky žargón), chronologické (napr. *przestarz.* = zastarané) a expresívne (napr. *pot.* = hovorové, *vulg.* = vulgárne a pod.).

Etymologické objasnenia sú len pri výrazoch cudzích a z domácich len pri zvukomalebných slovách.

Pre slovník sa excerpovalo okolo tritisíc titulov; z toho asi polovicu tvorí krásna literatúra, ostatok je z literatúry odbornej. V zásade slovník nezachycuje nárečové slová, okrem slov nárečového pôvodu, ktoré sú známe aj v spisovnom jazyku, a niektorých názvov vidieckych reálií, ktoré nemajú spisovné ekvivalenty. Z odborných názvov zachycuje slovník všetky špeciálne termíny, ktoré používajú

nielen pracovníci istého vedného odboru, ale sú známe aj neodborníkom. Pritom redakcia úzko spolupracovala s odborníkmi patričnej vednej disciplíny.

Slovník bude mať 10 zväzkov a obsiahne okolo 120 000 hesiel. Jedenásty zväzok bude zahrnovať všetky názvy pojaté do slovníka, usporiadané podľa ich slovotvorných prípon (bude to teda index poľských slov z hľadiska slovotvorného).

Okrem týchto všeobecných zásad hlavného redaktora prof. W. Doroszewského, podľa ktorých bol slovník spracovaný, v úvode sú ešte podrobné informácie o spôsobe spracovania jednotlivých hesiel od H. Auderskej a H. Kurkowskej. Tu sa dozvedáme, že do slovníka neboli zahrnuté osobné mená, mená národov ani názvy geografické (iba ak majú druhotné významy). Pri výbere hesiel ťažkosti robili najmä tzv. potenciálne odvodeniny, ktoré podľa istých slovotvorných postupov môžu v poľštine jestvovať, ale majú sporadický charakter, nie sú ustálenými lexikálnymi jednotkami. Ide tu predovšetkým o 1. deminutíva a augmentatíva (typu *ścianeczka, pokoisko)*, 2. deadjektívne substantíva na *-ość* (napr. *gorszość*), 3. prechýlené substantíva typu *szoferowa, burmistrzątko,* 4. nedokonavé formy od predponových slovies typu *odrąbywać,* ako aj predponové slovesá typu *ponaobcinać, nadoprowadzać* a pod. O výbere takýchto slov rozhodlo to, či boli doložené v excerpčnom materiáli slovníka a od akého autora. Slovesné podstatné mená na *-anie, -enie* sa v zásade uvádzajú s odkazom na patričné sloveso; ako samostatné heslá boli z nich spracované len tie, ktoré majú aj samostatný význam. Podobne slovník nespracúva príčastia na *-ący, -any* a *-ty,* pokiaľ, pravda, nemajú tiež samostatný význam (napr. *palący* = fajčiar a pod.).

V zásade je každé slovo spracované ako osobitné heslo. Nehniezduje sa. Výnimočne sa pri slovesách uvádzajú v jednom hesle obe formy, dokonavá i nedokonavá, ak sa líšia len príponou (napr. *krzyczeć — krzyknąć*). Na prvom mieste sa uvádza forma abecedne prvá alebo častejšie používaná. Druhá forma sa potom uvedie aj na svojom mieste, no len s odkazom. Ďalej sú v jednom hesle varianty ortografické, fonetické alebo flexijné (pokiaľ sa štylisticky ani významove nelíšia, napr. *loco — loko, łaskawy — łaskaw* a pod.). Ako podheslá sa uvádzajú výrazy, ktoré sa od heslového slova líšia len tým, že sa používajú v inej gramatickej funkcii (napr. *chory* ako substantívum, *po amatorsku* k heslu *amatorski, do woli* k *wola* a pod.).

Homonymá sú spracované samostatne a číslované rímskymi číslicami.

Odkazuje sa skratkami *p.* (= patrz) alebo *in.* (= inaczej). Odkazy obyčajne nevyjadrujú nijaké hodnotenie odkazovaných výrazov z hľadiska normy. Hodnotiace sú takéto odkazy iba pri slovotvorných variantoch: varianty menej používané sú odkázané na častejšie používané, teda frekventovanejšie a tým akoby odporúčanejšie. Podobne je to aj pri odkazovaní slov nárečových, zastaraných alebo archaických na ich spisovné ekvivalenty. Hodnotiace sú odkazy najmä pri viacerých odborných termínoch (obyčajne sa tu používa skratka *in.*, napríklad pri odkaze cudzieho názvu na domáci a pod.).

Ďalšia časť úvodu recenzovaného slovníka obsahuje vzory pravidelnej flexie ohybných slov v poľštine, na ktoré sa odkazuje pri patričných heslových slovách (pomocou skratiek gramatického rodu a poradového čísla vzoru). Ide tu vlastne o vzory skloňovania substantív a adjektív (na adjektívne skloňovanie sa slovník často odvoláva) a vzory časovania slovies.

Úvod uzatvára abecedný zoznam prameňov a pomocných prác, zoznam skratiek a vysvetlenia znakov používaných v slovníku.

Slovníková časť tohto prvého dielu zahrnuje všetky slová na A—Č, ktoré sa

v poľštine vyskytujú v období a literatúre vymedzenej v úvodnej časti. Už pri bežnom prezeraní tohto materiálu prekvapí nás hodne odkazových heslových výrazov, t. j. takých, pri ktorých je len odkaz na iné heslové slovo, kde je aj definícia. Sú to rôzne hláskoslovné, ale najmä slovotvorné varianty istých slov, často štylisticky diferencované (napr. *cepiga — p. czepiga; bezdna (poet.), bezdenia, bezdno (rzad.), bezdnia, bezdno (in.)* — *bezdeň* a pod.). Pri takýchto odkazovaných heslových výrazoch prekvapuje zvlášť veľmi časté (skoro dôsledné) uvádzanie slovesných podstatných mien (s odkazom na patričné sloveso) a hojnosť zdrobnených podstatných mien (napr. *akumulatorek — zdr. od akumulator, akwafortka — zdr. od akwaforta, akwarelka — zdr. od akvarela* atď.). Iné je, pravda, uvádzať deminutíva s odtienkami expresívnosti, ktoré sú tu často spracované ako samostatné heslové slová (také sú napr. *chłopaczek, chłopaczyna, chłopczysko, chłopak, chłopczyk, chłopczyna, chłopczysko, chłopiętko, chłopię, chłoptaś, chłopyś* k základnému tvaru *chłopiec*). Veľké množstvo spomínaných variantov a odvodených názvov podáva však veľmi dobrý obraz o slovnej zásobe poľštiny a je veľmi cenné najmä pre jazykovedcov.

Žiada sa tu spomenúť, že pri niektorých takýchto odkazovaných výrazoch bývajú odkazy nie dosť presné; napríklad pri heslovom výraze *bizoniątko — zdr. od bizon* (539), hoci zo slovotvornej podoby i dokladového materiálu jasne vysvitá, že ide o mláďa „bizona" (szczenię). Nepresnosť je aj pri iných odvodeninách, napr. *batożyna — zdr. od batog* (375), hoci *batog* sa definuje ako „duży, potężny bat"; teda *batożyna* má iste expresívne zafarbenie. Podobne nedostačujúci je odkaz pri *basałykowaty — przym. od basałyk* (365); porov. *beczkowaty — kształtem przypominający beczkę.*

Z úvodných slov sme sa dozvedeli, že otázku normatívnosti pokladajú spracovávatelia tohto slovníka za samozrejmú. Prekvapuje však pri niektorých heslových slovách nejednoznačné rozhodnutie o ich správnej podobe. Napríklad pri heslovom výraze *buldozer* je v zátvorke poznámka *„wyrazowi temu często nadawana jest forma buldożer"*, a to bez komentára, či aj tá druhá forma je tolerovaná a v akom vzťahu je k prvej forme (citované doklady majú len druhú formu). Žiadal by sa tu jazykový komentár, aspoň taký, aký je napríklad pri heslovom výraze *bacyl: Forma bacyl jest ze stanowiska historycznego poprawniejsza niż forma bakcyl, która się jednak upowszechniła, może przez skojarzenie z bakterią* (288). Z hľadiska normy pozoruhodné je aj heslové slovo *celesta* uvádzané ako hlavné heslové slovo (s definíciou, no bez dokladového materiálu), hoci jestvuje aj forma *czelesta* (čelesta, správne znenie z hľadiska pôvodu slova), doložená aj dokladom, no odkázaná na formu *celesta* (teda uprednostňovanú). Azda pri heslovom slove *celesta* vypadlo jeho správne vyslovovanie (ako *čelesta*), ako je to pri iných hudobných výrazoch tohto druhu (talianskeho pôvodu).

Definície pri jednotlivých heslových výrazoch sú robené veľmi svedomito a zreteľne. Iba niektoré majú už akoby náučný ráz pre svoju obšírnosť, podávajúc aj také detaily, ktoré nie sú potrebné na charakterizovanie heslového výrazu. Taká sa nám zdá napríklad definícia pri heslovom výraze *czerwiec: szósty z kolei miesiąc w roku, pierwszy miesiąc letni, w którym (dnia 21) dzień jest najdłuższy, a noc najkrótsza* (1131). Inde zas je definícia prichudobná, najmä keď si ju porovnáme s definíciami iných hesiel tohto druhu. Taká je napríklad pri hesle *cietrzew — Lyrurus tetrix, ptak z rodziny głuszców* (Tetraonidae) (1001). Pravdepodobne to súvisí s tým, že po tejto definícii nasleduje ako dokladový materiál veľmi podrobný opis tohto vtáka.

V mnohých definíciách sa stretávame s menej presnými štylizáciami. Napríklad pri hesle *blaszka — mały, cienki kawałek blachy (czasem innego metalu)* (546) sa nesprávne zamieňa slovo *blacha* (= plech) a *metal* (= kov). Podobne pri hesle *baszta — wieża... przeważnie kamienna lub murowana...* (369), hoci muruje sa i z tehál i z kameňa. Alebo ďalej: *beczeć — o niektórych zwierzętach i o ptakach...* (389) a podobne pri hesle *barwa — własność dźwięku, głosu... wydawane przez różnych ludzi, różne ptaki i zwierzęta* (359), hoci vtáky sú tiež zvieratá.

Etymologické poznámky dodávajú tomuto slovníku istú pútavosť. Podľa úvodných slov takéto poznámky sa uvádzajú len pri cudzích slovách a pri slovách zvukomalebného pôvodu. Mnohé slová cudzieho pôvodu však ostali bez vysvetlenia etymológie, pôvodu. Také sú napríklad *ahoj, cykoria, czyhać, cwikła, chram* (s poznámkou, že hláskoslovná podoba tohto slova je nepoľská; po poľsky by znelo „chrom" 907) atď. Otázka podávania pôvodu slov vo všeobecných slovníkoch tohto druhu, ako aj spôsobu podávania je veľmi problematická. V tomto slovníku je snaha podávať pôvod cudzieho názvu, teda výklad základu prevzatého slova, často bez ohľadu na to, akým filtrom sa slovo do poľštiny dostalo; napríklad *belladona — wł. bella donna = piękna pani,* hoci ide o názov rastliny prevzatý cez latinské meno. Nazdávame sa, že v takomto výkladovom všeobecnom slovníku by bolo lepšie upustiť od etymologizovania.

V okruhu našich drobnejších pripomienok chceli by sme sa ešte pozastaviť pri vyznačovaní výslovnosti cudzích slov. Pri niektorých talianskych slovách (najmä hudobných termínoch) dopustili sa zostavovatelia menších nepresností, uvádzajúc nenáležite ich výslovnosť. Také je napríklad *capriccio (czyt. kapriczczjo)* namiesto náležitého *kapriččo* (ale už pri *adagio* je správne *adadžo*); pri hesle *arpedžio(!) (arpeggio)* sa toleruje táto forma ako hlavná (namiesto správnej *arpedžďžo*). Pri zbežnom prezeraní slovníka sme si zaznamenali aj niektoré tlačové chyby, nepríjemné najmä preto, lebo sa týkajú aj heslových slov: „bezład" (462) namiesto *bezwład,* „akcentować" (52) namiesto *akceptować;* v hesle *cukrowy* je uvedené latinské meno „Beta vulgaria" namiesto správneho *Beta vulgaris;* v hesle *biały* je zlé číslovanie významov (tretí význam sa uvádza číslom 2, str. 480); heslový výraz *campingowy* je vytlačený kurzívou namiesto polotučne.

K celkovej grafickej úprave by sme chceli poznamenať, že jednotlivé významy viacvýznamových heslových výrazov nie sú dosť výrazne oddelené (namiesto začínať nový význam na novom riadku bolo by azda výraznejšie dať alebo nápadnejšie číslovanie jednotlivých významov, alebo začínať nový význam aspoň s jednou zarážkou). Podobne jednotlivé frázy sa dosť nevýrazne oddeľujú malým nenápadným trojuholníkom, ktorý v texte úplne zaniká. Okrem toho definície sú typograficky nedostatočne diferencované (len úvodzovkami) od ostatného textu — od citátov, ktoré sú veľmi bohaté.

Naše drobné kritické poznámky nechcú, ani nemôžu ubrať tomuto významnému dielu poľskej lexikografie na cene, najmä vzhľadom na jeho rozsah i metodologickú prepracovanosť. Recenzovaný slovník bude mať bezpochyby obrovský význam pre kultúru spisovného jazyka v Poľsku, no v mnohom ohľade je prínosom pre lexikografickú prax aj mimo Poľska, a teda aj pre nás, keďže aj u nás sa pracuje na väčšom slovníku spisovnej slovenčiny.

F. Buffa

MÁRIA ŠALINGOVÁ, MALÝ SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV. Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1958. Strán 450. Cena 14,70 Kčs.

O veľkom dopyte po slovníku cudzích slov by nám najviac vedeli povedať zamestnanci knihkupectiev. Denne ho hľadajú v každej predajni priemerne traja zákazníci a v poslednom čase všetci odchádzali bez slovníka cudzích slov, lebo ho nebolo. Táto skutočnosť dostatočne osvetľuje časovosť a naliehavosť vydania *Malého slovníka cudzích slov.*

Dôsledným uplatnením zásad súčasnej lexikografie pri spracúvaní *Malého slovníka cudzích slov* prispela jeho autorka ku skvalitneniu našej lexikografickej práce v oblasti slovníkov cudzích slov. Stačí porovnať Šalingovej slovník s doterajšími slovníkmi cudzích slov, napr. od T v r d é h o z r. 1922, s P r í d a v k o v ý m z r. 1939 a so *Slovníkom cudzích slov,* ktorý vydal Tatran r. 1953. Zo stránky lexikografickej možno *Malý slovník cudzích slov* porovnať i so *Slovníkom cizích slov* od K u b i š t u a R e j m a n a, ktorý vyšiel v Prahe r. 1956. Treba však poznamenať, že český slovník má dvojnásobný rozsah, že je to, čo sa rozsahu týka, stredný slovník. Autorka *Malého slovníka cudzích slov* sa teda mala o čo opierať, ale stačí zbežné porovnanie jestvujúcich slovníkov, aby sme v nich zistili rozdielne pracovné zásady. Napríklad český slovník Kubištu-Rejmana necharakterizuje tak podrobne a dôsledne substantíva a slovesá z gramatickej stránky. Jednotlivé významy slov oddeľuje menej výrazne, a to iba bodkočiarkou a číslami v tom istom hniezde označuje len homonymá. *Malý slovník cudzích slov* naproti tomu uvádza homonymá ako osobitné heslá, významy slov čísluje a pri každom podst. mene uvádza gramatickú charakteristiku. — Autorke recenzovaného slovníka nemálo pomohla i viacročná lexikografická prax na koncepte *Slovníka slovenského jazyka.* Výhodou *Malého slovníka cudzích slov* je i tá skutočnosť, že je dielom jednej autorky — to vylučuje nedôslednosti, nejednotnosť aj odlišné subjektívne črty pri výklade a pri spracovaní jednotlivých hesiel vôbec.

Malý slovník cudzích slov vyžaduje svojský pracovný postup, daný jeho účelom, náplňou i rozsahom. Recenzovaný slovník je určený pre výberové stredné školy a pre širšiu verejnosť ako príručka; nie je to ani náučný ani terminologický slovník. Tieto skutočnosti uvádza a odôvodňuje autorka v jednostránkovom úvode. Po ňom nasledujú veľmi stručné a vecné *Pokyny pre používateľa.* Na dvoch stránkach sa v nich vysvetľuje štruktúra stavby hesiel. Je tu zmienka aj o výbere slov. Potom nasleduje dvaapolstranový zoznam skratiek. Všetky vysvetlivky sú stručné, jasné, a čo je hlavné, sú vecné.

Autorka, dr. Mária Š a l i n g o v á, uplatnila pri spracúvaní slovníkového materiálu všetky zásady modernej lexikografie, čo sa zračí na celkovom charaktere slovníka. Týka sa to predovšetkým starostlivého výberu pomenovacích jednotiek pri zaraďovaní do malého slovníka jazykového typu. Keď porovnáme Šalingovej slovník so *Slovníkom cudzích slov,* ktorý vydal Tatran, na prvý pohľad zistíme medzi nimi rozdiel vo výbere odvodenín so slovenskými príponami. Autorka *Malého slovníka cudzích slov* ich neuvádza, pretože si používateľ význam týchto slov ľahko domyslí z významu základného, heslového slova. Keďže ide o malý slovník, je tento postup správny (do veľkého patria všetky odvodeniny). Mohlo by sa hádam diskutovať o tom, či bolo potrebné tak striktne sa pridržať formálnych kritérií, ako sú napríklad pri odvodených slovách prípony: *-ový, -ský, -osť, -stvo* (slová, ktoré sú nimi zakončené, Šalingová neuvádza). Je otázne, či by nebolo bývalo lepšie robiť i výnimky na základe frekventovanosti slova. Pre prie-

merného používateľa je totiž frekventovanosť bližším kritériom ako gramatické pojmy prípon. Ale pri tom všetkom je autorkin postup veľmi presný a pomocou neho dosiahla, že jej počet hesiel a tým ani slovník neprerástol pôvodný plán a nikto jej nemôže vyčítovať nedôslednosť. — Na druhej strane by sa zas mohlo povedať, že bolo hádam zbytočné uvádzať v malom slovníku také veľmi zriedkavé cudzie slová, ako sú napríklad: *abažúr* (13), *abúlia* (16), *barkasa* (58), *levirát* (260), *pizolit* (355). Ale ani tieto heslá nie sú na škodu slovníka, neznamenajú mínus, pretože pomáhajú pri čítaní prekladovej literatúry, odborných publikácií i dennej tlače. V Malom slovníku cudzích slov nebolo potrebné uvádzať ani slovo *abatiša* (13), ktoré sa síce v slovenských slovníkoch traduje od B e r n o l á k a a B o r t n i c k é h o (Bernolák však v *Slowári* uvádza slová *Abbas, Abatissa, abatiščin* s krížikom, a to je označenie pre „bohemicam vocem"), ale na Slovensku abatiše nežili, iba opátky a predstavené. Toto slovo bolo a je u nás známe z Čiech, lebo slovenské a susedné české kláštory udržiavali od najstarších čias živé kultúrne styky.

Stavba hesiel je v *Malom slovníku cudzích slov* správna a zodpovedá všetkým požiadavkám modernej lexikografie. Pri podstatných menách sa uvádza základný nominatívny tvar, čiarkou oddelená koncovka genitívu a skratka rodu. V prípade potreby sa gramatická charakteristika rozširuje o koncovky ďalších pádov: lok. sg. alebo gen. pl. napríklad pri slovách typu *idea*. Nóvum v recenzovanom slovníku je štylistická charakteristika pri jednotlivých slovách — a to je klad slovníka. Slová, pri ktorých nie je, sú štylisticky neutrálne. Napríklad pri slove *lajsňa* nájdeme skratku *ľud.*, pri *fiškál* a *láger* skratku *hovor.*, pri *fištrón expr.* Slovo *fiškus* Šalingová takto vysvetľuje: 1. *zastar.* štátny zástupca ... 2. *hovor.* prefíkaný človek. Tu sú štylistické skratky nevyhnutné, ak má byť vysvetlenie jednotlivých významov úplné a plastické. Tak isto je potrebná skratka *pejor.* pri prenesenom význame slova *kloaka:* semenisko mravnej skazenosti. V poniektorých heslách, kde je to nevyhnutné, uvádza autorka aj výslovnosť cudzieho slova; napríklad pri citátových slovách, ktoré sa píšu pôvodným (od slovenčiny odlišným) pravopisom a už aj tým poukazujú na jazyk, z ktorého pochádzajú. Pôvod slova sa uvádza aj pri pomenovaniach reálií; v oboch prípadoch je skratka v zátvorkách.

Delenie na významy: priame i prenesené je v slovníku správne. Autorka ich oddeľuje bodkočiarkou. Výklad významu slov je vzhľadom na rozsah malého slovníka čo najstručnejší a výstižný, napríklad: *fermež, -e ž.* olejovitá látka na natieranie. Autorka síce šetrí homonymami, ale napr. *plus*[2] (pri sčítaní) *a* (337) mohla pripojiť k prvému významu slova *plus* (s indexom 1) ako prosté synonymum: mat. znamienko sčítania, a. V tomto prípade bolo delenie na homonymá zbytočné.

Odvodené slová sú v *Malom slovníku cudzích slov* len veľmi zriedka prihniezdované k pôvodným. Všetky hniezdované slová sa však vysvetľujú, teda hniezdovanie je len formálne a robí sa z dôvodov úsporných. Hniezdujú sa napr. takéto slová: *farmakológia, farmakológ, farmakologický* alebo *federácia, federačný, federálny, federatívny; filtrácia, filtračný; grácia, graciózny.*

Pri výklade významu slovies zachytila autorka i to, že slovesá cudzieho pôvodu jediným tvarom vyjadrujú niekedy dva vidy: dokonavosť i nedokonavosť, napríklad: *fascinovať* (niekoho niečím) p ú t a ť, u p ú t a ť myseľ, záujem niekoho; pren. o č a r ú v a ť, o č a r i ť — alebo *fasovať* (niečo) d o s t á v a ť, d o s t a ť...

Nóvum v slovníku cudzích slov predstavuje i gramatická charakteristika väzby pri slovesách.

Kvôli úspore miesta autorka v jednom hesle vysvetľuje i dva slovné druhy, napríklad: *feš neskl. príd. i prísl. hovor.* pekný, švárny; pekne, švárne; vkusne. Takéto riešenie v jednom hesle je síce vzhľadom na malý slovník správne, ale množstvo bodkočiarok robí výklad neprehľadným. Hádam by bolo správnejšie vydeliť ako prvý význam adjektívum, ako druhý adverbium. Potom by boli názornejšie i bodkočiarkou oddelené významové odtienky: *švárne; vkusne.* Podobne by sme riešili i slovo *chic(šik),* ktoré však v malom slovníku nie je potrebné. Nebolo by od veci doplniť heslo *blond* príslovkovým spojením: *na blond.*

Avšak uvedené výhrady k jednotlivostiam sú len maličkosti a vôbec neuberajú na cene slovníku, ktorý je veľmi potrebný.

Prednosti *Malého slovníka cudzích slov* jasne vystúpia najmä vtedy, keď ho porovnáme s predchádzajúcimi slovníkmi cudzích slov. Pre názornosť porovnajme v troch slovníkoch cudzích slov heslo *civil.*

Slovník cudzích slov (Tatran 1953) — str. 164:

civil (lat.) — 1. civilný život; 2. civilný oblek.

Tento slovník vôbec nenarába s gramatickou charakteristikou slov, neuvádza ani rod ani genitívnu koncovku heslového slova a pri hesle *civil* sa zabudlo na tretí význam: civilná osoba, nevojak.

K u b i š t a — R e j m a n, *Slovník cizích slov* (1956) — str. 61:

civil m. ob. 1. (2. p. -u) občanský, nevojenský život; občanský, nevojenský oblek; 2. (2. p. -u) nevojak, civilista; ...

Ďalej sú k tomuto heslu prihniezdované tieto slová: *civilisace, civilisační, civilisátor, civilisovaný, civilisovati, civilista, civilistika, civilistický, civilita, civilní, civilnost.* — Už na prvý pohľad je celé heslo dlhé a neprehľadné. Neobvyklé sú obe homonymá v jednom hesle a bodkočiarka neoddeľuje dosť názorne jednotlivé významy — žiadalo by sa ich osobitné vydeľovanie písmenami abecedy. Ani celý rad slov: *civilisace-civilista* nemal byť prihniezdovaný k slovu *civil,* pretože s ním významovo nesúvisia. Podstatné meno *civilisace* malo tvoriť osobitné heslo, ku ktorému možno prihniezdovať: *civilisační, civilisátor, civilisovaný, civilisovati.* Osobitne sa malo spracovať ako nové heslo slovo *civilista.*

V *Malom slovníku cudzích slov* sa na str. 76 slová *civil,* -a m. a *civil,* -u m. spracúvajú ako homonymá, ale v dvoch osobitných heslách, pravda, s indexom 1, 2.

civil[1], -a m. nevojak, občan, civilista; *civilný* 1. občiansky; neuniformovaný; 2. nie cirkevný (napr. sobáš), úradný

civil[2], -u m. 1. občiansky, nevojenský život; 2. nevojenské, občianske šaty, oblečenie

Toto heslo jasne odráža prednosti *Malého slovníka cudzích slov.* Presné a vecné vydelenie významov, ich vysvetľovanie pomocou viacerých synoným i praktické, mierne, až minimálne hniezdovanie svedčí o dobrej kvalite slovníka.

Šalingová má svoju lexikografickú prácu teoreticky dobre podloženú. A čo je zaujímavé, jej postup pri koncipovaní *Malého slovníka cudzích slov* sa takmer presne kryje s požiadavkami, ktoré pre moderný slovník cudzích slov vytýčil vo svojej recenzii *Slovaria inostrannych slov* L o c h i n a a P e t r o v a B. K a z a n s k i j *(Voprosy jazykoznanija* 1956, č. 4, 118—122). Táto skutočnosť je dobrým odporúčaním *Malého slovníka cudzích slov* všetkým používateľom.

M. Hayeková

ROZLIČNOSTI

O rode podstatného mena zbroj. — Listujúc v *Pravidlách slovenského pravopisu,* zastavili sme sa pri slovníkovom hesle *zbroj.* Toto slovo žije totiž v našom jazykovom vedomí ako podstatné meno rodu ženského, kým *Pravidlá* ho uvádzajú ako maskulínum. Keby podstatné meno *zbroj* ako maskulínum uvádzali len *Pravidlá* z roku 1953, mohli by sme sa domnievať, že tu ide o omyl alebo tlačovú chybu. Lenže takisto sa toto slovo uvádza i v prepracovanom vydaní *Pravidiel* z roku 1957.

Aby sme si vec overili, vyhľadali sme v slovníkovom materiáli ÚSJ všetky kartotečné lístky s heslovým slovom *zbroj.* Všetkých lístkov je dovedna 75, z toho na maskulínum je 5 dokladových lístkov, naproti tomu dokladov, v ktorých je podstatné meno *zbroj* ženského rodu, je 55; na 14 lístkoch je podstatné meno *zbroj* v takom tvare, že nevidieť na ňom gramatický rod. Pri triedení lístkov niektoré sme vyradili spomedzi neistých a pridali sme ich do skupiny feminín, pretože nemožno predpokladať, že by ten istý autor v jednom diele považoval slovo za feminínum, v inom za maskulínum alebo že by dokonca bol takto nedôsledný v tom istom diele.

Takéto sporné doklady sú od Martina Kukučína, Jozefa Horáka a Jána Kostru.

Zreteľné maskulínum je doložené z textov, ktoré nie sú písané spisovnou slovenčinou. Preto ich nemôžeme brať do úvahy ako závažné. Jeden doklad je zo *Slovenskej čítanky* od J. G á š p á r a, druhý z P o l í v k o v h o *Súpisu slovenských rozprávok.* Popri týchto dvoch dokladoch máme vyexcerpovanú známu evokáciu Karola Kuzmányho *Do z b r o j a, Slovania, za národ a slávu!,* kde je podstatné meno *zbroj* v druhom páde jednotného čísla mužského rodu, a citát z diela Andreja S l á d k o v i č a *Svet má zbroje, tys' bez z b r o j a,* v ktorom druhý pád jednotného čísla tiež ukazuje na mužský rod. U Sládkoviča sme však našli dva iné doklady, v ktorých je slovo *zbroj* v ženskom rode. Ide o tieto doklady: *Škripia zubami, volajú do z b r o j e, Nezľakne sa krvavej z b r o j i* (s nenáležitou formou druhého pádu *zbroji* miesto *zbroje;* je to odchýlka spôsobená rýmom).

Na základe týchto dvoch dokladov na ženský rod slova *zbroj* možno vysloviť predpoklad, že tvar „zbroja" u Sládkoviča nie je pôvodný. Možno ho vysvetliť dvojakým spôsobom. Alebo tu zasiahol editor (resp. redaktor), ktorý zmenil pôvodný tvar *zbroje* na „zbroja", alebo Sládkovič na uvedenom mieste použil druhý pád jednotného čísla poetizmu *broj,* ktorý je mužského rodu. Na tento poetizmus máme v materiáli ÚSJ okrem uvedeného miesta zo Sládkoviča 6 dokladov, jeden z Hviezdoslava, 3 z Vajanského a 2 od neznámych autorov. V neskorších vydaniach sa poetizmus *broj* nahradil bežnejším výrazom *zbroj,* ale gramatický tvar druhého pádu jednotného čísla mužského rodu ostal nezmenený.

Ostatné doklady v počte 55 uvádzajú podstatné meno *zbroj* v ženskom rode. Aj keď neberieme do úvahy 18 dokladov vyexcerpovaných z rôznych starších i novších časopisov, z kalendárov a z odbornej literatúry, musíme konštatovať, že *zbroj* v ženskom rode použili vo svojich dielach všetci významnejší slovenskí spisovatelia, počnúc Ľudovítom Štúrom a končiac súčasnými poprednými básnikmi a prozaikmi. Uvedieme aspoň niekoľko dokladov:

Sasi sa nazvali od ich z b r o j e — sax nazvanej. (Štúr) — Sú to cudzí víťazi, každý v jasnej z b r o j i. (Chalupka) — Čistá duša jich mladá, bárs' aj z b r o j

krvou sfŕkaná. (Botto) — Dvanásť žandárov v plnej z b r o j i vmašírovalo predsieňou do dvora. (Vajanský) — Tlupa rovnoodencov v blýskavej z b r o j i zaberá sem. (Hviezdoslav) — Pohľady oboch sa stretli ani britká z b r o j. (Kukučín) — Odlož pyšnú z b r o j... (Hečko) — Tu i tam sa mihnul cudzí pandúr v ligotavej z b r o j i. (Horák) — Pri leštine stojí chlap jak hora... v plnej z b r o j i... (Plávka) — Chlapci v plnej z b r o j i, pamätáte na ňu? Na tú jeseň slávnu? (Lajčiak).

Okrem uvedených autorov podstatné meno *zbroj* v ženskom rode vyskytuje sa aj v dielach Dobšinského, Záborského, Laskomerského, Škultétyho, Rázusa, Gráfa, Karvaša, Králika, Kostru a Štítnického.

Feminínom je nesporne aj podstatné meno *výzbroj*, ktoré je takto označené i v *Pravidlách slovenského pravopisu*. V lístkovom materiáli ÚSJ máme na toto podstatné meno obdobný pomer dokladov ako pri slove *zbroj*. Z celkového počtu 80 lístkov je 58 na ženský rod, 7 na mužský rod a 15 neistých.

V starších textoch z predštúrovského obdobia býva podstatné meno *zbroj* zväčša tiež feminínum. Zo 44 dokladov historického materiálu ÚSJ je 28 na ženský rod, 13 neistých a len 3 doklady sú na mužský rod. Za feminínum ho pokladá i prof. Ján S t a n i s l a v (J. S t a n i s l a v, *Dejiny slovenského jazyka* II, 170). Prof. Stanislav zaraďuje slovo *zbroj* do skupiny substantív skloňujúcich sa podľa vzoru d u š a, ktorých koncové *-a* v nom. sing. analógiou podľa typu *kosť* odpadá.

Predpokladáme, že autori *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953 a 1957 uviedli podstatné meno *zbroj* ako maskulínum analógiou podľa podstatných mien typu *zdroj, kroj, loj, hnoj, orloj, konvoj, výstroj* a pod., ktoré sa skloňujú podľa vzoru s t r o j. Domnievame sa však, a dôkazom tu je veľký počet dokladov na ženský rod podstatného mena *zbroj*, ako aj porovnanie s podstatným menom *výzbroj*, že by podstatné meno *zbroj* malo byť rodu ženského. Takto je označené i v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1940.

O. Kajanová

Emmenské, nie „Ementálske" údolie. — V jednom z našich obrázkových časopisov sme v reportáži zo Švajčiarska čítali o Ementálskom údolí. Zaujal nás práve názov Ementálske údolie. Existuje takéto údolie?

Vyjdeme od slova *ementál*, od ktorého je odvodené prídavné meno *ementálsky*. Slovom *ementál* sa označuje druh syra, ktorý zaiste nikomu nie je potrebné opisovať, pretože každý z nás ho dobre pozná. Slovo *ementál* pochádza z nemeckého výrazu *Emmental*, v ktorom sú dve slová, t. j. *Emmen* a slovo *Tal*. Slovo *Emmen* je zemepisný názov, názov rieky, slovo *Tal* má význam „údolie, dolina, úval". *Emental* je teda údolie, v ktorom tečie rieka *Emmen*. V tomto údolí má svoj pôvod spomínaný syr, teda syr z údolia pri rieke Emmen. Dnes sa však u nás slovo *ementál* hodnotí ako jednoduché, nezložené slovo. Jeho etymológiu si už neuvedomujeme. Význam slova *ementál* je pritom jedine „druh syra". Ku strate súvislosti tohto slova s pôvodným jeho významom prispieva už dnes aj pravopis, pretože v ňom namiesto dvoch *m* píšeme len jedno. Je to v zhode s bežnou výslovnosťou, keďže v spisovnej slovenčine sa v domácich slovách nevyskytuje dvojité *m* vnútri slova. Prídavné meno *ementálsky* má význam „vzťahujúci sa na syr ementál". Podľa toho hovoríme o ementálskom syre.

Ak chceme hovoriť o údolí, v ktorom tečie rieka *Emmen*, musíme pri tvorení prídavného mena vyjsť od názvu rieky, teda práve len od slova *Emmen*, a nie od

slova *ementál,* ktoré nie je riekou. Príponou *-ský* utvoríme vzťahové prídavné meno *emmenský.* Údolie, v ktorom tečie rieka Emmen, je *Emmenské údolie.*

Poznamenávame pritom, že v názve *Emmen* a v ďalšom odvodenom slove *emmenský* zachovávame písanie, ba aj vyslovovanie dvoch *m.* Je to preto, lebo názov *Emmen* nie je u nás všeobecne známy, a tak ani nezdomácnel, ako je to pri mnohých cudzích zemepisných názvoch riek, najmä však pri názvoch miest, napr. *Rýn, Pád, Temža; Paríž, Krakov, Lisabon, Londýn* a pod. Slovo *Emmen* zachováva si nezmenenú podobu podobne ako iné nezdomácnené názvy riek a názvy miest, napr. *Ganges, Marseilles, Cleveland, Birmingham, Cincinnati* a i.

Stručne zopakujeme: údolie pri rieke *Emmen* je *Emmenské údolie.* Nemecký názov tohto údolia, *Emmental,* stal sa u nás názvom druhu syra, ktorý poznáme z tohto údolia. *Ementál, ementálsky syr,* je akoby „emmenskoúdolný" syr. Ementálsky syr pochádza z Emmenského údolia, a nie z „Ementálskeho" alebo „Emmentálskeho" údolia.

L. Dvonč

Silon, silonový, nylon, nylonový, či silón, silónový, nylón, nylónový? — Názvy umelých vlákien alebo priadze z nich *silon, nylon* a k nim vzťahové prídavné mená *silonový, nylonový* sa dnes často používajú. Spočiatku sa vplyvom písanej podoby vyslovovali aj s krátkym *-o-* (podobne ako v češtine). Podobu s krátkym *-o-* zaznamenávajú aj *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 i z r. 1957.

Slovo *nylon* preniklo totiž do slovenčiny ako tzv. citátové slovo s pôvodnou výslovnosťou *najlon* (podľa anglickej výslovnosti). Podľa neho bolo potom utvorené slovo *silon.* S rýchlym rozšírením tkanín a umelých vlákien slová *nylon* a *silon* zdomácneli a ich výslovnosť sa prispôsobila iným podobným slovám. Začali sa vyslovovať s dlhým *-ó-,* teda: *nylón, nylónový* (výslovnosť *najlon* je dnes zriedkavá), *silón, silónový.* Dnes je výslovnosť týchto slov s dlhým *-ó-* živá a bežná. Kvantitou sa teda tieto nové slová (a podobne i novšie *perlón, perlónový, kaprón, kaprónový)* zaraďujú k bežnému typu zdomácnených slov *balón, balkón, citrón, neón, paplón, pavilón, melón* a pod., a nie ku knižnému typu slov gréckeho pôvodu *asyndeton, polysyndeton, epiteton, oxymoron* a pod.

Podoby s dlhým *-ó- silón, silónový, nylón, nylónový* majú oporu v každodennej reči: *silónový hodváb, silónové pančuchy* (hovor. *silónky*), *nylónová sieťka, nylónové pančuchy* (hovor. *nylónky*) a sú doložené v excerpčnom materiáli Ústavu slovenského jazyka.

Sme toho názoru, že v budúcom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* bude treba v zhode so živou slovenskou výslovnosťou normovať písanú podobu týchto slov s dĺžkou, t. j. *silón, silónový, nylón, nylónový, perlón, perlónový, kaprón, kaprónový.* Aj v tomto prípade výslovnosť dlhého *-ó-* je znakom prevzatých cudzích slov v súčasnej slovenčine.

A. Keder

ODPOVEDE NA LISTY

1. Počúvať a očúvať. — J. R. z Nových Zámkov: „Ide mi o sloveso očúvať. Mám priateľa, ktorému keď poviem: ‚Imro, očúvaj!', neodpovie. Mám sa vraj naučiť vyjadrovať. — Prednedávnom som čítal knižku od T. Vansovej a bolo tam slovo očúvať. Taktiež M. Hurban v knihe Olejkár toto slovo použil. — Je, prosím Vás, sloveso očúvať správne, alebo nie?"

Odpoveď:

Ako vidieť, Váš priateľ je prísny sudca reči, keď Vás „okrikuje" už aj za také nevinné slovo, akým je *očúvať*. Nuž ale k veci. — Pravdu máte. Sloveso *očuť* — *očúvať* sa nájde aj v našej krásnej literatúre. Uvedieme Vám niekoľko výpiskov, ktoré sme vybrali z materiálu uloženého v Ústave slovenského jazyka.

... ticho..., aby vás neočuli tí hlásnici na túrni. (Vansová) — „Ticho, páni," bolo očuť hlas Hlaváňov... (Vajanský) — Neskôr ale ich zaviedol rozhovor do takého rozčúlenia, že Bozkovci nasledujúce veci očuť mohli... (Kalinčiak) — ... ja na jej prsiach [na prsiach zeme] v úkryte očul prvšie srdca bitie. (Botto) — ...lebo veď voz hrkoce po kamennej dlážke, tak sa nič neočuje. (Čajak) — Keď kto dvere otvoril, [prasa] vyskočilo, zastalo, poňuchalo, pobehalo po pitvore lebo v cárku, zase zastalo, očúvalo chvály o sebe, uchytilo handru a zase pobehalo, zakrochkalo. (Tajovský) — Tak vyzerajú ľudia, ktorí očujú o prebudených nepriateľoch. (Jilemnický) — I vtedy, keď ju nik neočúval, mrmlala ako medveď. (Urban) — „Očujte, pán dôstojník, to nie je možné, toto!" (Tatarka)

Keď si prečítate tieto ukážky so slovesom *očuť — očúvať*, poviete si v duchu: „Nie som v najhoršej spoločnosti s tým *očuť* a *očúvať*. Z prsta som si ho vari nevycical!" Ale buďte zhovievavý k výčitke priateľa, lebo — ako sa ukáže — nemožno ho len tak obratom ruky odbaviť. Voľačo pravdy v jeho výčitke predsa len bude. Už to, že dokladov so slovesom *počuť — počúvať* máme v našich výpiskoch oveľa viac, teda že sa podoba *očuť — očúvať* používa v našej literatúre len kde-tu, pobáda na zamyslenie. A potom, je rozdiel medzi významom slovesa *očuť — očúvať* a *počuť — počúvať*? Nie je. Sloveso *očuť — očúvať* vyjadruje to isté čo sloveso *počuť — počúvať*. Z toho vidieť, že sloveso *očuť — očúvať* je len tvarovým variantom, druhým tvarom na vyjadrenie toho istého významu, ktorý zvyčajne vyjadrujeme slovesom *počuť — počúvať*.

Keby ste mali naporúdzi *Pravidlá*, a to tie prvé (z roku 1931), ale aj druhé, čo vyšli r. 1940, mohli by ste v nich nájsť aj sloveso *očuť — očúvať*. No v posledných, podľa ktorých píšeme od januára r. 1953, napokon ani v ich zrevidovanom vydaní z roku 1957 sloveso *očuť — očúvať* už nenájdete. Nuž, Váš priateľ sa nepozastavil pri Vašom ‚Imro, očúvaj!' bez príčiny. Pravopisné pravidlá totiž sú pravopisné, poúčajú zväčša len o pravopise. Nie sú slovníkom ani štylistikou, a preto ani neupozorňujú na rozdiel medzi slovesom *očuť — očúvať* a *počuť — počúvať*.

Krátko Vám ukážeme rozdiel medzi týmito slovesami. Vonkajšia podoba slovies *počuť/očuť* a *počúvať/očúvať* sa odlišuje len v tom, že v prvom je predpona *po-* a v druhom predpona *o-*. Zaujímavé je, že ani jedna ani druhá nemení vid

jednoduchého (bezpredponového) slovesa *čuť*. Treba si totiž uvedomiť, že sloveso *čuť* i jeho predponové odvodeniny *počuť — počúvať, očuť — očúvať* sú nedokonavé. V našom prípade teda ani predpona *po-* ani predpona *o-* nemení nedokonavé sloveso *čuť* na dokonavé, ako je to napríklad pri *duť — poduť, oduť; kuť — pokuť, okuť*. Slovesá *duť* a *kuť* sú nedokonavé, lebo nevyjadrujú zavŕšený dej, naproti tomu ich predponové odvodeniny *poduť, oduť* a *pokuť, okuť* sú dokonavé, lebo vyjadrujú zavŕšený dej. — Lenže treba podotknúť, že niekedy i jednoduché sloveso *čuť* i jeho predponové odvodeniny *počuť/očuť* môžu mať dokonavý vid. Overuje sa nám to tým, že niekedy ich prítomník má význam budúci, napr.: *Keď čuješ/počuješ/očuješ, že už idú, vráť sa! = Keď budeš čuť/počuť/očuť, že už idú, vráť sa!* Takto, ako dokonavé, niekedy sa používa aj iné sloveso zmyslového vnímania, a to *vidieť* (vyplýva to z kontextu).

Doklady so slovesom *očuť — očúvať* nám vnukajú myšlienku, že predpona *o-* bola v tomto prípade kedysi častejšia. Pochádza z tých čias, keď sa ustaľoval výber predpôn na vyjadrenie rozličných významových úprav základného slovesa.

Prichádzame k jadru našej odpovede: Rozdiel medzi slovesom *počuť, počúvať* a *očuť, očúvať* je štylistický. Prvé *(počuť, počúvať)* je štylisticky neprízna-kové (neutrálne), druhé *(očuť, očúvať)* je štylisticky príznakové, lebo vždy, keď ho začujeme v spisovnom prejave, upúta našu pozornosť, pocítime ho ako nezvyčajné, staršie a krajové (starší tvar sa udržal v istých krajoch). Z toho vidieť, že v našej krásnej spisbe bude mať variant *očuť — očúvať* aj naďalej svoje miesto ako prostriedok charakterizačný (na charakterizovanie staršieho obdobia alebo krajovej príslušnosti hovoriacej osoby). Podoba *očuť, očúvať* má miesto aj v bežnej hovorovej reči. Nuž, napokon len toľko. Váš kamarát Imrich by Vás nemal okrikať, keď sloveso *očuť* použijete v bežnej reči, a Vy, prosím, pamätajte, že v neutrálnych spisovných prejavoch máte siahať do priehradky s neutrálnymi jazykovými prostriedkami. Medzi tie patrí aj sloveso *počuť — počúvať*. Ešte malička poznámka. Pozoruhodné je, že dnes variant *očuť* je štylisticky veľmi blízko k jednoduchému *čuť;* aj to sa používa zriedkavo a stáva sa príznakovým.

2. Poltuctová bránka? — R. S. z Nitry: „V reportáži finálového stretnutia o majstrovstvo sveta v ľadovom hokeji USA — Švédsko reportér Gallo pri strelení šiesteho gólu hovoril medziiným: ‚... a Švédi dostali práve poltuctovú bránku.' Myslím, že správne by malo byť poltuctú, pretože tu nejde o akési hmotné množstvo. Pravdaže, nechcem kritizovať reportéra — pretože keď musí napochytre a pritom výstižne charakterizovať situáciu na ihrisku, nemôže slová vyberať."

Odpoveď:

Dovoľte, aby som začal tým, čím ste Vy skončili. Športový reportér musí byť rečove pohotový; má mať na každú situáciu naporúdzi vhodné slovo, slovné spojenie, vtipné prirovnanie atď. Uznávame, že je to ťažká a niekedy veľmi náročná úloha, lenže pri dobrej vôli možno ju plniť úspešne. Aj k tejto odpovedi pristupujeme s úmyslom povzbudiť našich športových hlásateľov. Len si predstavte, koľko vynachádzavosti a tvorivej pohotovosti musí mať hlásateľ, reportujúci hokejový alebo futbalový zápas. Vmyslite sa do situácie nášho hlásateľa, keď Švédi dostali šiesty gól. Čo chcel reportér Gallo dosiahnuť, keď si utvoril spoje-

nie „poltuctovú bránku"? Ukazuje sa, že sa chcel vysloviť inak ako bežne. Keby bol povedal, že Švédi dostali š i e s t u bránku, to by nebol naznačil, že je to už hodne — ale keď povedal, že dostali „poltuctovú bránku", to zdôraznil, že už majú toho dosť na účte. Tu máme do činenia s istým typom zveličenia (hyperboly), ktoré pozostáva v tom, že sa poukazuje na *tucet* (tucet gólov), čo je aj v hokeji číslo — povedali by sme — zahanbujúce. — Treba tu uvažovať o dvoch tvaroch: *poltuctý, -á, -é* a *poltuctový, -á, -é*.

Je tvar „poltuctá" v spojení „poltuctá bránka" (=šiesty gól) správny? Aby sme mohli dať odpoveď, povšimneme si slovo *tucet*. Slovo *tucet* označuje to, čo spojenie „dvanásť kusov". Je to stará miera podobne ako slovo *kopa*, ktoré značí „šesťdesiat kusov". Obidve slová sú gramaticky podstatné mená, pravdaže, s kvantitatívnym významom. Možno od týchto podstatných mien utvoriť radovú číslovku, povedzme, ako od čísloviek *sto (stý), tisíc (tisíci), milión (miliónty)?* Vo všeobecnosti nemožno. Len v žartovnom prejave by sme bez váhania prijali vymenúvanie „prvý, druhý, tretí, štvrtý, piaty, p o l t u c t ý, ... t u c t ý, trinásty" atď. A tak aj v športovej reportáži ako utvorené len ad hoc (pre istý konkrétny prípad) ho pripúšťame. Prídavné meno *poltuctý* v spojení *poltuctý gól (poltuctá bránka)* chápeme teda ako ad hoc utvorenú „radovú číslovku", ktorá charakterizuje športový slang.

Podobu *poltuctý, -á, -é* aj podobu *poltuctový, -á, -é* možno s uvedenými obmedzeniami prijať. Utvorené sú od slova *poltucet*. Podotýkame, že *Pravidlá*, ktoré nemajú na zreteli osobitné rečové prejavy, uvádzajú len tvar *poltuctový* (ako aj len tvar *tuctový*). Možno ho napríklad použiť v spojení *poltuctový rozdiel gólov*.

Boli by sme zvedaví, čo o tomto usudzujú naši športoví reportéri. Mal reportér G a l l o v úmysle použiť slovo *poltuctová* ako „radovú číslovku" alebo ako prídavné meno charakterizujúce bránku završujúcu číslo šesť (poltucet)? — Ešte poznámka. Prídavné meno *tuctový* vyjadruje aj to čo „všedný, obyčajný, nevymykajúci sa z roviny priemeru". Napríklad mohli by sme v súvislosti s futbalom hovoriť o tuctovom góle, ktorý bol ako veľa iných, nebolo na ňom nič pozoruhodné.

3. Perečník, piernik. — J. P. zo Šiah: „Ako sa správne volá puzdro na písacie potreby žiakov? V našom okolí sa používa: piernik, perečník, pelárnik (i perárnik), ba v niektorých obciach Hontu aj kalamár. Pravidlá neuvádzajú ani jeden z týchto tvarov."

O d p o v e ď:

Na pomenovanie uvedenej veci odporúčame používať slová, ktoré ste napísali ako prvé dve, teda *piernik* a *perečník*. Slovo *perečník* je vari viac rozšírené. No ani slovo *piernik* nie je nesprávne. Utvorili sme si ho podobne ako iné odvodené podstatné mená, čo označujú predmet, v ktorom (kde) voľačo je (n o m i n a l o c i). Napríklad *rybník* (sú v ňom ryby), *medník* (je v ňom med; je na med), *senník* (je v ňom seno). A podobne *piernik* (sú v ňom pierka).

Ostatné slová „perárnik" („pelárnik") a „kalamár" vo význame puzdra na uschovanie písacích potrieb Vám pre školskú prax neodporúčame.

G. Horák

BIOLOGICKÉ PRÁCE

vychádzajú ako edícia sekcie biologických a lekárskych vied SAV a sú doplnkom časopisu Biológia. Redakcia sem zaraďuje práce, ktoré sú pre časopis Biológia rozsiahle, ale pre menší rozsah sa nehodia ako samostatné publikácie. Jednotlivé práce vychádzajú v samostatných zošitoch.

Zošit 1. zv. IV. K. Hrubý, Motýlí fauna mlyňanského arboréta III.
SAV 1958, str. 40, brož. Kčs 5,20.

Zošit 2. zv. IV. V. Dyk, Lipan podhorní v různých nadmořských polohách ČSR a Zakarpatskej Ukrajiny SSSR.
SAV 1958, str. 44, obr. 36, brož. Kčs 4,55.

Zošit 3. zv. IV. M. Bokesová-Uherová, Bratislavaer Medizinisch-Naturwissenschaftlicher Verein.
SAV 1958, str. 84, brož. Kčs 8,20.

Zošit 4. zv. IV. J. Klika, K fytocenologii rašelinných a slatinných společenstev na Záhorské nížině.
SAV 1958, str. 40, brož. Kčs 4,10.

Zošit 5. zv. IV. M. Toman, Obecné zákonitosti účinku fungicidních látek.
SAV 1958, str. 64, obr. 19, brož. Kčs 8,20.

Zošit 6. zv. IV. E. Balon — V. Mišík, Vývoj dunajského kapra (Cyprinus carpio carpio L.) v priebehu predlarválnej fázy a larválnej periódy.
SAV 1958, str. 126, obr. 47, brož. Kčs 12,—.

Zošit 7. zv. IV. J. Šmarda, Mechové společenstva doliny sedmi pramenů v Belanských Tatrách.
SAV 1958, str. 72, 16 obr., brož. Kčs 8,20.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXIV, 1959, číslo 4
Vydalo v Bratislave roku 1959
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Gejza Horák
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ
X-202919

Názov časopisu	Počet strán	Vychádza ročne	Cena čísla	Ročné predplatné
Naša veda	48	12 ×	3,—	36,—
TECHNICKÉ VEDY				
Zváračský sborník	64	4 ×	13,—	52,—
Strojnícky časopis	64	4 ×	8,—	32,—
Elektrotechnický časopis	64	6 ×	8,—	48,—
Stavebnícky časopis	64	6 ×	8,—	48,—
Vodohospodársky časopis	96	4 ×	10,—	40,—
BIOLOGICKÉ A LEKÁRSKE VEDY				
Biológia	80	12 ×	7,—	84,—
Bratislavské lekárske listy	64	24 ×	4,—	96,—
Neoplasma	112	4 ×	13,—	52,—
PRÍRODNÉ VEDY				
Matematicko-fyzikálny časopis	64	4 ×	7,—	28,—
Chemické zvesti	160	12 ×	8,—	96,—
Geologický sborník	80	2 ×	20,—	40,—
Geografický časopis	128	4 ×	8,—	32,—
SPOLOČENSKÉ VEDY				
Slovenská reč	64	6 ×	4,—	24,—
Jazykovedný časopis	96	2 ×	10,—	20,—
Slovenské odborné názvoslovie	32	12 ×	2,—	24,—
Slovenský filozofický časopis	104	4 ×	6,—	24,—
Historický časopis	160	4 ×	10,—	40,—
Slovenská archeológia	240	2 ×	60,—	120,—
Slovenská literatúra	128	4 ×	7,—	28,—
Slovenský národopis	168	4 ×	13,50	54,—
Slovenské divadlo	96	6 ×	7,—	42,—
Ekonomický časopis	112	6 ×	5,—	30,—
Právnické štúdie	176	4 ×	11,—	44,—
Právny obzor	64	10 ×	3,—	30,—
POĽNOHOSPODÁRSKE VEDY				
Poľnohospodárstvo	160	6 ×	15,—	90,—
Veterinársky časopis	104	6 ×	8,—	48,—
Lesnícky časopis	72	6 ×	6,—	36,—

Tieto časopisy od 1. januára 1959 rozširuje výhradne Poštová novinová služba v Bratislave.